BALTŲ ONOMASTIKOS TYRIMAI 2

BALTŲ
ONOMASTIKOS
TYRIMAI **2**

BALTŲ ONOMASTIKOS TYRIMAI 2

LIETUVIŲ
KALBOS
INSTITUTAS

VILNIUS 2011

UDK 811.172'373.2
Ba318

Redaktorių kolegija:

Laimutis Bilkis
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Václav Blažek
Masarykova univerzita, Brno

Grasilda Blažienė
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Alma Ragauskaitė
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Александра Суперанская
Институт языкознания РАН, Москва

Jolanta Zabarskaitė
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Zigmas Zinkevičius
Vilnius

Recenzavo:

habil. dr. Ojārs Bušs,
doc. dr. Daiva Sinkevičiūtė

Sudarė

Grasilda Blažienė, Alma Ragauskaitė

Leidybą rėmė

Lietuvos
mokslo
taryba

ISBN 978-609-411-068-9

© Lietuvių kalbos institutas, 2011
© Grasilda Blažienė, Alma Ragauskaitė, sudarymas, 2011
© Birutė Bersėnienė, santraukų vertimas į anglų kalbą, 2011

Turinys

Pratarmė / 7

Laimutis Bilkis. Dar kartą dėl kai kurių lietuvių vandenvardžių kilmės / 9
Once Again on the Origin of Some Lithuanian Hydronyms. *Summary* / 23

Václav Blažek. On the Baltic Key to Etymology of Slavic **potokъ* 'brook, stream, creek' / 26
Apie baltiškąjį pradą, paaiškinantį slavų **potokъ* 'upokšnis, srovė, upelis' etimologiją. *Santrauka* / 30

Grasilda Blažienė. Dėl prūsų vardyno medžiagos Rytprūsių foliante 911 a / 31
On Prussian Anthroponymic Resources in East-Prussian Folio 911 a. *Summary* / 38

Silvio Brendler. The Name as (Part of) a Process in a Dynamic Model of Language / 40
Vardas kaip procesas (arba proceso dalis) dinaminiame kalbos modelyje. *Santrauka* / 52

Kirstin Casemir. Ortsname und Ortsnamengeber / 54
Relating Place Names and the Person Who Gave His Name to a Settlement. *Summary* / 72

Daiva Deltuvienė. Vokiečių kalbinė savimonė Mažosios Lietuvos oikonimuose / 74
German Linguistic Awareness as Reflected in the Oiconyms of Lithuania Minor. *Summary* / 87

Ирина Ефименко. Славянская лексическая архаика в основах современных литовских фамилий / 88
Archaic Slavic Lexemes in the Contemporary Lithuanian Surname Stems. *Summary* / 101

Kęstutis Gudmantas. Vėlyvųjų Lietuvos metraščių asmenvardžiai: įvadinės pastabos / 102
Personal Names in Late Lithuanian Chronicles: Introductory Notes. *Summary* / 112

Dzintra Hirša. Daži Latvijas pilsētu nosaukumi (*Aizkraukle* un *Aknīste*) / 114
On Some Names of Towns (*Aizkraukle* and *Aknīste*). *Summary* / 126

Александр Иваненко. Реализация праслав. **bar-* в апеллятивной и проприальной лексике / 128
The Realization of Proto-Slavonic **bar*-Stem in the Appellative and Proprial Vocabulary. *Summary* / 143
Juozas Jurkėnas. Viena specifinė antroponimų grupė / 144
On One Specific Group of Anthroponyms. *Summary* / 157
Rolandas Kregždys. Pr. *Romow*: tekstologinė, etimologinė, mitologinė analizė / 158
On OPr *Romow*: Textological, Ethymological and Mythological Analysis. *Summary* / 180
Willy Van Langendonck. Flemish Nicknames for Internet Chatting / 181
Flamandų interneto pokalbių slapyvardžiai. *Santrauka* / 188
Christopher Piers Lewis. A New Approach to Personal Names and Cultural Identity in Nineteenth-Century Britain / 189
Naujas požiūris į asmenvardžius ir devyniolikto amžiaus Britanijos kultūrinį identitetą. *Santrauka* / 200
Pavel Štěpán. Colour Terms and Their Oppositions in Czech Toponymy / 202
Priešingų spalvų raiška čekų kalbos toponimijoje. *Santrauka* / 210
Anta Trumpa. Daži vērojumi par krāsu adjektīvu izmantojumu latviešu toponīmijā / 211
A Few Notes on Colour-Denoting Adjective Use in Latvian Toponymics. *Summary* / 223
Zigmas Zinkevičius. Svarbiausi lietuvių asmenvardžių tyrimo principai / 225
The Key Principles for the Study of Lithuanian Anthroponyms. *Summary* / 227
Christian Zschieschang. Namenkundliche Forschungen im interdisziplinären Rahmen zur Germania Slavica / 229
Onomastic Research in an Interdisciplinary Context about Germania Slavica. *Summary* / 253

Pratarmė

Tai antroji serijos *Baltų onomastikos tyrimai* knyga. Ji parašyta remiantis 2007 m. spalio 24–26 dienomis Lietuvių kalbos institute vykusioje antrojoje tarptautinėje Aleksandro Vanago konferencijoje *Vardas kalboje, istorijoje ir savimonėje* skaitytais pranešimais. Konferenciją rėmė Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija bei Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas.

Rinkinyje spausdinami ne tik žymių Lietuvos onomastų, bet ir kitų Europos šalių – Belgijos, Čekijos, Latvijos, Ukrainos, Vokietijos ir Anglijos – mokslininkų darbai. Dėmesį atkreipia šios straipsnių teminės grupės: istorinių ir dabartinių antroponimų ir toponimų, pseudonimų, mitonimų ir kitų onimų kilmės, darybos klausimai bei įvairūs teorijos aspektai. Kaip matyti, straipsnių tematika labai plati ir įvairi, todėl atrodė tikslinga diachroninius ir sinchroninius tyrimus pateikti kartu.

Didesnis dalyvių susidomėjimas tarptautine Aleksandro Vanago konferencija, o kartu ir gausesnis naujojo straipsnių rinkinio autorių skaičius, jų nagrinėjamos tematikos įvairovė dar kartą patvirtino šio leidinio aktualumą ir reikalingumą. Naujosios knygos labai laukia ne tik onomastai ir kiti kalbininkai, bet ir platesnė akademinė bendruomenė, besidominti tikrinių vardų tyrimo problemomis.

Baigiant norisi nuoširdžiai padėkoti visiems geranoriškai prisidėjusiems rengiant šį rinkinį: redaktorių kolegijos nariams, o

ypač dr. Laimučiui Bilkiui, gerbiamiems recenzentams habil. dr. Ojarui Bušui ir doc. dr. Daivai Sinkevičiūtei, redaktorei Loretai Rogienei, straipsnius rusų ir latvių kalbomis redagavusioms dr. Marinai Čistiakovai ir Veronikai Adamonytei, vertėjai Birutei Bersėnienei, maketuotojui Sauliui Juozapaičiui.

Sudarytojos

Laimutis Bilkis
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Dar kartą dėl kai kurių lietuvių vandenvardžių kilmės

Kaip jau buvo minėta ankstesniame panašios tematikos straipsnyje (žr. Bilkis 2006: 47–62), lietuvių ežerų ir upių vardų kilmė ištirta gana išsamiai, tačiau laikui bėgant atsiranda naujų duomenų apie vieno ar kito vandenvardžio susidarymą. Tai ypač lemia kitų, anksčiau netirtų, bendrašaknių vietovardžių etimologinė analizė, detalesnis vandenvardžių ryšių su kitomis toponimų klasėmis tyrimas, hidronimų užrašymų istorijos dokumentuose ypatumai. Šie dalykai leidžia toliau mėginti kiek koreguoti jau paskelbtus upių ir ežerų vardų kilmės aiškinimus ar pateikti naujų etimologijų užuomazgų, o kai kada kartu patikslinti ir šių hidronimų lytis.

Aĩ-šakis up. Grk. Remiantis K. Būga laikomas sutrumpėjusiu iš **Aĩs-šakis* ir pateikiamas kitų vandenvardžių su *als-* lizde (Vanagas 1981: 40). Nurodomos dvi kilmės galimybės: gali būti su determinantu *-s-* padarytas iš archajiškos šaknies *al-* arba sietinas su liet. *alsà* 'nuovargis, pailsimas', *alsùs* 'alsinantis, varginantis; troškus, tvankus' (ten pat). Tačiau aiškinti upėvardžio kilmę bendrame *als-* vandenvardžių lizde nėra tikslu, nes chronologiškai *Aĩ-šakis* (< **Aĩs-šakis*) yra vėlyvesnis, atsiradęs iš kitos upės vardo *Alsà*. Semantiniu (motyvacijos) požiūriu tai – 'Alsos šaka' (žr. Būga III 417), plg. liet. *šakà* 'nuo pagrindinės linijos atsišakojanti, kita kryptimi einanti kelio, upės, ežero, kalno dalis' (LKŽe).

Antãjaris ež. Sv. Ežero vardas kildinamas iš gretiminės pirminės lyties *Jarà* (Vanagas 1981: 43), tačiau toks to paties objek-

to vardų variantų santykis darybos reikšmės ir semantiniu (motyvacijos) požiūriu vargu ar įmanomas. Priešdėlis *anta-* (*ant-*), vartojamas vietai reikšti, žymi vietą, esančią prie (palei, šalia, greta) pamatiniu žodžiu įvardyto daikto (žr. LKG I 427), todėl neįmanoma, kad vandenvardžio *Antã-jaris* darybos pamatas būtų tą patį objektą pavadinantis hidronimas *Jarà*. Remiantis tuo nekyla abejonių, jog priešdėlinis ežero vardas kildintinas iš šalia esančios upės vardo *Jarà*. Taigi *Antãjaris* žymi vietą (ežerą), esantį prie Jarõs upės. Tokios darybos reikšmės vietovardžių, ypač oikonimų, su priešdėliu *anta-* lietuvių kalboje gausu, plg. *Antã-jariai* k. Sv : *Jarà* ež., up., *Antã-gavė* k. Plš : *Gavỹs* ež., up., *Antã-lamėstė* k. Sld : *Lamẽstas* ež., up., *Antã-malkėstė* k. Čln : *Malkėstas* ež., *Malkėstà* up. ir pan. (žr. Balčikonis I 341–342).

Añtakmenių ẽžeras ež. Auk. Kildinamas iš kaimo vardo *Añtakmeniai* (Vanagas 1981: 43), tiesa, nenurodant šio gyvenamosios vietos vardo šaltinio. Iš gyvosios kalbos toks oikonimas nėra užrašytas, todėl patikimiau hidronimo kilmę sieti su greta esančio viensėdžio vardu *Akmẽniai* ir spėti, kad pirminė vandenvardžio forma buvo nekilmininkinė – **Añtakmeniai*, **Añtakmenis* ar pan.

Aštrìs up. Šlv. Upėvardis siejamas su liet. *aštrỹs* 'pašarui tinkantis vandens augalas' (Vanagas 1981: 50), tačiau šis apeliatyvas nepaliudytas gyvosios kalbos, žinomas tik iš raštų (žr. LKŽe), todėl jo ryšys su upėvardžiu abejotinas. Be to, toks siejimas sunkiai įmanomas ir formos *Aštrìs* darybos (*aštrỹs* → *Aštrìs*?) požiūriu, matyt, todėl analizuojant šį vandenvardį darybiškai su liet. *aštrỹs* jis negretinamas (žr. Vanagas 1970: 64). Vietovardžių kontekstas rodo, jog semantiškai (ir, savaime suprantama, darybiškai) įtikimiau šį hidronimą kildinti iš liet. bdv. *aštrùs*, *-ì*, *ãštras*, *-à* 'turintis smailų ar gerai pjaunantį galą; šiurkštus, kietas' (LKŽe), plg. vv. *Aštrẽ* b. Šln; *Aštrùkas* kln. Lzd;

Aštrùtė pv. Ad; *Aštr-a-dirviai* k. Ktč; *Aštr-ã-galis* vs. Rm; *Aštr--a-kam̃pis* vt. miške Vlk; *Aštr-ã-kūlis* pv. End; *Ãštr-a-ragis* kln., kšl. Srj; *Ãštr-ia-kalnis* kln. Tz; *Aštr-ia-kelis* dr., pv. Sld; *Ãštras ragẽlis* dr., pv. Kpč; *Aštrùs rãgas* įl. Smn ir pan. Labai svarbu ir tai, kad gyvosios kalbos duomenys rodo esantį upėvardžio *Aštrìs* variantą *Ãštrė*, kuris tiek darybos, tiek motyvacijos požiūriu taip pat neabejotinai sietinas su minėtais bendresnės reikšmės būdvardžiais. Vietovardžių su *aštr-* semantika susijusi su formos ypatybėmis: įvardijami aštrūs, smailūs, t. y. siauri, siaurai įsiterpę, objektai. Upėvardžių *Ãštrė*, *Aštrìs* atsiradimas greičiausiai sietinas su aštria, t. y. smailia, siaura upės vaga. Panašiu būdu susidarę hidronimai *Siaurỹs* ež. Klt, *Siauriùkas* up. Rd, *Siaurukùtė* up. Rod, *Ánkščˉežeris* ež. Trgn, *Ankščià* up. Lkm ir pan.

Ašùtis up. Šll. Upėvardį labiau linkstama sieti su liet. *ašùtis* 'nelaboji svidrė (*Lolium temulentum*)' (Vanagas 1981: 50). Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad lietuvių kalboje yra daug įvairias vietas įvardijančių toponimų su *ašut-*: *Ãšutas* krm. Pld; *Ašùtė* kln., krm. Pbs; pv. Sng, 2 pv. Šš, pv. Ukm; rst. Mrs, Nrg; *Ašùtės* pv. Vdk; *Ašutýnas* pv. Lkm, Sng; rst. Ndz; *Ašùtinė* kln. JrgA; mš. Smn; pv. Sem, Smn, Srj; *Ašutìnė* b. Dmnt, Kbš, 3 b. Kč, Lp, 4 b. Lzd, b. Pun, Rait, Slk, Švn, Vs, Vžns; drb. ž. Nrg; 2 drp. Lzd; kln. Kč, Lln, Nmn, Šlvn; mš., pb. Srj; pv. Dbn, Kč, 2 pv. Lln, pv. Lp, 3 pv. Lzd, 2 pv. Mrs, pv. Nmn, Pkn, Rdm, Skp, Slk, 2 pv. Sng, pv. Srj, Stk, Šaul, Švn, Ubš, Vžns; rst. Kč, Krn; *Ašutỹnė* pv. Eit; *Ašutìnės* 3 b. Lzd; pv. Dg, Dmnt; rst. Dmnt, Slk; *Ašutìnos* rst. Krok ir t. t. Šie taip plačiai ir gausiai paplitę vietų vardai tikrai negali būti kilę iš tik pietvakarių Lietuvoje vartojamo (žr. LKŽe) augalo pavadinimo, bet sietini su liet. *ãšutas*, *ašutỹs* 'arklio uodegos ar karčių plaukas' (ten pat). Bendrašaknių vietovardžių, kurių ryšys su *ãšutas*, *ašutỹs* neabejotinas, kontekstas leidžia manyti, jog ir upėvardis *Ašùtis* veikiau yra tokios pat kilmės: balų, pievų ir kt. vardai žymi šiurkščiomis žolėmis ar kitokiais augalais apaugusias vietas, todėl

analogiška galėtų būti ir upės vardo atsiradimo motyvacija, plg. liet. *ašutìnis, -ė* 'su šiurkščia kaip ašutai žole' (ten pat).

Atãkaitas upl. Žl. Kildinamas iš pievos vardo *Atãkaitos* (Vanagas 1981: 50), tačiau įtikimesnė yra apeliatyvinės kilmės iš liet. *atãkaita, atãkaitas* 'vieta prieš saulę' (LKŽe) galimybė. Kildinimas ne tiesiog iš apeliatyvo yra abejotinas dėl to, kad upelis dar turi vardą (variantą) *Stãtasis*, todėl semantiniu (motyvacijos) požiūriu upėvardžio ryšys su liet. *atãkaitas* yra akivaizdus: variantas *Stãtasis* rodo, jog hidronimas įvardija stačių šlaitų upelį, o šlaitai ir yra atokaitinės vietos. Iš minėtų bendrinių žodžių dar kilę ir vietovardžiai *Atãkaita* l. Zr; rž. Pbs; *Atãkaitas* grv. Pbs; kln. Gdr; *Atãkaitos* pv. Žl; *Atãkaitinė* pv. Užp.

Atáušimai || ***Atáušimas*** up. Vad. Kildinami iš šalia esančios balos vardo *Atáušimas* (Vanagas 1981: 50). Toks kilmės aiškinimas gal per daug formalus, nes semantiniu (motyvacijos) požiūriu ir upės, ir balos vardo ryšys su liet. bendriniu žodžiu *atáušti* 'pasidaryti šaltesniam, atvėsti; sustingti auštant' (LKŽe) yra vienodas, juolab kad veiksmažodinių priesagą *-imas* turinčių upėvardžių yra ir daugiau, plg. *Praplėšìmas* up. Kdl, Nm, Pgg : *praplėšti* (Vanagas 1970: 154).

Atesỹs ež. Smn. Ežero vardas kildinamas iš liet. *atìs* 'plekšnių šeimos minkštasparnė žuvis, rhombus maximus' (Savukynas 1960: 298). Vėlesniuose darbuose šio vandenvardžio ir upių vardų *Atesẽ* up. Smn, *Atuonis*, *Atuonỹs* up. Trš *at-* vedama iš šaknies, reiškusios vandenį: plg. trak. *at-(u)-* 'vandens srovė', av. *aəu-* 'upelis' (Vanagas 1981: 50). Be to, minėtų hidronimų šaknis siejama su lot. *annus* < **atnos* 'metai', got. *aþna-* 't. p.', s. ind. *átati* 'jis eina, vaikščioja' (Karaliūnas II 362). Pirmoji vandenvardžio *Atesỹs* kilmės galimybė abejotina dėl to, jog žuvies pavadinimas užrašytas tik F. Kuršaičio žodyne, be to, šio žodžio tikrumu abejojo ir pats autorius, pateikdamas jį laužtiniuose skliaustuose (žr. Kurschat 1883: 25).

Atrúošų upẽlis up. Imbr. Kildinamas iš kaimo vardo *Atrúošai* (Vanagas 1981: 51). Pritariant oikoniminės kilmės galimybei tik pastebėtina, kad A. Vanago teikta upėvardžio (atitinkamai ir kaimo vardo) lytis greičiausiai yra netiksli, atsiradusi dėl tarmės ypatybių: skolintuose žodžiuose balsis *o* tariamas *uo*, plg. *aduõl'pa* (= *Adolfas*), *alduõna* (= *Aldonà*), *Bruõnius* (= *Bròmius*) (plačiau žr. Zinkevičius 1966: 69–70). Kad kaimo vardo autentiška lytis yra *Atrõšai*, liudija ir jo kilmė: tai asmenvardinis oikonimas, sietinas su brus. avd. *Ampoua* (Biryla 1966: 163), liet. pvd. *Ãtrašas*, *Atrošk̀a* (LPŽ I 133, 134). Todėl autentiška upelio vardo forma turėtų būti *Atrõšų upẽlis* (*Atrõšų upẽlis*?), kuri kilusi iš kaimo vardo *Atrõšai* (*Atrõšai*?).

Atšliẽtė up. Ldvn. Manoma, kad upės vardas kilęs iš liet. dkt. **atšlietė*, plg. *atšleĩtė* 'šlaitas' (Vanagas 1981: 51). Tačiau visai įmanoma, kad yra kilęs tiesiog iš liet. vksm. *atšliẽti* 'atremti, priglausti, atlošti į ką, prie ko' (LKŽe). Semantiškai tai būtų į šlaitus, krantus atsiremianti (atsišliejanti) upė.

Dubingių ẽžeras || *Asvejà* ež. Dbg. Sudėtinis vandenvardis pagrįstai kildinamas iš gyvenamosios vietos vardo *Dubingiaĩ* (Vanagas 1981: 93). Tačiau iš istorijos šaltinių analizės aiškėja, kad tai veikiausiai vėlyvesnė, antrinė forma, o pirminis ežero vardas buvo nekilmininkinis – **Dubingis*, **Dubingas* ar pan., plg. užrašymus istorijos šaltiniuose: *od jeziora Dubinga* 1554 m. (Jablonskis 1934: 79), *jezioro Dubinga* 1554 m. (ten pat, 82), *ku jezioru Dubingom*, *miedzy jeziorem Dubingiem* 1554 m. (ten pat, 56). Tokiu atveju nesudėtinės vandenvardžio lytys sietinos su liet. *dùbti* 'darytis dubiam, rastis įdubai, linkti; klimpti, smegti, grimzti', *dubùs* 'įdubęs, įduobtas, gilus; duobėtas, duburiuotas' (LKŽe). Pastebėtina, kad upių ir ežerų vardų su šaknimi *dub-* yra labai daug, plg. *Dùbė* up. Krž, Rgv; *Dubẽlė* ež. Mrs; *Dubùklis* ež. Sem; *Dubùžis* ež. Dgč, Ds, Ob ir kt. (žr. Vanagas 1981: 93). Tai dar papildomai patvirtina

hipotezę, jog anksčiau buvo vartojami minėti nesudėtiniai hidronimo variantai.

Iš ežero vardo *Dubingių ẽžeras* pirminių lyčių **Dubingis*, **Dubingas* kilo dabartinio miestelio vardas *Dubingiaĩ*.

Dugnų upẽlis upl. Brš. Kildinamas iš liet. *dùgnas* 'žemės įdubimo, indo, padargo ar kokio daikto apačia, galas; giluma' (Vanagas 1981: 94), tačiau greičiausiai yra toponiminės kilmės, t. y. kilęs iš liūno, raisto, iš kurio upelis išteka, vardo *Dugnaĩ*. Lietuvių hidronimijoje yra ir daugiau iš raistų vardų kilusių upėvardžių, plg. *Arďaraiščio upẽlis* upl. Lel : *Arďaraistis* rst., *Ažùbalių upẽlis* upl. Lel : *Ažùbaliai* rst., *Ažúorinė* (< * *Ažù-arinė*) upl. Žl : *Arìnas* rst. (žr. LVŽ I 171, 258, 273).

Dũkinė up. Krkn. Manoma, kad upėvardis ir kiti bendrašakniai vietovardžiai *Dũk-a-balė*, *Dũk-a-raistis*, *Dũkė*, *Dũkinė* yra kilę iš liet. paukščio pavadinimo *dũkas* 'baublys (*Botaurus stellaris*)' (Vanagas 1981: 94). Tokia kilmės versija iš tikrųjų yra įtikimiausia. Kita vertus, visai pagrįstai šios šaknies toponimus, taigi ir upės vardą, galima kildinti iš slavizmo *dũkas* 'tvaikas, dvokas' (LKŽe). Semantiniu (motyvacijos) požiūriu tokia galimybė yra reali, nes su vandens kvapo savybėmis susijusių vandenvardžių yra nemažai, plg. *Dusà* up. Pmp, *Dusià* ež. Srj, *Dusetà* up. Ds, *Dùsetas* ež. Ds : *dùsti* 'trokšti, dvisti, švinkti, gesti' (dėl kiek kitokio hidronimų *dus-* aiškinimo žr. Mažiulis, 1988: 242), *Dvẽsienė* up. Pmp : *dvẽsti* 'gaišti, stipti', *Smárdonė* up. Pbr, Pšl, *Smaŕd-upis* up. Žr, *Smirdãlius* up. Trg, *Smirdẽlė* up. Krtv, *Smirdẽlius* up. Čk, *Smìrd-upis* up. Žgč : *smirdéti* ir pan. (žr. Vanagas 1981a: 101, 102).

Dukuřnis up. Vvr. Upėvardis siejamas su liet. *dukurỹs* 'tinklas žuvims gaudyti braidant, graibštas, samtis', lat. *dukurs* 'tinklas, venteris' (Vanagas 1981: 95). Tokia vandenvardžio kilmė galima, bet bendrakamienių vietovardžių kontekstas leidžia pateikti ir kiek kitokią, tikėtina, gimininga, kilmės versiją. Mat

gyvojoje kalboje dar vartojami tokie žemėvardžiai: *Dukuřnis* dr. Antk; kln. Varn; pv. Rt, Vvr; *Dukurniniai* drb. ž. Ppl; *Dukùrniškė* pv. Būd; *Dukùrniškės* pv. Nmn; *Dukurniškės* pv. Vln. Jų siejimas su liet. *dukurỹs* semantiniu (motyvaciniu) požiūriu nelabai įtikimas. Ši aplinkybė, be to, ir išvestinių kamieno *dukurn-* vv. su priesagomis *-iniai*, *-iškė*, *-iškės* buvimas leidžia spėti buvus ar esant nežinomos reikšmės liet. apeliatyvą **dukuřnis*, **dukùrnis* ar pan., iš kurio kilo ne tik čia pateikti žemėvardžiai, bet ir vandenvardis.

Vienũl-upis Katmilžio upės dalis (pradžia) Žg. Aiškinant kilmę iš gyvosios kalbos pateiktos net trys vandenvardžio lytys: *Vienũl-upis*, *Vynũl-upis*, *Vynuõl-upis*, bet teigiama, kad visi variantai gali būti netikslūs ir atstatoma bendrinės kalbos **Vienuol-upis*, kuri kildinama iš liet. *vienuõlis* 'bažnytinės bendruomenės narys, įžadais įsipareigojęs pagal regulą gyventi vienuolyne' (Vanagas 1981: 378; Bartkutė 2008: 74). Tokia kilmės galimybe jau abejota teigiant, kad liet. *vienuõlis* atsirado tik XX a. pradžioje, todėl iš jo upelio vardas tikrai negalėjo susidaryti (Vitkauskas 1984: 84). Kalbant apie šio vandenvardžio kilmę pabrėžtina, jog minėtuose darbuose kažkodėl likusi nepaminėta pati ankstyviausia, tarpukariu apie 1935 m. užrašyta, gyvosios kalbos lytis *Vienùl-upis*. Ji, atrodo, ir yra autentiška. Taip galima teigti išanalizavus kilmės galimybes: vandenvardis greičiausiai kilęs iš asmenvardžio **Vienùlis*, kurio buvimą aiškiai rodo apie Joniškį vartojama pavardė *Vieniùlis* (LPŽ II 1206) ir istorinės antroponimijos duomenys, plg. įrašus XVIII a. Joniškio bažnyčios jungtuvių knygoje *Stephanus Wenulis* 1754 m., *Joannes Wenulis* 1755 m. (JJnK 15, 16). Semantikos (motyvacijos) požiūriu tai būtų Vienuliui priklausantis, per jo žemę tekantis upelis. Tokių asmenvardinės kilmės sudurtinių upėvardžių yra daug, plg. *Jõn-upė* up. Rd : *Jõnas*, *Daũkš-upis* up. Šlv : *Daukšà*, *Daukšỹs*, *Jãkšt-upis*

up. Kr : *Jãkštas*, *Kalẽck-a-upis* up. Btr : *Kalẽckas* ir pan. (žr. Vanagas 1970: 239–247).

Vilkýtis upl. Žg. Kildinamas iš liet. žvėries pavadinimo *vil̃kas* (Vanagas 1981: 384). Vėliau greta šios kilmės galimybės nurodoma, kad tai gali būti sutrumpėjusi lytis iš **Vilkijytis*, kuri kilusi iš upės vardo *Vilkijà* (Endzelytė 2004: 69). Dar vėlesniuose darbuose, nepaaiškinant vedinio ir pamatinio žodžio struktūrinio nesutapimo priežasčių, teigiama, kad upėvardis yra priesagos *-ytis* vedinys iš upės vardo *Vilkijà* (Bartkutė 2008: 71). Apibendrinant minėtas hipotezes neabejotinai galima teigti, kad vandenvardžio *Vilkýtis* dabartinė lytis sutrumpėjusi iš **Vilkijýtis*, kuri yra priesagos *-ytis* vedinys iš upės, į kurią minėtas upelis įteka, vardo *Vilkijà*. Darybos reikšmės požiūriu tai būtų ypatybės turėtojų pavadinimams priskirtinas posesyvinę reikšmę turintis hidronimas, kuriam būdingas ir deminutyvinės reikšmės atspalvis, dar plg. *Bebirv-ýtis* up. Šmk : *Bebìrva* up., *Metel-ytė* up. Smn : *Metelỹs* ež. (Vanagas 1970: 179), *Dubel-ýtė* rst. Sug : *Dubẽlė* rst., *Žydbal-ýtė* b. Všn : *Žỹdbalė* b. (Bilkis 2008: 132).

Žiurẽlis upl. Žg. Laikomas priesagos *-elis* vediniu iš kaimo vardo *Žiùriai*. Spėjama, kad upėvardis kažkada priesagos galėjo neturėti (**Žiuris?*), o iš nepriesaginės lyties kilo kaimo vardas *Žiùriai* (Vanagas 1970: 115; 1981: 404). Įdėmiau paanalizavus gyvosios kalbos duomenis matyti, kad Vanago kaip spėjama pateikta hidronimo lytis *Žiùris* yra reali, užrašyta 1935 m. sudarytoje Minčaičių kaimo vietovardžių anketoje. Tiesa, čia nurodyta, kad įvardijamasis hidroobjektas yra griovys, tačiau jo ir upelio tapatumas nekelia jokių abejonių.

Abu upėvardžio variantai *Žiùris* ir *Žiurẽlis* gyvojoje kalboje vartojami nuo seno, todėl greičiausiai yra tos pačios kilmės, t. y. variantas *Žiurẽlis* kilęs ne iš kaimo vardo *Žiùriai*. Šių vandenvardžių daryba ir kilmė nėra visai aiški. Galbūt pirmasis

yra galūnės *-is*, o antrasis – priesagos *-elis* vediniai, sietini su liet. *žiùrti* (*žiùro*) 'pradėti regėti', plg. *žiūrė́ti* 'matyti, regėti' (LKŽe). Semantikos (motyvacijos) požiūriu toks siejimas visai galimas – plg. *Veĩzdega* b. Sml, *Veĩzdė* pv. Brž : *veizdė́ti* 'žiūrėti, žvelgti' (LKŽe; Bilkis 2008: 244) ir priešingos motyvacijos vandenvardžius *Ãklas* ež. Lbv, Vp; up. Rdnk; *Ãklis* ež. Dglš; *Aklẽlis* ež. Gdž, Lp, Rud (Vanagas 1981: 37). Kita vertus, abu vandenvardžiai gali būti kilę iš liet. *žiùrai* 'brūzgai, tankūs krūmynai; menki, smulkūs žabai, žabgaliai; šiukšlės, sąšlavos, pabiros' (LKŽe). Tokiu atveju tai būtų krūmais apaugęs arba daug kokių nors sąnašų turintis upelis.

IŠVADOS

Hipotezė, kad upės vardas ***Aĩ-šakis*** up. Grk su determinantu *-s-* padarytas iš archajiškos šaknies *al-* arba sietinas su liet. *alsà* 'nuovargis, pailsimas', *alsùs* 'alsinantis, varginantis; troškus, tvankus' nėra tiksli, nes chronologiškai *Aĩ-šakis* (< **Aĩs-šakis*) yra vėlyvesnis, atsiradęs iš kitos upės vardo *Alsà*.

Ežero vardas ***Antãjaris*** ež. Sv kildinamas iš gretiminės pirminės lyties *Jarà*, tačiau tokia galimybė labai abejotina darybos reikšmės ir semantiniu (motyvacijos) požiūriu. Todėl priešdėlinis ežero vardas kildintinas iš šalia esančios upės vardo *Jarà*.

Ežero vardo ***Añtakmenių ẽžeras*** ež. Auk kilmė sietina su greta esančio viensėdžio vardu *Akmẽniai*, o ne su niekur nefiksuotu oikonimu *Añtakmeniai*.

Upėvardis ***Aštrìs*** up. Šlv siejamas su liet. *aštrỹs* 'pašarui tinkantis vandens augalas', tačiau, remiantis bendrašaknių vietovardžių kontekstu ir hidronimo darybine bei semantine (motyvacine) analize, įtikimiau jį kildinti iš liet. adj. *aštrùs*, *-ì*, *ãštras*, *-à* 'turintis smailų ar gerai pjaunantį galą; šiurkštus, kietas'.

Vandenvardis ***Ašùtis*** up. Šll veikiau kilęs ne iš tik pietvakarių Lietuvoje žinomo augalo pavadinimo *ašùtis* 'nelaboji svidrė (*Lolium temulentum*)', bet iš liet. *ãšutas, ašutỹs* 'arklio uodegos ar karčių plaukas'.

Upės vardas ***Atãkaitas*** upl. Žl greičiau kilęs ne iš pievos vardo *Atãkaitos*, o tiesiog iš liet. apeliatyvo *atãkaita, atãkaitas* 'vieta prieš saulę'.

Upėvardžiai ***Atáušimai, Atáušimas*** up. Vad, kildinami iš šalia esančios balos vardo *Atáušimas*, veikiau sietini tiesiog su liet. bendriniu žodžiu *atáušti* 'pasidaryti šaltesniam, atvėsti; sustingti auštant'.

Ežero vardo ***Atesỹs*** ež. Smn kildinimas iš liet. *atìs* 'plekšnių šeimos minkštasparnė žuvis, rhombus maximus' vertintinas kritiškai, nes žuvies pavadinimas užrašytas tik Kuršaičio žodyne, be to, šio žodžio tikrumu abejojo ir pats autorius, pateikdamas jį laužtiniuose skliaustuose.

Hidronimo ***Atrúošų upẽlis*** up. Imbr norminė lytis turi būti *Atrõšų upẽlis* (*Atrõšų upẽlis?*), kuri kilusi iš kaimo vardo *Atrõšai* (*Atrõšai?*).

Upėvardį ***Atšliẽtė*** up. Ldvn, kuris, manoma, kilo iš liet. dkt. **atšlietė*, galima kildinti tiesiog iš liet. vksm. *atšliẽti* 'atremti, priglausti, atlošti į ką, prie ko'.

Iš istorijos šaltinių analizės aiškėja, kad hidronimas ***Dubingių ẽžeras*** ež. Dbg veikiausiai yra vėlyvesnis, antrinis, o pirminis ežero vardas buvo nekilmininkinis – **Dubingis*, **Dubingas* ar pan. Nesudėtinės vandenvardžio lytys sietinos su liet. *dùbti* 'darytis dubiam, rastis įdubai, linkti; klimpti, smegti, grimzti', *dubùs* 'įdubęs, įduobtas, gilus; duobėtas, duburiuotas'.

Upelio vardas ***Dugnų upẽlis*** upl. Brš kildinamas iš liet. *dùgnas* 'žemės įdubimo, indo, padargo ar kokio daikto apačia, galas; giluma', tačiau greičiausiai yra toponiminės kilmės, t. y. kilęs iš liūno, raisto, iš kurio išteka, vardo *Dugnaĩ*.

Manoma, kad upėvardis ***Dūkinė*** up. Krkn ir kiti bendrašakniai vietovardžiai *Dūk-a-balė*, *Dūk-a-raistis*, *Dūkė*, *Dūkinė* yra kilę iš liet. paukščio pavadinimo *dūkas* 'baublys (*Botaurus stellaris*)'. Kita vertus, visai pagrįstai šios šaknies toponimus, taigi ir upės vardą, galima kildinti iš slavizmo *dūkas* 'tvaikas, dvokas'.

Upės vardas ***Dukuřnis*** up. Vvr siejamas su liet. *dukurỹs* 'tinklas žuvims gaudyti braidant, graibštas, samtis', lat. *dukurs* 'tinklas, venteris', tačiau kitų klasių vietovardžių su šiuo kamienu ir išvestinių kamieno *dukurn-* toponimų su priesagomis *-iniai*, *-iškė*, *-iškės* buvimas leidžia spėti buvus ar esant nežinomos reikšmės liet. apeliatyvą **dukuřnis*, **dukùrnis* ar pan., iš kurio kilo ne tik žemėvardžiai, bet ir vandenvardis.

Remiantis gyvosios kalbos duomenimis galima teigti, kad autentiška upėvardžio ***Vienūl-upis*** Katmilžio upės dalis (pradžia) Žg lytis yra *Vienùl-upis*. Ji greičiausiai kilusi iš asmenvardžio **Vienùlis*.

Hidronimas ***Vilkýtis*** upl. Žg kildinamas iš liet. žvėries pavadinimo *vil̃kas*, tačiau iš tikro jo dabartinė forma sutrumpėjusi iš **Vilkijýtis*, kuri yra priesagos *-ytis* vedinys iš upės, į kurią minėtas upelis įteka, vardo *Vilkijà*.

Upėvardis ***Žiurẽlis*** upl. Žg laikomas priesagos *-elis* vediniu iš kaimo vardo *Žiùriai*. Detaliai išanalizavus gyvosios kalbos duomenis matyti, kad jis dar turi seniai užrašytą variantą *Žiùris*. Abi lytys sietinos su liet. *žiùrti* (*žiùro*) 'pradėti regėti', kita vertus, gali būti kilusios iš liet. *žiùrai* 'brūzgai, tankūs krūmynai; menki, smulkūs žabai, žabgaliai; šiukšlės, sąšlavos, pabiros'.

Sutrumpinimai

Ad – Adùtiškis (Švenčionių r.)
Antk – Ántkoptis (Klaĩpėdos r.)
Auk – Aukštãdvaris (Trãkų r.)
b. – bala
Brš – Bìrštonas (Prienų r.)
Brž – Bìržai
Btr – Butrimónys (Alytaũs r.)
Būd – Būdà (Prienų r.)

Čk – Čẽkiškė (Kaũno r.)
Čln – Čiulėnai (Molėtų r.)
Dbg – Dubingiaĩ (Molėtų r.)
Dbn – Dubė́nai (Alytaũs r.)
Dg – Daũgai (Alytaũs r.)
Dgč – Degùčiai (Zarasų r.)
Dglš – Daugėlìškis (Ignalìnos r.)
Dmnt – Dómantonys (Alytaũs r.)
dr. – dirva
drb. ž. – dirbama žemė
drp. – durpynas
Ds – Dùsetos (Zarasų r.)
Eit – Eĩtminiškės (Vìlniaus r.)
End – Endriejãvas (Klaĩpėdos r.)
ež. – ežeras
Gdr – Giedraĩčiai (Molėtų r.)
Gdž – Gudžiū́nai (Kėdáinių r.)
Grk – Gir̃kalnis (Raséinių r.)
grv. – griovys
įl. – įlanka
Imbr – Im̃bradas (Zarasų r.)
JrgA – Jurgelionys (Alytaũs r.)
k. – kaimas
Kbš – Kibýšiai (Varėnõs r.)
Kč – Kučiū́nai (Lazdìjų r.)
Kdl – Kiduliaĩ (Šakių r.)
kln. – kalnas
Klt – Kal̃tanėnai (Švenčionių r.)
Kpč – Kãpčiamiestis (Lazdìjų r.)
Kr – Kriū̃kai (Šakių r.)
Krkn – Krekenavà (Pãnevėžio r.)
krm. – krūmai
Krn – Krúonis (Kaišiadorių r.)
Krok – Krókialaukis (Alytaũs r.)
Krtv – Kùrtuvėnai (Šiaulių r.)
Krž – Krãžiai (Kel̃mės r.)
kšl. – kyšulys
Ktč – Katýčiai (Šilùtės r.)
l. – laukas
Lbv – Liubãvas (Kalvarìjos sav. ter.)
Ldvn – Liudvinãvas (Marijámpolės sav. ter.)
Lel – Leliū́nai (Utenõs r.)
Lkm – Liñkmenys (Ignalìnos r.)
Lln – Lielionys (Príenų r.)
Lp – Léipalingis (Drùskininkų sav. ter.)
Lzd – Lazdìjai
Mrs – Miroslãvas (Alytaũs r.)
mš. – miškas
Ndz – Nedzìngė (Nedìngė) (Varėnõs r.)
Nm – Kudìrkos Naũmiestis (Šakių r.)
Nmn – Nemunáitis (Alytaũs r.)
Nrg – Noragė̃liai (Lazdìjų r.)
Ob – Obė̃liai (Rõkiškio r.)
pb. – pabalė, pabalys
Pbr – Pãbiržė (Bìržų r.)
Pbs – Pabáiskas (Ukmergė̃s r.)
Pgg – Pagė́giai
Pkn – Pakúonis (Príenų r.)
Pld – Pelė́dnagiai (Kėdáinių r.)
Plš – Palū́šė (Ignalìnos r.)
Pmp – Pùmpėnai (Pãsvalio r.)
Ppl – Papilỹs (Bìržų r.)
Pšl – Pùšalotas (Pãsvalio r.)
Pun – Punià (Alytaũs r.)
pv. – pieva
Rait – Raitiniñkai (Alytaũs r.)
Rd – Radvìliškis
Rdm – Rudaminà (Lazdìjų r.)
Rdnk – Rū̃dninkai (Šal̃čininkų r.)
Rgv – Raguvà (Pãnevėžio r.)

Rm – Ramýgala (Pãnevėžio r.)
Rod – Ródūnia (Baltarusija)
rst. – raistas
Rt – Rietãvas
Rud – Rudnià (Varėnõs r.)
rž. – rėžis
Sem – Semelìškės (Elektrėnų sav. ter.)
Skp – Skãpiškis (Kùpiškio r.)
Sld – Saldùtiškis (Utenõs r.)
Slk – Sãlakas (Zarasų r.)
Sml – Smil̃giai (Pãnevėžio r.)
Smn – Sim̃nas (Alytaũs r.)
Sng – Sangrūdà (Kalvarìjos sav. ter.)
Srj – Seirìjai (Lazdìjų r.)
Stk – Stãkliškės (Príenų r.)
Sug – Sugiñčiai (Molétų r.)
Sv – Svėdasaĩ (Anykščių r.)
Šaul – Šaulėnai (Drùskininkų sav. ter.)
Šll – Šilãlė
Šln – Šiaulėnai (Radvìliškio r.)
Šlv – Šìluva (Raséinių r.)
Šlvn – Šlavañtai (Lazdìjų r.)
Šmk – Šimkáičiai (Jùrbarko r.)
Šš – Šešuõliai (Ukmergės r.)
Švn – Šveñtežeris (Lazdìjų r.)
Trg – Tauragė̃
Trgn – Taurãgnai (Utenõs r.)
Trš – Trýškiai (Telšių r.)
Tz – Teizaĩ (Lazdìjų r.)
Ubš – Ubìškės (Trãkų r.)
Ukm – Ukmergė̃
up. – upė
upl. – upelis
Užp – Užpãliai (Utenõs r.)
Vad – Vadõkliai (Pãnevėžio r.)
Varn – Vařniai (Telšių r.)
Vdk – Vidùklė (Raséinių r.)
Vlk – Valkiniñkai (Varėnõs r.)
Vln – Vilū̃nai (Kaišiadorių r.)
Vp – Vėpriai (Ukmergės r.)
vs. – viensėdis
Vs – Veisiejaĩ (Lazdìjų r.)
Všn – Víešintos (Anykščių r.)
vt. – vieta
Vvr – Veivìržėnai (Klaĩpėdos r.)
Vžns – Výžuonos (Utenõs r.)
Zr – Zarasaĩ
Žg – Žagãrė (Jõniškio r.)
Žgč – Žygáičiai (Tauragės r.)
Žl – Žélva (Ukmergės r.)
Žr – Žarėnai (Telšių r.)

Literatūra ir šaltiniai

Balčikonis J. I – *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius: Mokslas, 1978.

Bartkutė N. 2008: *Joniškio rajono teritorijos toponimija: daryba ir raidos polinkiai. Daktaro disertacija*, Šiauliai: Vytauto Didžiojo universitetas, Šiaulių universitetas.

Bilkis L. 2006: Dėl kai kurių liet. vandenvardžių kilmės. – *Baltų onomastikos tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 47–62.

BILKIS L. 2008: *Lietuvių helonimų daryba. Priesaginiai ir priesagėtieji helonimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

BIRYLA M. 1966: Бірыла М. В. *Беларуская антрапанімія*, Мінск: Навука і тэхника.

BŪGA K. III – *Rinktiniai raštai* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961.

ENDZELYTĖ R. 2004: Šiaurės vidurio Lietuvos vandenvardžių daryba. – *Lituanistica* 4(60), 63–77.

JABLONSKIS K. 1934: *Istorijos archyvas. XVI amžiaus Lietuvos inventoriai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka.

JJnK – [*Joniškio bažnyčios jungtuvių knyga, 1751–1775 m.*], LVIA, F. 1196, Ap. 1., B. 5.

KARALIŪNAS S. I–II – *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose* 1–2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004–2005.

KURSCHAT F. 1883: *Litauisch–deutsches Wörterbuch*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.

LKG I–III – *Lietuvių kalbos gramatika* 1–3, Vilnius: Mintis, 1965–1976.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): *elektroninis variantas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.

LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2, Vilnius: Mokslas, 1985–1989.

LVŽ I – *Lietuvos vietovardžių žodynas* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

MAŽIULIS V. 1988: *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1, Vilnius: Mokslas.

SAVUKYNAS B. 1960: Ežerų vardai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 289–300.

VANAGAS A. 1970: *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius: Mintis.

VANAGAS A. 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslas.

VANAGAS A. 1981a: Lietuvių hidronimų semantika. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 21, 4–153.

VITKAUSKAS V. 1984: Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. – Vilnius: Mokslas, 1981. – 408 p. (Recenzija). – *Baltistica* 20(1), 82–88.

ZINKEVIČIUS Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

ONCE AGAIN ON THE ORIGIN OF SOME LITHUANIAN HYDRONYMS

Summary

The article presents a critical evaluation of the origin of some earlier on published explanations of Lithuanian hydronyms; they are specified, and some new hypotheses are also put forward.

The hypothesis that the river-name ***Alšakis*** with the determiner *-s-* is made of the archaic root *al-* or should be related to the Lithuanian *alsà* 'tiredness', *alsùs* 'tiring, stuffy', is not exact as, chronologically viewing, *Alšakis* (< **Alš-šakis*) is a later development that originated from the name of another river, *Alsà*.

The name of lake ***Antãjaris*** was thought to have originated from the parallel primary form *Jarà*, but this kind of link is doubtful in terms of its word-building meaning and semantics (or motivation). Therefore, the prefixal name of the lake should be related rather to the name of the nearby river *Jarà*.

The origin of the name of lake ***Añtakmenių ẽžeras*** should be related to the name of the neighbouring farming estate *Akmẽniai*, and not to the oiconym *Añtakmeniai*, which has not been recorded in any sources.

The river-name ***Aštrìs*** is generally linked with Lith. *aštrỹs* 'water plant suitable for fodder', but, on the grounds of the context-based study of other placenames having the same root, also on the basis of its word-building and semantic analysis, the hydronym could be more convincingly related to the Lith. adjective *aštrùs, -ì, ãštras, -à* 'having a sharp or cutting edge; rude, hard'.

The hydronym ***Ašùtis*** is more likely to have originated from Lith. *ãšutas, ašutỹs* 'a hair in the mane', and not from the plant *ašùtis* (Lolium temulentum) that is known only in south-west Lithuania.

The name of the river ***Atãkaitas*** should be rather related to Lith. appellative *atãkaita, atãkaitas* 'a spot in the sunshine', and not to the name of the meadow *Atãkaitos*.

The names of the river ***Atáušimai***, ***Atáušimas*** are more likely to have a closer relationship to Lith. *atáušti* 'to get cool; to become stiff while losing heat' rather than to the name of the nearby situated swamp *Atáušimas*.

We also tend to view critically the links between the name of the lake ***Atesỹs*** and Lith. *atìs* 'the name of fish rhombus maximus' since the name of the fish can be found recorded only in the dictionary compiled by F. Kuršaitis; besides, this name is taken in square brackets and that speaks for the fact that the author himself had doubts about the origin of the name.

The normative form of the hydronym ***Atrúošų upẽlis*** should be changed into *Atrõšų upẽlis* (*Atrõšų upẽlis?*) as it takes its origin from the name of the village *Atrõšai* (*Atrõšai?*).

The hydronym ***Atšliẽtė*** that is generally treated as having originated from the Lith. noun **atšlietė* could be directly related to the Lith. verb *atšliẽti* 'to place against, to put next to'.

The analysis of historical sources makes it clear that hydronym ***Dubingių ẽžeras*** is a secondary and later development in relation to its primary nominative (but not genitive) form **Dubingis*, **Dubingas*, or something of the kind. Simple word-forms of the hydronyms could be related to Lith. words *dùbti* 'to become hollow'; 'to sink, go down, submerge', and *dubùs* 'hollow, deep; full of holes'.

The origin of the name of the small river ***Dugnų upẽlis*** is generally related to Lith. *dùgnas* 'bottom, lower end; depth', but its origin is most likely to be of toponymic nature, i.e., it might have originated from the name of the swamp *Dugnaĩ*, where it takes its start.

It is generally considered that the name of the river ***Dũkinė*** as well as other related place names containing the same root (*Dũk-a--balė*, *Dũk-a-raistis*, *Dũkė*, *Dũkinė)* took their origin from the name of the bird *dũkas* (Botaurus stellaris). On the other hand, there is sufficient ground to originate these common-root toponyms, including the name of this particular river, from the Slavic source: *dũkas* 'stink, odour'.

The name of the river ***Dukuñnis*** is generally related both to the Lith. *dukurỹs* 'a landing net for fishing used while staying knee-deep in water', scoop; dipper, ladle' and Latv. *dukurs* 'net', but the presence of place names of other word-classes with the same stem as well as the presence of derived toponyms from the stem *dukurn-* with the help of the suffixes *-iniai, -iškė, -iškės* makes it possible to assume that in the past there had existed the Lith. appellative of some unknown meaning **dukuñnis, *dukùrnis*, which gave rise not only to some land names but to this hydronym as well.

On the basis of the data of the living language, it is possible to assert that the authentic form of the name of the river ***Vienũl-upis*** is *Vienùl-upis*. It is highly probable that its origin comes from the personal name **Vienùlis*.

The hydronym ***Vilkýtis*** is considered to have originated from the Lith. *vil̃kas* (name of a wild animal), but the present form of this hydronym is rather the reduced form of **Vilkijýtis*, the latter being a derivative with the suffix *-ytis* from the name of the river *Vilkijà*, into which the aforementioned small river falls.

The name of the river ***Žiurẽlis*** is generally considered to be a derivative from the name of the village *Žiùriai*. Our detailed analysis of the data of the living language enabled us to assert that this hydronym has another variant *Žiùris* which had been recorded a long time ago. Both of these could be related to Lith. *žiùrti* (*žiùro*) 'start seeing', but on the other hand, they could also bear relationship to the Lith. *žiùrai* 'undergrowth, thicket; switch, brushwood; sweeping, rubbish, fallings of grain'.

Václav Blažek
Masaryk University in Brno

On the Baltic Key to Etymology of Slavic **potokъ* 'brook, stream, creek'

The aim of the present contribution is to demonstrate that in the Slavic word **potokъ* 'brook, stream, creek', traditionally interpreted as the prefix **H$_a$po-* & the verb **tek^u-*, it is possible to identify the homonymous compound **H$_2$po-*, the zero-grade from **H$_2$ep-* 'water' plus the same verb, **tek^u-*. Naturally, the confusion of these both first components is quite probable.

1. Sl. **potokъ* > Old Church Slavonic *potokъ* 'stream, brook', Bulgarian *potók*, Macedonian *potok*, Serbo-Croatian *pòtok*, archaic *potoka*, Slovenian *pótok*, Slovak & Czech, Polish *potok*, Polish dial. also *potoka*, Belorussian *patók*, archaic *patóka*, Ukrainian *potík*, gen. *-tóku* 'brook', Russian *potók* 'stream, river', cf. also Lower Sorbian *pótocnik* 'brook', and further the borrowings in Rumanian *potóc* 'wild brook' and Modern Greek ποτόκι 'depression with water which does not flow out' (Udolph 1979: 244–246), has been etymologized as the *o*-grade formation from the verb **potekǫ* : **potekti* (ESSJ I 688), continuing e.g. in Russian *poteč'* 'to begin flow', where *po-* is the prefix (details see ESSJ I 178 f; discussion see Hamp 1968: 255–257). The root **tek^u-* is well attested in Indo-European: Old Indic *tákti* 'hurries', Avestan *tacaiti* 'runs, hurries; flows', *taka-* m., Persian *tak* 'course'; Albanian *ndjek* 'pursues' < **en-*tek^u-*, Old Irish *techid* 'runs', *intech* n. 'road', Welsh *godeb* 'refuge'; Lithua-

nian *tekù*, *-éti* 'to run; flow', Latvian *teku*, *tecêt* 'to run'; Old Church Slavonic *tekǫ*, *tešti* id.; cf. also Tocharian B *cake* 'river' < **tek^{u}o-* (Pokorny 1959: 1059–1060; Hamp 1983: 93–94; LIV 620–621).

2. Although there are other prefixes extending this root in Slavic, e.g. **jьz-tokъ* 'spring', **o(b)-tokъ* 'island', lit. 'flowed round', **orz-tokъ* 'water-shed', **sǫ-tokъ* 'confluence', the purpose of the present contribution is to demonstrate that **po-* can be alternatively interpreted in another way, as the compound of the zero-grade of the Indo-European word **H$_2$ep-* 'water, river' (> Old Indic pl. nom. *ā́paḥ*, gen. *apā́m* 'water', Avestan sg. nom. *āfš*, instr. *apā*; Old Prussian *ape* 'river', *apus* 'well, spring'; Tocharian AB *āp* 'water, river'; see Pokorny 1959: 51–52; Adams 1999: 44; the forms in **-b-*, namely Hittite *hap(a)-* 'river', Luwian *hapa/i-* 'river, stream', Palaic *hāpnas* 'river'; Latin *amnis* id.; Old Irish *aub*, acc. *abinn*, Welsh *afon*, Breton *avon & aven*, were convincingly explained from **H$_2$ep-H(e/o)n-*, see Hamp 1972: 35–37), and the *o*-grade of the verb **tek^{u}-* 'to run', i.e. 'water-course'. Structurally corresponding formation, only with the opposite order of members, may be recognized in Lithuanian hydronymy: *Tekupỹs* (Vanagas 1981: 343); *Taccuppe* (Froelich 1930: 69; quoted after Blažienė 2000: 158).

The second component, naturally, corresponds to Lithuanian *ùpė*, Žemaitic *upìs* 'river, stream', Latvian *upe* 'river, brook', which can be determined as the zero-grade of the root **H$_2$ep-* (Hamp 1968: 257).

3. The structurally and etymologically identical compound appears in Young Avestan *taci.āp-* 'fliessendes Wasser' (Bartholomae 1904: 629):

yaṯ aēte yōi mazdaiiasna taci.apaiia nasāum fraǰasąn [Videvdat 6.26]
xšuuīδa āzūiti tacaṯ.āpa uxšiiaṯ.uruuara [Yašt 16.8]

Hypothetically, also Armenian *vtak* 'river, stream, brook' can represent a compound consisting of the same members (Mann 1984–1987: 1408 reconstructed **apo-tok-*; while Olsen 1999: 245 assumes the Iranian starting point of the type **vi-tāka-*, seeking a support in Avestan *vī-taxti-* 'Zerfliessen, Schmelzen').

4. A similar internal structure can be recognized in Slavic **poniky, -ъve* 'missing river' > Old Church Slavonic *poniky, -ъve* 'lower stream, whirling stream' (ESJS IX 546), Macedonian dial. *ponikva* 'tiefe Stelle im Erdboden, wo sich bei Regen und Schneeschmelye das Wasser sammelt und allmählich versickert', Serbo-Croatian *pònikva* 'trichterförmige Vertiefung im Karst; Ort, wo sich das Wasser in der Erde verliert', Slovenian *ponikva* 'eine Versenkung, ein Erdloch, wo sich ein fliessendes Wasser im Erdboden verliert, ein Kesseltal, ein Becken', Czech *punkva* 'in der Erde verschwindender Fluss in Karstgegenden', Polish *ponik, -a, ponikwa* 'Loch, in dem ein Wasserlauf verschwindet, um weiter unten wieder hervorzutreten; unterirdischer Flusslauf, kleiner Bach, Quelle' (Udolph 1979: 239–240), formed by **po-* and the verb **nicati / *niknǫti*, attested in Old Church Slavonic *nicati* 'to sprout, germinate; arise, originate', Old Russian *niknuti*, Russian *nikati* etc. id. (ESJS IX 545–546). The Baltic correspondent appears in Prussian 1336 *Nycape*, consisting of the verb attested in Lithuanian *nỹkti* 'verschwinden, vergehen', Latvian *nīkt* id. (Gerullis 1922: 108; Schwarz 1931: 12).

5. Another Balto-Slavic pair attested in the hydronymical terminology may be identified in Slavic **ponorъ* 'dive' : *ponori-*

ti 'to drive' vs. Lithuanian *Naŕupe* : *nãras* 'Taucherente', *nérti* 'to dive' (Gerullis 1922: 107).

6. If the arguments from the §§2–4 are correct, IE $*H_2ep$- 'water, river' was not definitively lost in Slavic, but was 'frozen' together with the verb $*tek^{u}$- in compounds **po-tekti* 'to begin flow' & **po-tokъ* 'brook', lit. 'water-run' & 'water-course' respectively. Analogous compounds appear in Lituanian, Avestan and maybe Armenian.

ACKNOWLEDGMENT

The present study originated in cooperation with the Centre for the Interdisciplinary Research of Ancient Languages and Older Stages of Modern Languages (MSM 0021622435) at Masaryk University, Brno, and thanks to the grant No. IAA 901640805.

References

Bartholomae Ch. 1904 [1961]: *Altiranisches Wörterbuch*, Berlin: Walter de Gruyter.

Blažienė G. 2000: *Die baltischen Ortsnamen im Samland*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag. (Hydronymia Europaea, Sonderband 2).

ESJS IX – *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* 9, Havlová E., Erhart A., Karlíková H., ed., Praha: Academia, 1989.

ESSJ I – *Etymologický slovník slovanských jazyků* 1: *Slova gramatická a zájmena*, Kopečný F., ed., Praha: Academia, 1973.

Froelich G. 1930: Flussnamen in Ostpreussen. Ein Beitrag zur Namenforschung und Siedlungsgeschichte des preussischen Ostens. – *Festschrift zum 50-jährigen Bestehen der Altertumsgesellschaft Insterburg* 19, 1–84.

Gerullis G. 1922: *Die altpreussische Ortsnamen*, Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter.

Hamp E. P. 1968: Lithuanian *pa-* and *põ* again. – *Baltistica* 4(2), 255–257.

Hamp E. P. 1972: Palaic *ḫa-a-ap-na-aš* 'river'. – *Münchener Stu-*

dien zur Sprachwissenschaft 30, 35–37.

Hamp E. P. 1983: Indo-European **tekʷ-*. – *Indogermanische Forschungen* 88, 93–94.

LIV – *Lexikon der indogermanischen Verben*, 2nd edn., Rix H., ed., Wiesbaden: Reichert, 2001.

Mann S. E. 1984–1987: *Comparative Indo-European Dictionary*, Hamburg: Buske.

Olsen B. A. 1999: *The Noun in Biblical Armenian. Origin and Word-Formation*, Berlin–New York: Mouton de Gruyter.

Schwarz E. 1931: *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*, München–Berlin: Oldenbourg.

Udolph J. 1979: *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven*, Heidelberg: Winter.

APIE BALTIŠKĄJĮ PRADĄ, PAAIŠKINANTĮ SLAVŲ **POTOKЪ* 'UPOKŠNIS, SROVĖ, UPELIS' ETIMOLOGIJĄ

Santrauka

Straipsnyje pateikiama nauja slaviško **potokъ* 'upokšnis, srovė, upelis' etimologinė interpretacija. Tradicinė dūrinio, sudaryto iš priešdėlio **H$_a$po-* ir veiksmažodžio **tekᵘ-* kamieno (šaknies), traktuotė keičiama nauja, pagal kurią **potokъ* laikomas homoniminiu dūriniu, kurį sudaro **H$_2$po-*, nulinė forma (morfema) **H$_2$ep-*, reikšme 'vanduo', ir to paties veiksmažodžio **tekᵘ* kamienas (šaknis). Gretiminiai dariniai iš baltiškųjų hidronimų netiesiogiai leidžia prieiti prie šios išvados.

Grasilda Blažienė
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Dėl prūsų vardyno medžiagos Rytprūsių foliante 911 a

XVI a. Prūsijos kunigaikštystei ir visai Europai grėsė turkų antpuolis. Karo su turkais pavojus buvo visiškai realus. Derėtų prisiminti Vengrijos istoriją ir 1529 m. Vienos apsiaustį. 1539 m. Lenkijos karalius paprašė Prūsijos kunigaikštystės pagalbos. Tas prašymas tais pačiais metais buvo svarstomas Kėnigsbergo landtage ir buvo nutarta 1540 m. surinkti vienkartinį vadinamąjį turkų mokestį. Turkų mokesčių registras (*Türkensteuerregister*) buvo surašytas 1540 m. ir šiandien žinomas kaip Rytprūsių foliantas 911 a. Trisdešimt šešiuose tomuose išvardyti visi Prūsijos gyventojai ir jų valdos, vadinasi, juose pateikti išsamūs šalies gyventojų ir gyvenamųjų vietų sąrašai. B. Jähnigo, Rytų ir Vakarų Prūsijos žemių istorijos tyrimo komisijos pirmininko, žodžiais tariant, minėtas registras yra svarbiausias to meto Prūsijos gyventojų surašymo dokumentas[1].

Šis labai svarbus istorijos šaltinis nėra labai naudojamas moksle. Straipsnio autorė, aptardama baltiškus oikonimus Rytprūsiuose, pateikia vardyno duomenis iš Rytprūsių folianto 911 a rankraščio, kurį perskaityti tikrai sudėtinga[2]. 1993 m. šio folianto duomenimis netiesiogiai naudojosi R. Przybytek[3]. Ji savo aptariamos srities, pietinės Rytprūsių dalies, oikonimų sąrašą papildė ir 911 a duomenimis, kuriuos išrinko iš Prūsijos

[1] Žr. Diehlmann 1998.
[2] Žr. Blažienė 2005.
[3] Žr. Przybytek 1993.

istorijos ir geografijos atlaso, spaudai parengto H. ir G. Mortensenų, R. Wenskaus ir H. Jägerio. Vardyno duomenys, gyvenamųjų vietų vardai dėl paleografinių priežasčių, t. y. dėl to, kad juos sunku buvo perskaityti, atlase perteikiami ne visai tiksliai ir patikimai.

Rytprūsių folianto 911 a tomų leidimą inicijavo Rytų ir Vakarų Prūsijos šeimos tyrimų draugija. 1998 m. buvo išleistas *Turkų mokesčių registro Prūsijos kunigaikštystėje* 1540 m. I tomas, kuriame išspausdinti keturių Sembos apskričių – *Fischhausen*, *Schaaken*, *Neuhausen*, *Labiau* – gyventojų sąrašai ir valdos, t. y. Rytprūsių folianto 911 a keturi tomai. VI tome pateikti *Fischhausen*, XXX tome – *Schaaken*, XIV tome – *Neuhausen* ir XXII tome – *Labiau* apskričių gyventojų sąrašai ir valdos. 2006 m. pasirodė *Turkų mokesčio Prūsijos kunigaikštystėje* 1540 m. II tomas, kuriame išspausdinti du Rytprūsių folianto 911 a tomai: XIX tomas, skirtas Klaipėdos apskričiai, ir XXXV tomas, skirtas Tilžės apskričiai. Spaudai visus tomus labai rūpestingai parengė H. H. Diehlmannas. Su Semba susiję Rytprūsių folianto 911 a rankraščiai buvo perskaityti 2007 m. vasarą, dirbant Berlyno slaptajame valstybiniame archyve *Prūsijos kultūros paveldas*. Galima teigti, kad spaudai jie buvo parengti tikrai kruopščiai, tačiau vienas kitas netikslumas vis dėlto pasitaiko. Pvz., Diehlmanno nuomone, *Kaymen* apskrityje užfiksuotas oikonimas *Getkaymen* (105, 142). Jis laikytinas dūriniu, kurio antrasis sandas sietinas su pr. apeliatyvu *caymis* 'kaimas', o pirmasis sandas *get-* neaiškus. 105 p. nurodoma, kad *Getkaymen* 1540 m. buvo *Kaymen* valsčiuje ir priduriama, kad vietovė negalėjo būti identifikuota: *Der Ort konnte nicht identifiziert werden*. Kruopšti rankraščio analizė parodė, kad Diehlmannas blogai perskaitė pirmąją raidę. Jokių abejonių nekelia, kad tai *S*, o ne *G*, vadinasi, dokumente užfiksuotas *Setkaymen* (Ostpr. Fol. 911 a 30 24^{r}) *Kaymen* apskrityje. Tai

dūrinys, kurio antrasis sandas *-*kaim*- yra iš produktyvios topoleksemos *caymis* 'kaimas', o pirmasis sandas gali būti atstatomas kaip **sit*- (?) arba **zit*- (?). Tai žinomas oikonimas, pirmą kartą užfiksuotas 1336 m. kaip *Sitkaym campus* (OF 107 18[r]), vėliau *Sittkeim*, *Groß* ir *Sittkeim*, *Klein* (Blažienė 2000: 150). Iš viso monografijoje *Die baltischen Ortsnamen im Samland* (150 p.) pateikta 19 šio oikonimo užrašymo variantų. Rytprūsių folianto 911 a duomenys toje knygoje dar neatsispindi.

Foliante neužfiksuotas ir Diehlmanno pateiktas *Digippen Schaaken* apskrityje (103, 134 p.), kurio tyrėjas negalėjo tiksliai identifikuoti. Tai oikonimas *Dageynen* (Ostpr. Fol. 911 a 30 I 10), vėliau *Dogehnen*, prie *Gallgarben*, *Schaaken* parapijoje (Blažienė 2000: 29).

Sembos gyvenamųjų vietų vardai yra geriausiai ir išsamiausiai ištirta prūsų vardyno dalis, tačiau Rytprūsių foliante 911 a rasta daug iki šiol onomastų neminėtų Sembos oikonimų, kurių prūsiška kilmė nekelia abejonių, nors jie pirmą kartą užfiksuoti palyginti vėlai, pvz., *Manioth* (Ostpr. Fol. 911 a 6 IV 94), užfiksuotas kartu su *Carmenithen* (vėliau *Carmitten*, *Powunden* parapijoje) ir *Norjen* (vėliau *Norgehnenn*, *Laptau* parapijoje); veikiausiai tas pats *Manioth* kitoje vietoje tame pačiame kontekste jau užrašytas *Carmenithen*, *Mannithen*, *Norjenn* (Ostpr. Fol. 911 a 6 VII 4[r]) (plg. Diehlmann 1998: 62). *Laptau* apskrityje *Mannithen* užfiksuotas dar kartą kaip *zu Mannithenn* (Ostpr. Fol. 911 a 6 IV 66[r]) taip pat šalia lyties *Norgehnen*. *Powunden* parapijoje 8 kartus užrašyta *man zu Carmenithen*, 2 kartus – *man zu Mannithen*, 1 kartą – *man zu Norjenn* (Ostpr. Fol. 911 a 6 IX 4) (plg. Diehlmann 1998: 86). Diehlmanno nuomone, tai buvo du skirtingi oikonimai, iš kurių vienas buvo *Powunden*, kitas – *Laptau* valsčiuje (plg. Diehlmann 1998: 12). Šių valsčių ribas nelengva atskirti. Atrodo, kad *Manioth* ir *Mannithen* yra du to paties oikonimo užrašymo variantai, tik neaišku, kuriuo reikia

remtis, atkuriant autentišką lytį. Abu variantai asmenvardinės kilmės, plg. pr. avd. *Manyoth*, *Manioth* ir *Manithe* (Trautmann 1925: 55), liet. avd. *Manẽikis*, *Manéika*, *Maniónis*, *Manẽlis*, siejamus su liet. *manýti*, *manùs* (LPŽ II 451).

Tai, kad to paties oikonimo užrašymai foliante įvairuoja, parodo ir gyvenamosios vietos vardo *Widitten* pavyzdys, šiame dokumente užfiksuotas keletą kartų kaip *Widiten* 1563 (Ostpr. Fol. 911 a 6 I 8) *Medenau* valsčiuje, *Widitthen* 1540 (Ostpr. Fol. 911 a 6 IV 34^{r}); (Ostpr. Fol. 911 a 6 VIII 6) ir to paties folianto VI tome III sąsiuvinyje *Widittkeim* (p. 1^{r}). Pr. upėvardis *Widitte*ſ užrašytas 1346 (PUB IV 16–17). Taigi, oikonimas yra hidroniminės kilmės, kilęs iš upės vardo *Widitte*. Šio gyvenamosios vietos vardo ir upėvardžio nėra užfiksavęs J. Gerulis. Šie vietovardžiai aptarti straipsnio autorės monografijoje (Blažienė 2000: 173–174). Diehlmannas *Widitthen* ir *Widittkeim* vertina kaip du vienas su kitu nesusijusius oikonimus, vartotus *Medenau* valsčiuje (Diehlmann 1998: 16). Tai du to paties toponimo variantai, kurių vienas perteiktas kaip dūrinys **Vidĩt-kaim-*: iš tikrųjų antrasis sandas sietinas su pr. *caymis* 'kaimas', o pirmasis su pr. upėvardžiu *Widitte*.

Kitose Prūsijos žemėse vartotas asmenvardinės kilmės oikonimas *Gedauten* (Gerullis 1922: 38), plg. pr. avd. *Gedaute* (Trautmann 1925: 29–30), liet. avd. *Gedáutas* (LVKŽ 166). Toks toponimas taip pat buvo ir *Kaymen* apskrityje. Čia jis rašytas ir kaip *Gedauten oder Heide* (Ostpr. Fol. 911 a 30 I 21^{r}), ir kaip *Gedauten* (Ostpr. Fol. 911 a 30 XX 2^{r}). *Schaaken* apskrityje užfiksuota lytis *Gedautten* (Ostpr. Fol. 911 a 30 III 2). Abu oikonimus galima atstatyti kaip **Gedaut-*.

Wargen valsčiuje užrašytas gyvenamosios vietos vardas *Greger Kolbeiß zu Domlicken hot 1 dinst* (Ostpr. Fol. 911 a 30 I 50), kurio autentiškos lyties atstatyti iš vieno užrašymo neįmanoma, kaip ir deramai paaiškinti kilmės.

Kitose Prūsijos žemėse vartotas oikonimas *Bluskaym*, *Bloskaymen* (Gerullis 1922: 21), vėliau *Blosskeim*, lenk. *Błuskajmy Małe*, *Wielkie*, Olštyno vaivadijoje (plg. Przybytek 1993: 30–31). *Bluskeim* 1563 m. užfiksuotas ir Semboje (Ostpr. Fol. 911 a 6 I 6), *Heiligenkreutz* valsčiuje, *Fischhausen* apskrityje. Jį galima atstatyti kaip **Blus-kaim-* ir pirmąjį sandą sieti su liet. *blusà*, lat. *blusa*, o antrąjį – su pr. *caymis* 'kaimas'.

Thierenberg valsčiuje užfiksuotas oikonimas *der ander hof zu Wilte* (Ostpr. Fol. 911 a 6 IV 17), sietinas su pr. avd. **Wilte*, plg. pr. avd. *Wiltico*, *Wiltut*, *Nawilte*, *Perwilte* (Trautmann 1925: 118, 69, 79), liet. avd. *Dò-viltis*, *Jó-viltas*, *Vaĩš-viltas*, siejamus su liet. *vìltis*, *viltìs* (LPŽ II 1211).

Rudau valsčiuje užfiksuotas oikonimas *der Simon zu Haßelauk* (Ostpr. Fol. 911 a 30 I 77), traktuotinas kaip hibridinis dūrinys. Jo antrasis sandas sietinas su pr. *laucks* 'laukas', o pirmasis su vvž. *hase* 'kiškis' (Lübben, Walther 1995: 137).

Cremitten valsčiuje užfiksuotas gyvenamosios vietos vardas *Kirben gehort Perbandt* (Ostpr. Fol. 911 a 30 I 36), dėl kurio kamieno **kirb-* plg. liet. vv. *Kìrbaičiai*, *Kirbuliaĩ* (LAŽ 134), lat. vv. *Ķirbas*, *Ķirbis*, kuriuos J. Endzelynas atsargiai sieja su lat. *ķirba* 'pelkė, bala, palios' arba su liet. vv. *Kìrbaičiai* (Endzelīns I 225).

Nors Sembos oikonimams skirtos dvi disertacijos (Gerullis 1912; Blažienė 1993) ir monografija, kurioje pateikta 215 Gerulio ir kitų prūsų vardyno tyrėjų neaptartų šios teritorijos gyvenviečių vardų (žr. Blažienė 2000), tačiau jie dar ne visi išsamiai suregistruoti. Tai rodo Rytprūsių folianto 911 a rankraštis.

Ne mažiau įdomios medžiagos Rytprūsių foliante 911 a ras ir prūsų asmenvardžių tyrėjai. R. Trautmannas medžiagą savo garsiajam prūsų asmenvardžių rinkiniui rinko iš XIII–XV a. rankraštinių šaltinių, keliose vietose ją papildydamas ir aptariamojo folianto duomenimis. Jo nuomone, prūsų asmenvardžių

sistema patyrė didelę vokiečių kalbos įtaką per bažnyčią: „Prūsas buvo pakrikštytas vokišku vardu ir nebeteko savo prūsiško vardo“ (Trautmann 1925: 193). Trautmannas pateikia pavyzdžių, kaip prūsas *Mattho* buvo pakrikštytas *Hermanno* vardu. Jo nuomone, po 1450 m. prūsiškų asmenvardžių labai sumažėjo, jie labai retai vartojami XV a. antros pusės dokumentuose. Šiai Trautmanno minčiai prieštarauja Rytprūsių folianto 911 a duomenys. Foliante gausu prūsiškų asmenvardžių, tarp jų yra ir tokių, kurių nėra nurodęs minėtas tyrėjas ir kiti autoriai. Pvz., iš oikonimų kilę asmenvardžiai: *Greger Kubckaim wont auch alleine* (Ostpr. Fol. 911 a 30 I 35) – veikiausiai iš oikonimo *Cabekaym* 1388, Rytprūsių foliante 911 a užfiksuoto kaip *Kabekaym* 1540 (Ostpr. Fol. 911 a 34 I 23, 40^{r}), vėliau *Kapkeim*, *Wehlau* apskrityje (Blažienė 2000: 76–77), *Gorlauck*, *Gudelauck*, *Warnlauck* (Ostpr. Fol. 911 a 30 I 36), *Gorlauk* – galbūt iš oikonimo *Jourlauken*, *Labiau* parapijoje, užrašyto apie 1400 m. kaip *Jorgeflawken* ir XVIII a. kaip *Jorlauken* (Blažienė 2000: 50). Pastaruoju atveju pastebima *g* ir *j* kaita, būdinga vidurio vokiečių žemaičiams. Prūsų oikonimai *Gudelauck* ir *Warnlauck* yra dūriniai, kurių antrasis sandas kilęs iš gyvenamųjų vietų varduose dažnos topoleksemos pr. *laucks* ‘laukas’, o pirmieji sandai – iš pr. apeliatyvų *gudde* ‘krūmas’ ir *warne* ‘varna’ arba iš pr. avd. **Gude*, plg. pr. avd. *Gudeike*, *Guddenne* (Trautmann 1925: 36–37). Trautmanno rinkinyje neužfiksuotas ir *Darkeit* 1540 (Ostpr. Fol. 911 a 30 IV 9) *Schaaken* apskrityje, nebeegzistuojančioje gyvenvietėje *Ewtyn*. Šis asmenvardis laikytinas dvikamieniu: dėl *dar-* plg. pr. avd. *Darasse*, *Daroth*, *Darutte*, *Prey-dar*, *Na-dare* (Trautmann 1925: 135), liet. avd. *Dárbutas*, *Darkiñtis* (LPŽ I 461), kurš. avd. *Daratte Lesune* (Kiparsky 1939: 271), dėl **kait-* plg. pr. avd. *Kaytam*, *Keytil*, *Tule-koyte*, *Wisse-koyti*, pr. *an-kaitītai*, *en-kaitītai* ‘įkurstyti, įjaudinti’ (Trautmann 1925: 141), kurš. avd. *Merten Kaithin* unde *Hans Kaithin*

(Kiparsky 1939: 280). Įdomus yra ir avd. *Merttenn Drungeyke* 1540 *Poßritten* kaime, *Legitten* parapijoje (Ostpr. Fol. 911 a 14 VI 1), priesagos **-eik-* vedinys; dėl **drung-* plg. liet. avd. *Drungỹs*, *Drungvilas* (LPŽ II 531).

Buvo paminėti keletas kalbamajame foliante užrašytų Sembos oikonimų ir antroponimų, kurie nėra įtraukti į jau žinomus Sembos vardyno rinkinius. Rytprūsių foliantą 911 a galima laikyti tikrai svarbiu ne tik Prūsijos kunigaikštystės dokumentu, bet ir autentiškų prūsų vardyno duomenų šaltiniu.

Literatūra

Blažienė G. 2000: *Die baltischen Ortsnamen im Samland*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag. (Hydronymia Europaea, Sonderband 2).

Blažienė G. 2005: *Baltische Ortsnamen in Ostpreußen*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag. (Hydronymia Europaea, Sonderband 3).

Blažienė G. 1993: *Sembos prūsų vietovardžiai*. Daktaro disertacijos rankraštis.

Diehlmann H. H. 1998: *Die Türkensteuer im Herzogtum Preußen 1540. Fischhausen–Schaaken–Neuhausen–Labiau* 1, Hamburg: Im Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V.

Diehlmann H. H. 2006: *Die Türkensteuer im Herzogtum Preußen 1540. Memel–Tilsit* 2, Hamburg: Im Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V.

Endzelīns J. I – *Latvijos PSR vietvārdi* 1(2), Rīgā: Latvijas PSR Zīnatņu Akadēmijos izdevniecība.

Gerullis G. 1912: *De Prussicis Sambiensium locorum nominibus*, Tilsis: Ex officina Mauderodiana.

Gerullis G. 1922: *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin und Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Walter de Gruyter & Co.

Historisch–geografischer Atlas des Preußenlandes 4–5, Mortensen H., Mortensen G., Wenskus R., Jäger H., hg., Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1967–1978.

Kiparsky V. 1939: *Die Kurenfrage*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

LATSŽ – *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas* 2, Vilnius: Mintis, 1975.

LPŽ I–II – *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2, Vilnius: Mokslas, 1985–1989.

LÜBBEN A., WALTHER CH. 1995: *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

OF – *Ordensfolianten* (iš Slaptojo valstybinio archyvo *Prūsijos kultūros paveldas* Berlyne).

Ostpr. Fol. – *Ostpreußische Folianten* (iš Slaptojo valstybinio archyvo *Prūsijos kultūros paveldas* Berlyne).

PRZYBYTEK R. 1993: *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag. (Hydronymia Europaea, Sonderband).

PUB – *Preußisches Urkundenbuch* 1–6, Königsberg: Gräfe und Unzer, Marburg: Elwert, 1882–1986.

TRAUTMANN R. 1925: *Die altpreußischen Personennamen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

ON PRUSSIAN ANTHROPONYMIC RESOURCES IN EAST-PRUSSIAN FOLIO 911 A

Summary

In the Kingdom of Prussia, in the year 1540, The Turkish Taxes Register (*Türkensteuerregister*) was produced and it can be found now in East-Prussian Folio 911 a that comprises 36 volumes all in all. *The Register* was created at the time when Europe was threatened by the attacks of Turks. *The Register* listed all the people of Prussia as well as their owned land, which means that *the Register* presented an exhaustive record of Prussian settlements and their inhabitants at that particular time. In the period of time from 1998 to 2006, there were 6 volumes of this Folio issued, four of which contain lists of inhabitants in four regions of Semba – *Fischhausen*, *Schaaken*, *Neuhausen*, *Labiau* – as well as the lists of the inhabitants in the regions of Klaipėda and Tilžė.

Researchers of Prussian anthroponymics have only recently started making references to East Prussian Folio 911 a. Volumes 6, 14, 22, and 30 of this document present lists of people and their owned

land boundaries in the aforementioned regions of Semba. Though the names of living places in Semba can be attached to the best-explored parts of Prussian Total of Proper Names, it is exactly in the particular folio that quite a large number of oiconyms of Semba, not mentioned by onomasts earlier on, can be found, and these oiconyms can undoubtedly be traced back to their Prussian origin although their first records appeared in much later periods of time, e.g., 1540 *Manioth* (p. 62) was twice recorded as *Mannithenn* (p. 54, p. 86): Pr **Manit-*, originating from a personal name, cf. Pr *Manithe*.

The oiconym *Gedauten* was used in other Prussian lands. According to the data found in East-Prussian Folio 911 a, the living-places *Gedauten*, or *Heide*, also recorded as *Gedawten* (p. 253) were situated in *Kaymen* region and *Schaaken* region, with its name recorded as *Gedautten* (p. 205). It is only obvious that those are oiconyms that had originated from personal names, cf. Pr *Gedaute*.

No less interesting material for the researchers of Prussian personal names can be found in East-Prussian Folio 911 a. For instance R. Trautman gathered materials for his widely-known work of Prussian personal names from the 13th–15th century manuscript sources, and he supplemented his previously gathered material by the data of the respective Folio in several places of his work. Our analysis of the document under discussion revealed that there can still be found Prussian personal names of Semba region which have not yet been mentioned by either R. Trautman or other authors, e.g., 1540 *Darkeit* (p. 237), *Merttenn Drungeyke* (p. 419).

Silvio Brendler
Centre for Name Studies, Leipzig

The Name as (Part of) a Process in a Dynamic Model of Language

INTRODUCTION: TOWARDS A REALISTIC PICTURE OF THE NATURE OF NAMES

Interest in the nature of proper names, has a long and relatively well-known history (Bauer 1998: 23–51). Not a few studies of different length, depth and approach pave the long course of research into the intellectual challenge that we usually refer to simply as "names". It is this history that has provided the narrow field of name theory with a rich soil that is worth being tilled time after time (recent examples of tilling are Hansack 2000; Van Langendonck 2007; Hurford 2007: 128–140; Brendler 2008). Now that language theory is getting closer and closer to a realistic picture of the nature of language, there is also a good chance of getting closer to the nature of names. What follows is a draft of such a picture. To prepare it effectively, we restrict ourselves to representing only some essential details and choosing a palette of merely a few colours. Among the details we will at least touch upon are some central notions of sign and language theory, namely signal, sign, meaning, concept, language and name, while perspective, interdisciplinarity and empirical evidence serve as primary colours.

1. SETTING THE SCENE

Doing research into such phenomena as language and names, we are faced with the problem of selecting a proper

perspective. Should we emphasize the importance of the whole and the interdependence of its parts or rather the importance of analysis and separation into parts? Should we consider the aforementioned phenomena as a series of events arranged sequentially and as they change with the passage of time or rather as a series of events arranged simultaneously without reference to their history? Should we deal with language as such or with particular languages? Should we attend to essence or appearance? There is no doubt that complex things are best viewed from a holistic perspective. In this way the whole emerges as the product of the synergy of it parts. On the other hand, complex things cannot be fully understood without analysis of their parts. So even if we favour the holistic perspective, we recognize the analytical one as an integral part of the former. As language takes place in a succession of events and thus takes time, the diachronic perspective is more appropriate for analysing and describing it than the artificial simulation of simultaneity in the synchronic perspective. The latter is nonetheless a useful heuristic that can be integrated into the former. With a realistic picture of the nature of names being our aim, we should focus on those features of names that names share in all languages. Our perspective will therefore be the language-universal one. The language-particular perspective is, however, at our disposal to check the validity of the language-universal claims in any particular language. It follows that the nature of names is a question of essence and hence best seen in the theoretical perspective, whereas the analysis of superficial features of names, that is of their appearance, is a question of the practical perspective. In summary, looking at the nature of names from a holistic perspective means holding multiple perspectives at the same time. It also means highlighting the dynamics of names and language by highlighting the relationship of language and brain.

2. MAKING THE FIRST BRUSHSTROKES: GENERAL SIGN AND LANGUAGE THEORY

Approaching the nature of names requires the specification of the theoretical background with which our empirical observations are confronted and on which our explanations are based. In recent decades language as a cognitive system has increasingly become the subject of different sciences with an interest in cognition. These cognitive sciences include besides linguistics such disciplines as neurology, psychology and evolutionary biology. The synergetic effect they produce in their pursuit of understanding how language works is what may be labelled "cognitive linguistics". This cognitive linguistics is not identical with cognitive grammar, or cognitive linguistics, as is practised by linguists who oppose, or have turned away from, generative grammar, or generative linguistics. The latter cognitive linguistics is rather part of the former. The cognitive linguistics in question is an interdisciplinary, or multidisciplinary, and thus heterogeneous endeavour. It yields a general sign theory as well as a general language theory of language-universal validity (Hansack 2000). A few basic concepts of these theories will be introduced next.

3. ADDING FURTHER PAINT: SIGNAL, SIGN, LANGUAGE, MEANING AND CONCEPT

We live in a complex world that we perceive through our sense-organs. They work as reception devices and participate in the control of our brain. From our complex world we receive signals that our sense-organs may pass on to our brain where they are checked against neuronal patterns formed by our previous experience. An information-technological aside: signals are images, that is they are parallelly encoded. In case the check

produces a positive result there is some information saved in our brain that is now used as the basis for the projection of however clear a concept into our consciousness. In response to the reception of a signal such a neuronal pattern establishes a sign by addressing a previously saved piece of information and thereby causing the projection of a concept into consciousness. In other words: when a received signal is used to indicate and thus address information in our brain, it functions as a sign. Consequently, signs result from reception. They are in our brain and indicate addresses, or co-ordinates, of information in the mental space of our brain. Only the concepts projected into our consciousness allow us to refer to objects.

We must know a sign to recognize it as such. Knowing is achieved by learning, reception, acquisition, or whatever term you prefer for this process in which signs are established in our brain. This process consists in saving addresses of pieces of information in our unconscious. Signs allow access to information. They are, so to speak, keys (indexes) to information, but they do not contain information. So we all have to learn signs individually and, after all, have individual stocks of signs. These stocks are permanently and individually developed. We add new signs to the stock and we forget others. Also, we add and forget information that is indicated and addressed by signs. Remember the brain works in real time, so the information is updated permanently.

Well then, communicating with signs basically means exchanging indexes to addresses of pieces of information in our brain. As our brain works in real time such indexes can be added in communication without delay at any time. Mutual understanding is established to such an extent that the indexes to the addresses of information in sender, or speaker / writer, and receiver, or hearer / reader, coincide (Hansack 2000).

If we now tentatively define language as an inventory of conventionally used signs and patterns to connect the signs, we can develop the notions of "meaning" and "concept". Meaning is the information that is addressed by a sign. As there is no generally accepted way to delimit different types of meaning, it is best to speak simply of meaning. Some scholars refer to it as "encyclopaedic meaning", or "encyclopaedic semantics", that includes lexical meaning, or lexical semantics. Both types of meaning do not oppose one another, but the former type includes the latter. It depends on the context which parts of the meaning are projected into consciousness when a sign such as a word is used by a speaker or hearer. If we now reformulate our description of "sign", we can say that a sign indicates meaning. Applied to words as a special type of sign, we can say that a word indicates meaning. You may find it some peculiar terminological expression to say "indicate meaning" instead of the usual "have meaning". There is more to it than terminology. Linguists have for quite a while been aware of the fact that meaning is not contained in words but in our brain and that language does not transport meaning but rather keys (indexes) to meaning and that propositions are formed in our brain and nowhere else. But common usage of such expressions as "put more meaning into your words" has made many linguists take the so-called "conduit metaphor" (Reddy 1993) literally (see the critical remarks by Langacker 1987: 161–162, 164; Polenz 1988: 23; Reddy 1993; Bublitz 2001: 36–39). They consider words including names as containers more or less full of meaning and language a means to transport it. It should have become clear, however, that language transports indexes to meaning and patterns to connect the indexes. Meaning is in our brain (*pace* Putnam 1975: 144).

Again, meaning is saved in the unconscious. It results from reception of signals, or images, by means of classification, that

is selection and abstraction. Meaning can therefore be termed the "mental representation" of the results of reception. To put it differently, meaning is the whole information saved in the unconscious that is indicated by a word. The use of a word leads to the projection of meaning into consciousness. Concepts are, on the other hand, also formed in the course of reception. They are the classified images that are saved as meaning in the unconscious. That is to say: concepts form meaning.

We have no direct access to meaning because meaning is saved in the unconscious. We have, however, direct access to concepts which are projected into or formed in our consciousness and are indirect representatives of meaning.

Concepts have a prototypical nucleus. This nucleus is called "denotation". The denotation of a noun is that part of the concept which is required for referring to objects. So reference is neither identical with nor part of meaning but rather an effect of the projection of meaning as concept into our consciousness. Some of the images of concepts are saved in the unconscious and are projectable. These projectable images are essential in forming concepts. Without such projectable images there is no projection of meaning into consciousness. If a meaning does not include any projectable images, it cannot be projected into consciousness. Those projectable images form an essential part of the connotations (Hansack 2000).

4. ADDING EVEN MORE PAINT: NAMES AS SIGNS AND PRAGMATICS OF NAMES

Now, what about names in terms of sign theory? Names as a special type of noun share basically all the general properties of words we have so far described, of course, those of nouns in particular. So we can say that a name indicates meaning. Remember that names are used in society to identify an indi-

vidual object each, or more linguistically speaking, names denote individuals. In the words of our previous semiotic and semantic observations, a name indicates meaning about an object that is considered an individual. If a name is received by a hearer who knows the name, the meaning indicated by the name is projected into his or her consciousness. It is most important that we do not mistake singularity or uncountability for individuality (Trost 1962: 275; Hansack 2000: 218, 224). Otherwise we will end up taking for instance mass nouns like *amber*, *gold*, *mercury* or *water* as names. Again, the meaning indicated by a name holds for only one individual. This individual may be a human being, an animal or even a plant like the tree named *Queen Elizabeth Oak* in West Sussex, a river or a settlement. It may also be a group of objects considered as an individual object such as a rock band or a soccer team.

The quantity of information about an individual object saved as the meaning indicated by a name can be enormous. Theoretically it has the potential to tend to infinity, with the emphasis being on "potential". The actual quantity depends on how often we use a name and how well we know the individual object denominated by the name. As all information about the individual object needs to apply only to this very object and not to other objects of the same type as is the case, for instance, in common nouns, the classification of information, that is the selection of relevant information and the abstraction from irrelevant detail, requires less rigour than in other types of words. Names, therefore, have the potential of indicating a maximum amount of meaning, which is, however, hardly exhausted. On the contrary, we often do not know much more on the individual object than that it is an individual of a certain type of object. Someone who says "My colleague comes from Vilnius" does not necessarily know more about Vilnius than that it is the capital of Lithuania. A few

hours before the opening of the Second International Aleksandras Vanagas Conference, most of the participants, who could have said "Silvio Brendler is reading the first plenary paper this morning", will hardly have known more about Silvio Brendler than that he is a foreigner with an interest in names. While they are watching him their brains will save some information as meaning in their unconscious. Soon, much of the information will certainly have been deleted, they may sooner or later forget him and most probably his name. So learning names is often followed by forgetting them.

How can we explain that the meaning potential of names is hardly exhausted and that we keep forgetting names? First of all, we know considerably less names than other words because we consider comparatively few objects as individuals, or rather, we know only a limited number of individuals. We even often refer to objects that we usually consider individuals by using words other than names. So instead of saying, for instance, "Andrew", we often say "he", "my son", "my father", "my brother", "my husband", or "my neighbour". "Berlin" is not infrequently simply "the capital" or "the last stop" (on a journey). Second, we use most of the names that we know less frequently than other words. Highlighting individuality verbally is something special, after all. The more often you use a word the more likely it is that you do not forget it. Third, everyday use of words does not depend on large quantities of meaning indicated by the single words in our unconscious but rather on the semantic effects they produce as syntagms in our consciousness. So in general only little information is saved that is indicated by names. Their meaning potential becomes evident when we think, muse or romance about names. But even when doing so, we often do not really think about names but rather about their forms, or lemmas. Especially in the case of personal names people who bear names with the same form

Figure 1. *Different names sharing the same form (homonymy of names)*

$$N^{F_i}_{IO_1} \neq N^{F_i}_{IO_2} \neq N^{F_i}_{IO_3} \ldots \neq N^{F_i}_{IO_n}$$

N = name
F = form
IO = (meaning about) individual object

are usually considered to bear the same name. A remark like "Mary is a frequent first name" is typical. Dealing with personal names, we often do not make allowance for what we consider names in general. Above all we tend to forget that a name indicates the meaning about an individual object and thus is a means to mark individuality of the denominated object. As a result we speak of "multifunctional names" (Fleischer 2001: 658) or "multi-designatory names" (Grodziński 1981: 477). Expressed by a simple formula, the problem is solved as follows: different names happen to share the same form, or lemma. They are homonymous (see figure 1).

5. USING CONTRAST: THE DYNAMIC MODEL OF LANGUAGE (DML)

To achieve our aim of drafting a realistic picture of names, we will now elaborate on our tentative definition of language by introducing a dynamic model of language (DML). Human language is constituted by speaking or writing and by reception including interpretation of the things spoken or written. It is a process in which indexes to addresses of meanings as well as patterns to connect the indexes are generated and partly regen-

Figure 2. *Dynamic model of language (version A)*

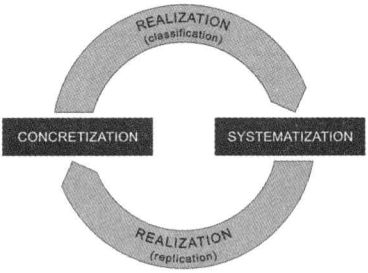
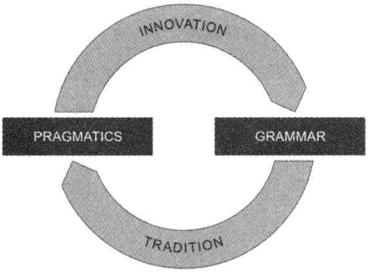

Figure 3. *Dynamic model of language (version B)*

erated in our brain. In this process a dynamic language system develops. Language can thus be defined a process that consists of three interdependent partial processes, namely concretization, systematization and realization, with realization serving as a connection between concretization and systematization (see figure 2). In more abstract words: language as a process is determined by pragmatics and grammar, which are balanced by tradition and innovation (see figure 3). Please note that the lexicon is an integral part of grammar. As early as about a century ago Hugo Schuchardt recognized that the lexicon is the same matter as the grammar, with the former being an alphabetical index to the latter (Schuchardt 1922: 127). More recently Ronald W. Langacker observed that "There is no meaningful distinction between grammar and lexicon" (Langacker 1987: 3).

6. FINISHING THE PICTURE: NAMES IN DML

If we now place the name in DML, we clearly see that the name is part of a process. It underlies the mechanisms of language. At the same time the name itself is a process: it is

formed, used, learned, changed, forgotten, and may be remembered again. Names are therefore part of language history and names have a history of their own. Some names such as intimate pet names and animal names may have a very short history, others such as river names and settlement names may have a very long one. However long their individual histories may be, names are certainly not generally used (assigned a referent) ad hoc (*pace* Van Langendonck 2007: 6–7, 90, 96).

Not only that we forget names, but we also do mostly not know their history. We can, however, make ourselves aware of their history. Regardless of whether we are interested, for instance, in personal history, family history or local history, we reconstruct some parts of the history of the names involved. Names on their part shed light, for instance, on personal history, family history, local history, settlement history and social history in general.

Remembering the features of the picture: summary and conclusion.

Before drawing a conclusion, it is worth looking once more at the main arguments of this paper.

(1) A holistic perspective integrates multiple perspectives.
(2) Highlighting the dynamics of language includes highlighting the relationship of language and brain.
(3) Signs result from reception.
(4) Signs allow access to information.
(5) Meaning is in our brain.
(6) Concepts form meaning.
(7) A name indicates meaning about an object that is considered an individual.
(8) Learning names is often followed by forgetting them.
(9) Highlighting individuality verbally is something special.

(10) Different names may happen to share the same form, or lemma.
(11) Language is a process.
(12) The name is part of this process.
(13) The name itself is a process.
(14) Names have a history of their own.
(15) Names are not generally used (assigned a referent) ad hoc.

In conclusion, placing names in DML raises our consciousness of their historicity and equally raises our interest in their history. It also provides a heuristic that is useful both to scholars primarily interested in the theoretical perspective and to those primarily interested in the practical perspective. So it might prove another step towards truly holistic onomastics.

References

Bauer G. 1998: *Deutsche Namenkunde*, 2nd edn., Berlin: Weidler.

Brendler S. 2008: *Nomematik: Identitätstheoretische Grundlagen der Namenforschung (insbesondere der Namengeschichte, Namenlexikographie, Namengeographie, Namenstatistik und Namenstheorie)*, Hamburg: Baar.

Bublitz W. 2001: *Englische Pragmatik: Eine Einführung*, Berlin: Schmidt.

Fleischer W. 2001: Grundsätzliches: Der Eigenname. – Fleischer W., Helbig G., Lerchner G., ed., *Kleine Enzyklopädie: Deutsche Sprache*, Frankfurt am Main: Lang, 648–663.

Grodziński E. 1981: Proper Names, Common Names and Singular Descriptions. – Rymut K., ed., *Akta Trzynastego Międzynarodowego Kongresu Onomastycznego 1, Kraków, 21–25 sierpnia, 1978*, Wrocław: Ossolineum, 477–481.

Hansack E. 2000: *Der Name im Sprachsystem: Grundprobleme der Sprachtheorie*, Regensburg: Roderer.

Hurford J. R. 2007: *The Origins of Meaning*, Oxford: Oxford University Press.

Langacker R. W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar* 1: *Theoretical Prerequisites*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Putnam H. 1975: The Meaning of "Meaning". – Gunderson K., ed., *Language, Mind, and Knowledge*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 131–193.

Reddy M. J. 1993: The Conduit Metaphor: A Case of Frame Conflict in Our Language about Language. – Ortony A., ed., *Metaphor and Thought*, 2nd edn., Cambridge: Cambridge University Press, 164–201.

Schuchardt H. 1922: *Hugo Schuchardt-Brevier: Ein Vademecum der allgemeinen Sprachwissenschaft*, Halle an der Saale: Niemeyer.

Trost P. 1962: Der Gegenstand der Toponomastik. – *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig: Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe* 11, 275–277.

Van Langendonck W. 2007: *Theory and Typology of Proper Names*, Berlin: Mouton de Gruyter.

Von Polenz P. 1988: *Deutsche Satzsemantik: Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens*, 2nd edn., Berlin: Mouton de Gruyter.

VARDAS KAIP PROCESAS (ARBA PROCESO DALIS) DINAMINIAME KALBOS MODELYJE

Santrauka

Vardai gali nusakyti įvairiausius dalykus: „nežymėtąsias reikšmes" (Mill), „konkrečius apibūdinimus" (Russell), „tikslią paskirtį" (Kripke), „abipusius kalbos ženklus" (Kubczak), „porūšių sankaupą" (Eichler), „netiesioginį įvardijimą" (Fleischer), „struktūrinius elementus" (Hengst / Sobanski), „leksinius vienetus" (Lötscher), „žodinius simbolius" (Nicolaisen), „sunkiai apibrėžiamas sąvokas" (Sonderegger), tiesiog „vardus" (Ernst) ir pan. Vardų nagrinėjimas neabejotinai priklauso nuo tyrėjų taikomos teorijos ir siekiamo tikslo. Iki šiol beveik nepasitaiko autorių, bandančių nagrinėti savo tyrimų rezultatus sudėtingos kalbos teorijos (arba kalbos tyrimų modelio) kontekste, kaip neatsiranda ir autorių, siekiančių patikrinti savo tyrimo rezultatus testu (Hansack šiuo atveju yra graži išimtis). Kai pasitelkiama kalbos teorija, kad ir kaip įmantriai atrodanti, paprastai apsiribojama vienintele Saussure'o tradicija, t. y. remiamasi sinch-

ronine (statistine) teorija (Hansack, Van Langendonck), ir taip tyrimų nuošalyje lieka svarbus kalbos tikrovės aspektas – kalbos prigimties dinamiškumas, arba procesualumas. Kitaip tariant, tyrėjai atima iš vardų jų istoriją. Dėl to tyrimų rezultatai dažnai atspindi supaprastintai įsivaizduojamus dalykus, o kartais tyrimai net ir grindžiami tokiais įsivaizdavimais – tai aiškiai kertasi su tikroviško kalbos apibūdinimo ir jos faktų aiškinimo principu.

Šiuo straipsniu bandomas paneigti netikroviškas kalbos kaip statiško objekto vaizdavimas, todėl pateikiamas dinaminis kalbos modelis (DKM) ir jame ieškoma vardo vietos. Taip vardas išryškėja kaip procesas (ar bent jo dalis) ir tampa akivaizdu, kad vardo istorija tam tikra prasme yra žmogaus sąmonės dalis. DKM grindžiamas naujausiais kalbos išmokimo ir neurolingvistikos tyrimais. Taigi statinę kalbos tyrimų teoriją pakeitus dinamine, išnyksta ir įsisenėjusi teorijos ir praktikos priešprieša.

Kirstin Casemir
Akademie der Wissenschaften zu Göttingen

Ortsname und Ortsnamengeber

Die weitaus überwiegende Menge der Ortsnamen des deutschsprachigen Raumes besteht aus Bildungen mit einem Grund- und einem Bestimmungswort. Diese Bildungsweise löst die ältere, aus suffixalen Ableitungen des Typs **lang-ithi* (= Lengden, Kr. Göttingen)[1] bestehende ab und wird bis heute zur Bildung neuer Ortsnamen verwendet.[2] Als Bestimmungswörter kommen sowohl Appellative (flektiert oder unflektiert) sowie stets im Genitiv stehende Personennamen vor. Neben der etymologischen Herleitung eines Ortsnamens ist auch die konkrete Benennungsmotivation von Interesse. Diese läßt sich aus den appellativischen Bestimmungswörtern in nicht wenigen Fällen ermitteln, werden häufig doch die morphologische Gestalt des Geländes, der Bewuchs, die relative Lage, das Vorhandensein von Wald oder Wasser u.ä. zur Namengebung verwendet. Die Benennungsmotivation bei Personennamen als Bestimmungswörtern beschränkt sich demgegenüber darauf, daß zwischen der genannten Person und der benannten Siedlung ein Zusammenhang besteht. Ob aber die Aussage von Ernst Schubert: "der Ort wird nach dem Namen seines (zumeist ersten) Herrn genannt" (Schubert 1983: 76) in dieser Form zu halten ist, ist zumindest mit einem (kleinen) Fragezeichen zu versehen. Sicherlich gilt das nicht für jüngere Orte wie Ge-

[1] Vgl. dazu NOB IV 250 f.

[2] Vgl. dazu den im 20. Jahrhundert angelegten Göttinger Stadtteil Treuenhagen (NOB IV 9).

orgsmarienhütte, Kr. Osnabrück. Die heutige Stadt entstand dadurch, daß 1856 ein kleines Hüttenwerk angelegt wurde und der dortige Hüttenverein seinen Namen nach dem hannoverschen Königspaar Georg V. und seiner Frau Marie erhielt. Der Name ging dann auf die sich vergrößernde Siedlung über. Ist das geringe Alter des Ortsnamens an der Kombination aus zwei Personennamen mit einem Grundwort rasch erkennbar, sieht das bei Wilhelmshaven etwas anders aus, denn Wilhelm ist ein seit dem 7. Jahrhundert belegter Personenname. Die Benennung Wilhelmshaven erfolgte jedoch erst 1869, als der neu erbaute Kriegshafen von König Wilhelm I. von Preußen eingeweiht und ihm zu Ehren Wilhelmshaven genannt wurde.

Bei diesen jüngeren Benennungen sind das Benennungsmotiv und der konkrete Namengeber aufgrund guter Informationslage in aller Regel leicht zu ermitteln. Und diese jüngeren oder jungen Namen hatte Schubert bei seiner Aussage auch nicht gemeint, geht es ihm um die "ältesten patronymisch gebildeten ON seit der Landnahmezeit" (Schubert 1983: 76). Es stellt sich daher die Frage, welches die ältesten patronymisch gebildeten Ortsnamen sind. Dieses wiederum scheint je nach Region durchaus unterschiedlich zu sein. Der Beitrag von Schubert behandelt hauptsächlich den süddeutschen Raum, dessen Namenlandschaft sich von derjenigen nördlich der Mittelgebirge nicht unerheblich unterscheidet. So sind in Süddeutschland die von Personennamen abgeleiteten *-ingen*-Namen sehr häufig und werden als alte Bildungen eingestuft. Daneben kommen allmählich die aus Personenname und dem Grundwort *-heim* bestehenden Ortsnamen auf, dann auch weitere Bildungen mit anderen Grundwörtern. Das Bild ist den nördlicheren Gebieten erheblich anders. Bisherige Untersuchungen, die noch keineswegs flächendeckend sind, zeigen, daß Ableitungen von Personennamen mittels *-ingen* einer deutlich jüngeren Zeit-

schicht angehören bzw. in größeren Gebieten gar nicht vorkommen. Namen wie Pröbsting im Kreis Soest enthalten zwar keinen Personennamen, sondern ein Appellativ, nämlich den *Probst*, zeigen aber, wie diese *-ingen*-Bildungen auch hinsichtlich des Alters einzustufen sind. Weiterhin belegen Soester Namen wie Brunsteinerhof, das 1280 als *Brunsteninch* (WOB I 98) belegt ist, oder Balking, das im Bestimmungswort einen seit dem 13. Jh. in Westfalen verbreiteten Bei- und Herkunftsnamen (WOB I 39) enthält, ebenfalls das jüngere Alter dieses Bildungstyps. Mit dem Suffix *-ingen* bzw. *-ing* wird hier das dem in der Ableitungsbasis Genannten Gehörende bezeichnet. Davon zu unterscheiden sind erheblich ältere *-ingen*-Bildungen, die in der Basis stets ein Appellativ aufweisen. Exemplarisch zu nennen wären Berklingen oder † Mülingen, beide Kreis Wolfenbüttel (NOB III 90 ff. und 244 f.). Bei diesen *-ingen*-Bildungen handelt es sich um eine Stellenbezeichnung, wobei das Suffix ein Neutrum ist und im Dativ Singular steht.

Auch die *-heim*-Namen sind je nach Gebiet sehr unterschiedlich häufig und entstammen den Bildungstypen nach verschiedenen Zeiten. So kommen *-heim*-Namen in Südniedersachsen kaum vor und enthalten dann meist entweder Personennamen oder Appellative wie mnd. *dāl* (Tal), *stock* (Baumstumpf), *nort* (Norden) oder *sūt* (Süden). Ganz anders der Befund in den nördlich angrenzenden Bördegebieten. Hier sind *-heim*-Namen ungleich mehr vertreten, und die Bestimmungswörter weisen ein teils sehr hohes Alter auf, sind dann nicht mehr aus dem Niederdeutschen erklärbar oder sogar nur noch mittels außergermanischen Vergleichs deutbar. Als Beispiele mögen Mölme[3], Kr. Hildesheim, oder Barum, Stadt

[3] Dieses ist wie † Mülingen, Kr. Wolfenbüttel (dazu NOB III 244 f.) zu einem im Slavischen bezeugten Wort für Schlamm zu stellen; so polnisch *muł*, tschechisch *mula*.

Salzgitter, dienen (NOB III 82 ff.). In diesen Bördegebieten wiederum sind die *-hausen*-Namen äußerst spärlich vertreten und in der Mehrzahl sehr jung. Im südlich angrenzenden Gebiet jedoch ist *-hausen das* Grundwort, um Siedlungsnamen zu bilden. Etwas weniger als 400 Namen (genauer 371) aller bis 1600 belegten südniedersächsischen Ortsnamen (ca. 1200) ist mit diesem Element gebildet.

Läßt sich also die Frage nach den alten patronymischen Bildungen im Raum Niedersachsen und Westfalen nicht anhand der vorkommenden Grundwörter oder Suffixe beantworten, ist dennoch zu prüfen, ob sich nicht andere Anhaltspunkte für die Ermittlung des konkreten Ortsnamengebers finden lassen.

In Einzelfällen ist die konkrete Person tatsächlich aus dem geschichtlichen Kontext zu ermitteln. So dürfte das im Kr. Celle gelegene Hermannsburg (1059 in einer Abschrift des 14. Jh. als *Heremannesburc* belegt) nach dem 973 gestorbenen sächsischen Herzog Hermann Billung benannt sein, da die Billunger hier ausgedehnten Allodialbesitz hatten. Auch im Falle des erst im 16. Jh. belegten Heinrichshagen, Kr. Holzminden, ist der Namengeber mit einiger Sicherheit zu bestimmen. Es handelt sich um Herzog Heinrich den Jüngeren von Braunschweig-Lüneburg (NOB VI 107 f.).

Beim ehemaligen Schloß und späteren Vorwerk Erichsburg ist der Erbauer und Namengeber ebenfalls bekannt. Es handelt sich um Herzog Erich I. von Calenberg, der das Schloß zwischen 1527/28 und 1530 errichten ließ. Eine bei der Fertigstellung angebrachte Bronzetafel gibt darüber dezidiert Auskunft: *In gots gewalt gnad und hant / Bin ich die Erichsburg genant / Hertzog Wilhelms Son Erich er hieß / Der mich von ersten bauen ließ* / [...] *Dem Jungen Erich und seinen samen / Bin ich und behalt den namen* (NOB IV 129). Diese – wenn auch wenigen – Beispiele zeigen, daß es sich nicht selten um jüngere

Gründungen und dann überwiegend um Burgen, Schlösser oder andere (hoch)herrschaftliche Gebäude handelt, nicht aber um Siedlungen mit Dorfstruktur.

In anderen Fällen ist der Namengeber zwar "eingrenzbar", aber nicht genau bestimmbar; so bei dem seit 1235 belegten Ortsnamen Gebhardshagen, Stadt Salzgitter. Der Ortsname ist zunächst als *Indagine*, dann auch als *Hagen(e)* belegt[4]. Erst gegen Ende des 14. Jahrhunderts erscheint erstmals *Gheverdeshaghen*. Gebhardshagen war seit alters her im Besitz derer von Bortfeld; man vergleiche den Beleg von 1320 *Borcharde van Bortvelde, de to dem Hagene wonet*. Einer der Leitnamen dieser Familie war *Gevehard*, und 1359 ist in einem nur abschriftlich erhaltenen Beleg ein *Gevert*, [...] *geheten van Bortfelde*, [...] *wonhafftich to deme Hagen* bezeugt. Ob dieser Gevert (= Gevehard) der Namengeber war oder eine der zahlreichen anderen Personen dieses Namens aus der gleichen Familie, läßt sich nicht mit Sicherheit entscheiden. Allerdings läßt sich sagen, daß nicht der Name des ersten Herrn enthalten ist, da das Bestimmungswort erst später – zur Unterscheidung von anderen *Hagen*, die im näheren Umfeld lagen oder im Besitz derer von Bortfeld waren – hinzutrat.

Ähnlich verhält es sich bei Bodenwerder, Kr. Holzminden, das zunächst nur als *Werdere* oder *Insula* belegt ist (NOB VI 39 f.). Erst 1287 erscheint der Ort als *Bodenwerdhere* in den Quellen, aber noch später variiert dieser Name mit *insulam Bodonis*, *Werdere* und *Insulam*. Der Personenname *Bodo* war ein Leitname derer von Homburg, die den Ort in Besitz hatten. Allerdings sind für den Zeitraum, in dem der Personenname als Bestimmungswort erscheint, zwei Personen namens *Bodo* in der Familie derer von Homburg nachgewiesen, so daß

[4] Vgl. dazu die Beleglisten in NOB III 160.

kaum zu entscheiden ist, welcher von den beiden in dem Ortsnamen gemeint ist.

Als letztes Beispiel sei Ottenstein, Kr. Holzminden, genannt, das 1319 erstmals belegt ist (*Ottensteyne*). Klar ist, daß einer der Grafen von Everstein, bei denen Otto ein Leitname war, der Namengeber war. Um welchen der zahlreichen Eversteiner Ottos es sich aber handelt, ist unklar und in der Forschung umstritten. Es werden Otto II., Otto V., Otto VIII. oder Otto IX. genannt, womit eine Zeitspanne von etwa 1200 bis 1310 abgedeckt wäre (NOB VI 168 f.).

Eine weitere und zunächst sicherer scheinende Möglichkeit, den Namengeber konkret zu bestimmen, liegt in der Verbindung eines im gleichen Quellenkontext genannten Personennamens und eines Ortsnamens, der den gleichen Personennamen enthält.

Ein Beispiel dafür ist der Ortsname Walsrode, Kr. Soltau-Fallingbostel, der allerdings insofern ein Sonderfall ist, als der Personenname des Gründers erst später vor das Simplex *-rode* tritt: 986 (Abschrift 14. Jh.) schenkt Kaiser Otto III. den Ort Zitowe, und zwar *desiderium fidelis nostri Wale comitis adimplentes ad monasterium suum Rode nominatum quod ipse et coniunx sua Odelint nominata in honore dei noviter construxuerunt* (MGH DD II,2: 426). Der Ort ist dann seit 1176 (Abschrift 14. Jh.) als *Walesrode* bezeugt.

Eindeutiger scheinen zunächst die folgenden Fälle Lübbrechtsen, Kr. Hildesheim, und Darlingerode, Kr. Wernigerode. Dem Kloster Corvey wird 826–876 (Abschrift 15. Jh.) von *Hildidag* und *Helmhold* Besitz in *Liudberteshus(un)*, d.h. Lübbrechtsen übertragen, und zwar *pro anima fratris sui Ludberti* (Trad. Corb.: 120). Dem Bonifatiuskloster in Fulda wird im 8./9. Jh. (Abschrift 12. Jh.) zahlreicher Besitz übertragen; unter anderem in Darlingerode: *Ego Turincwart de Saxonia trado*

sancto Bonifacio, quicquid proprietatis habeo in villa Turincwartesrot (Trad. Fuld. II 194).

Es ist naheliegend, daß die Schenker, die ja Besitz in dem entsprechenden Ort hatten, auch die Namengeber gewesen sind. Allerdings ist die Einschränkung von Joseph Sturm aus dem Jahre 1926 (Sturm 1926: 90 ff.) nicht unterzubewerten, der feststellte, daß derartige Gleichsetzungen auch in die Irre führen können, da durch Gleichnamigkeit innerhalb einer Familie der Tradent der Sohn, Enkel oder ein anderer Nachfahre des ursprünglichen Namengebers gewesen sein kann. Er verdeutlicht das an mehreren Beispielen, von denen hier nur eines angeführt werden soll. So ist 840 ein *Fridabert* in Zusammenhang mit einem Ort *Fridabrehteswilare* genannt. Gleichwohl ist er nicht der Gründer, da der Ort bereits 52 Jahre früher mit dem selben Namen in Urkunden angeführt ist.

Hinzuweisen ist außerdem darauf, daß manche naheliegend scheinenden Identifizierungen aus sprachlichen Gründen ausscheiden. So überträgt *Benno* dem Bonifatiuskloster in Fulda *quicquid habuit in villis his*: *Bennestorf*, *Millendorf*, *Linturst*, *Helmlecestorf*, *Lunenloga*, *Cleggendorf* (Trad. Fuld. II 189). Bei dem genannten *Bennestorf* dürfte es sich um das bei Harburg gelegene Bendestorf handeln. Der in der Tradition genannte *Benno* kann allerdings nicht der Namengeber für *Bennestorf* sein, denn im Ortsnamen ist der Personenname stark flektiert; *Benno* hingegen flektiert schwach – der Ortsname hätte also *Bennentorf* lauten müssen.

Auch bei Hiddestorf, Region Hannover, ist eine Gleichsetzung des 980–982 (Abschrift 15. Jh.) genannten Tradenten *Hiddi* mit dem Gründer von *Hiddikestorpe* problematisch (Trad. Corb.: 143), denn der Ortsname enthält nicht den einfachen Kurznamen *Hiddi*, sondern einen mittels stark flektierendem *-k*-Suffix abgeleiteten Kurznamen *Hiddik(i)*. Es ist in beiden

Fällen der Tradent als Namengeber wohl auszuschließen, auch wenn es wahrscheinlich ist, daß ein direkter Vorfahr von *Benno* namens *Ben(ni)* bzw. ein Vorfahr von *Hiddi* namens *Hiddik(i)* der Namengeber war, woraus wiederum auf Namentraditionen innerhalb der Gründerfamilie geschlossen werden kann.

In einigen seltenen Überlieferungen erscheinen Formulierungen wie *sui nominis* in Zusammenhang mit einem Personennamen und einem diesen Personennamen enthaltenden Ortsnamen. Anzuführen sind hier zwei weitere Schenkungen an das Bonifatiuskloster in Fulda: *Ruthard de eodem pago [Logenegewe] tradidit sancto Bonifacio villulam sui nominis Rutharteshusen cum omnibus sibi adiacentibus et pertinentibus* (Trad. Fuld. I 263). Bei *Rutharteshusen* handelt es sich um eine bei Marburg gelegene Wüstung. Weiterhin überträgt *Adelolt de Logenegowe* [...] *unum biuanc sui nominis Adololtesbiuanc nuncupatum cum omni proprietate et familia sua* (Trad. Fuld. I 163). Bei diesen Ort handelt es sich um das südwestlich von Wetzlar gelegene Albshausen. Beides mithin Orte außerhalb des hier betrachteten Raumes. Es sei noch einmal darauf hingewiesen, daß derartige Formulierungen mit *sui nominis* u.ä. selten sind. Ein letztes Beispiel, wiederum aus den Fuldaer Traditionen, enthält zwar keine explizite Gleichsetzungsformel, legt aber aus anderen Gründen eine Identifizierung des Tradenten mit dem Ortsnamennamengeber nahe: *Turinc de Saxonia tradidit deo et sancto Bonifacio in terminis Darlingen novale, quod dicitur Duringesrod, iuxta fluvium Oncra, quicquid proprietatis habuit cum mancipiis XL* (Trad. Fuld. II 194). Das genannte *Duringesrod* ist nicht sicher zu lokalisieren, wird jedoch aufgrund der mitgeteilten Lokalisierungshinweise aber im Kreis Wolfenbüttel zu verorten sein (vgl. NOB III 132 f.). Bei der Schenkung handelt es sich ausdrücklich um ein *novale*, d.h. eine Neurodung, mithin eine Neugründung. Zudem ist der

Ort später nicht mehr in anderen Quellen genannt, was für eine nur kurze Besiedlungsdauer spricht.[5]

Die eben angeführten Beispiele sind Überlieferungsträgern des 8. und 9. Jahrhunderts entnommen. Voraussetzung für eine gleichzeitige Nennung von potentiellem Namengeber und Ortsnamen selbst in einer Quelle ist, daß sie der Gründungszeit des betreffenden Ortes entstammt. Diese Gründungszeit ist aber gewöhnlich spätestens im 9. Jahrhundert anzunehmen und liegt für die große Menge der Orte noch vor dem 9. Jahrhundert. Quellen aus dem 8. und 9. Jahrhundert andererseits sind kaum vorhanden. Für den niedersächsisch-westfälischen Raum stellen die Corveyer und Fuldaer Traditionen die ältesten und keineswegs sehr umfänglichen Quellen dar. Eine eventuell umfassendere Zusammenstellung scheitert deshalb schlicht an der Überlieferungslage.

Läßt sich den (schriftlichen) Quellen in aller Regel nicht direkt eine Verbindung zwischen Ortsnamen und möglichem Namengeber entnehmen, ist zu erwägen, ob nicht eine indirekte Methode weiterführt, nämlich über die Ortsnamen und die in ihnen enthaltenen Personennamen selbst. Sturm hatte dieses für Teile des bayrischen Raumes bereits 1926 versucht. Gemeint ist hier nicht eine Zusammenstellung von Ortsnamen und Tradenten, die in benachbarten Orten zeugen. Auch dieses würde aufgrund der zu spät einsetzenden Überlieferung wenig weiterführende Ergebnisse bringen. Es geht vielmehr darum, daß – so die These von Sturm – "personale ON benachbarter Siedlungen durch ihren Hinweis auf die verwandtschaftliche Zusammengehörigkeit ihrer Namengeber diese Ortschaften als

[5] Eine spätere Umbenennung ist zwar nicht gänzlich auszuschließen. Allerdings ließ sich kein in Frage kommender Ort in der Umgebung verifzieren.

förmliche Siedlungsgruppen einzelner Familien erscheinen lassen. Dieser Hinweis ergibt sich, wenn die PN in ON benachbarter Siedlungen gleiche Bestandteile enthalten. Die Gepflogenheit, neben ganzen Namen auch Hälften zweistämmiger PN in der Familie weiter zu vererben, wurden in den vorausgehenden Beispielen wiederholt ersichtlich" (Sturm 1926: 122). Diese These belegt er im folgenden mittels zahlreicher Beispiele für den altbayrischen Raum.

Bevor im weiteren der Versuch unternommen wird, gleiches für den südniedersächsischen Raum zu verifizieren oder zu falsifizieren, sei noch auf einen partiell anders gelagerten Forschungsansatz kurz hingewiesen, den jüngst Hans Dieter Tönsmeyer – aufbauend auf umfänglichen Forschungen von Reinhard Wenskus – verfolgte. Er versucht, in einem definierten Gebiet (hier der "Corveyer Mark" sowie des westlich angrenzenden Landes) die in den Ortsnamen enthaltenen Personennamen "herauszulösen, um sie dann einer frühmittelalterlichen Adelsgruppe zuzuordnen" (Tönsmeyer 2005: 2). Nach ihm zeigt sich, daß die aus 29 Ortsnamen ermittelten Personennamen bzw. daraus abgeleiteten Personen "untereinander in engen Beziehungen standen" (Tönsmeyer 2005: 2). Als Resümee seiner Untersuchungen hält er fest, "daß die Orte überwiegend in der ersten Hälfte des 8. Jahrhundert [!] ihre Namen erhielten und in ihrer Mehrheit der Sippe des Fürsten Brun zugeschrieben werden können" (Tönsmeyer 2005: 36). Hier ist nicht der Raum für eine umfassende Auseinandersetzung mit den Methoden und Beweisführungen Tönsmeyers, die zu diesem Ergebnis führen. Die These, (nahezu) sämtliche Ortsnamen dieses recht überschaubaren Gebietes seien von (Hoch-)Adligen, die zudem einer Sippe angehören, innerhalb eines eng begrenzten Zeitraumes gegründet worden, ist allerdings abzulehnen. Sollte sie zutreffend sein, müßte es sich bei dem von

ihm behandelten Raum entweder um einen absoluten Sonderfall handeln, der sich vom umgebenden Gebiet strikt unterscheidet, oder aber die Ergebnisse wären auf die angrenzenden Gebiete übertragbar. Damit aber wären zumindest die südniedersächsischen Orte, die einen Personennamen als Bestimmungswort enthalten, fast sämtlich von Angehörigen des Hochadels gegründet worden, eine kaum glaubhafte Vorstellung.

So enthält der nun zu betrachtende südniedersächsische Raum[6] – im folgenden definiert durch die Kreise Holzminden, Northeim, Göttingen und Osterode –, der ein Gebiet von ca. 3 800 km^2 umfaßt, insgesamt 1 200 bis zum Stichjahr 1600 belegte Ortsnamen, die in vier Niedersächsischen Ortsnamenbüchern aufgearbeitet wurden (NOB II, NOB IV, NOB V, NOB VI). Das heißt, daß innerhalb eines relativ großen und räumlich definierten Gebietes Deutungen für sämtliche Ortsnamen vorliegen, so daß Einzelbeobachtungen und Schlußfolgerungen immer vor dem Hintergrund des Gesamtnamenbestandes gesehen und bewertet werden können. Von diesen ungefähr 1 200 Ortsnamen sind für das Weitere diejenigen nicht mehr zu berücksichtigen, die entweder aus einem Simplex, einer Ableitung oder einer Zusammensetzung / -rückung mit einem Appellativ bestehen. Einige weitere Ortsnamen sind in ihrer Deutung nicht sicher zu bestimmen. Auch diese wurden nicht berücksichtigt. Es bleiben ca. 500 Ortsnamen, die einen PN als Bestimmungswort enthalten.

[6] Etwas unscharf und zumindest aufgrund des Namenbestandes nicht ganz zutreffend ist die Bezeichnung südniedersächsischer Raum für den gesamten Bereich. Es zeigt sich nämlich, daß sowohl der Kreis Holzminden nur partiell im Namenbestand zu dem der Kreise Northeim und Göttingen paßt und sich im westlichen Bereich eher an den westfälischen Raum anschließt. Auch der Kreis Osterode weist Besonderheiten auf, die ihn als teilweise eigenständiges Gebiet charakterisieren.

Diese sind mit 22 verschiedenen Grundwörtern wie *-burg*, *-feld*, *-husen*, *-dorf* oder *-rode* gebildet. Allerdings "täuscht" diese Vielfalt etwas, denn allein 330 Namen enthalten das Grundwort *-husen* (davon sind 29 *-ingehusen*-Bildungen); weiter 95 *-rode* (davon 40 *-ingerode*-Bildungen). Das bedeutet, daß über vier Fünftel aller personennamenhaltiger Ortsnamen entweder *-husen-* oder *-rode*-Namen sind.

Zu beachten ist auch, daß Personenname nicht gleich Personenname ist. Zwischen "germanischen" zweigliedrigen Namen und Kurznamen sowie dezidiert christlichen Namen und Bei- bzw. Familiennamen besteht ein Unterschied. Die beiden letzten Gruppen sind zwar nicht sehr groß, umfassen aber zusammen immerhin 20 Namen wie Tönnieshof, Kr. Northeim (Bildung mit dem PN *Antonius*), oder † Kisterneshagen, Kr. Göttingen (mit dem Beinamen *Kistener*). Läßt man diese Namen bei den weiteren Betrachtungen außer Acht, enthalten die übrigen knapp 500 Ortsnamen zweigliedrige Rufnamen und Kurznamen, teils mit Suffixen abgeleitet, die aus Elementen des germanischen Rufnamenbestandes komponiert wurden. Dabei lassen sich 153 verschiedene Erstelemente ermitteln – einige davon, wie *Asp-* oder *Drud-*, nur einmal vorkommend, andere, wie *Hild-* oder *Hroth-*, häufiger. Die Anzahl der verwendeten Zweitelemente ist mit insgesamt 37 deutlich geringer. Hinzu kommt, daß 22 dieser Zweitelemente auch als Erstelemente Verwendung fanden (so gibt es den Namen *Berhtwald* z.B. in Bartshausen, Kr. Northeim, aber auch den Namen *Wald-berht* z.B. in Wolbrechtshausen, Kr. Northeim). Das bedeutet, die in Ortsnamen enthaltenen Personennamen Südniedersachsens speisen sich aus 22 sowohl als Erst- wie Zweitelement fungierenden PN-Stämmen, 15 ausschließlichen Zweitelementen und 131 unterschiedlichen Erstelementen. Dieses ist eine nicht geringe Zahl und deutet auf eine erheb-

liche Namenvarianz, die als (ausschließliche) Namengeber wenige (hoch)adlige Familien unwahrscheinlich machen, wurde doch mehrfach betont, daß die Namenvariation[7] oder Nachbenennung gerade in adligen Familien kennzeichnend sei.

Einschränkend muß noch ergänzt werden, daß ein Name wie Erichsburg, Kr. Northeim, zwar einen wohl auf *Ewarik* zurückzuführenden Personennamen enthält, also aus zwei in der germanischen und damit auch sächsischen Namengebung möglichen und verwendeten Namenelementen besteht, aber dennoch jung ist (die Burg wurde – wie oben erwähnt – erst in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts erbaut). Mit dem Namen der Wüstung Ereckeshagen, ebenfalls Kr. Northeim, existiert jedoch ein weiterer, den gleichen Personennamen enthaltender Ortsname, der nicht so jung sein dürfte wie Erichsburg. Da außer in vereinzelten Fällen kein genauer terminus post quem bestimmt werden kann, und auch die als Sekundärstämme einzustufenden PN-Stämme wie DAS (enthalten in Dassensen, Kr. Northeim, † Dischershusen, Kr. Holzminden, und Desingerode, Kr. Göttingen), ein beträchtliches und nicht genauer zu ermittelndes Alter aufweisen, können anhand der verwendeten Namen und Namenelemente seriös kaum chronologischen "Schichtungen" und Binnengliederungen vorgenommen werden.

Die germanischen Personennamen gliedern sich generell in die aus zwei Elementen bestehenden "Vollnamen" und die Kurznamen, die ihrerseits unerweitert oder mit Suffixen abgeleitet sein können. Bei den südniedersächsischen, aus Ortsnamen extrahierten Personennamen stellt sich das Bild folgendermaßen dar: Von den 500 Namen sind ca. 270 zwei-

[7] D.h. Weitervererbung eines Namenelementes unter Kombination mit einem anderen, evtl. ebenfalls in der Familie üblichen Namenelements.

gliedrige Personennamen und ca. 230 Kurznamen, von denen 174 ohne Suffixe und 58 mit Suffixen gebildet sind. Damit stellen die Kurznamen einen erheblichen Anteil am Personennamenbestand dar. Einige der verwendeten Personennamenstämme kommen nur in diesen Kurznamen vor, bilden also keine zweigliedrigen Namen. Zu nennen wären hier unter anderem *ABA-*, *BIL-*, *BIS-*, *BOS-*, *BRUN-*, *BUN-*, *DAS-*, *ERP-* oder *IRMIN-*. Diesen Bereich abschließend ist noch ein Blick auf die suffigierten Kurznamen zu werfen. Die Suffixe können generell schwach flektierend (z.B. *-ilo*, *-iko*) oder stark flektierend (z.B. *-il*, *-ik*, *-ili*, *-iki*) vorkommen. Nach Gunter Müller ist für das Altsächsische "starke Deklination charakteristisch" (Müller 1983: 201) und hier älter als die schwache. Einige Suffixe wie *-st-* (in vier Namen), *-id* (in zwei Namen), *-in* (in einem Namen), *-ing* / *-ung* (in 12 Namen) kommen im Untersuchungsgebiet nur stark flektiert vor, andere sowohl stark wie schwach flektiert. Dies gilt vor allem für die ingesamt häufigen *-k-* und *-l*-Bildungen, bei denen sich beide Flexionstypen die Waage halten. Lediglich das seltene Suffix *-s-* kommt in zwei Namen ausschließlich schwach flektiert vor. Das bedeutet, daß letztlich die starke Flexion und damit die für das Altsächsische charakteristische in den suffigierten Personennamen überwiegt.

Nun aber zur Frage, ob sich aus den in den Ortsnamen enthaltenen Personennamen etwas Konkreteres über die Namengeber ermitteln läßt. Hierfür wurden die mehr als einmal vorkommenden Namenelemente kartiert, gegebenenfalls dabei zwischen Erstelement und Zweitelement unterschieden, und die Karten anschließend mit Blick auf "Vergesellschaftungen", d.h. geringe räumliche Distanz zwischen Namen mit gleichen Elementen ausgewertet. Ein besonderes Augenmerk wurde dabei auf selten verwendete Namenelemente gelegt, denn – so die Überlegung – Nachbarschaften von sehr häufigen Namen-

elementen wie *-heri*, das z.B. im Untersuchungsgebiet in 47 Namen erscheint, können (und werden in nicht wenigen Fällen) schlicht auf zufällig gleichen Namen / Namenelementen und nicht auf Verwandtschaft beruhen. Zufall ist bei einem in der gesamten Germania und vor allem im Sächsischen seltenen Namenelement wie *GRIM* im Falle geringer räumlicher Entfernung hingegen sehr unwahrscheinlich. Im Untersuchungsgebiet kommen nun vier Namen vor, die dieses Namenelement enthalten. Alle liegen im Kr. Northeim. In Wellersen ist es Zweitelement (*Wald-grim*), in Gremsheim Erstelement (*Grim-bald*), in Krimmensen und † Grimenhagen liegt ein Kurzname vor. Gremsheim und † Grimenhagen liegen östlich der Leine am nördlichen bzw. südlichen Kreisrand in ca. 30 km Entfernung. Westlich der Leine und damit in über 20 km Entfernung von den beiden anderen Orten liegen Wellersen und Krimmensen. Ihr Abstand beträgt nur knapp 3,5 km. Es scheint also durchaus möglich, daß die Namengeber beider Orte in einem engeren, d.h. einem verwandtschaftlichen Verhältnis zueinander standen. Ob das für die in doch größerer Entfernung angelegten Orte Gremsheim und † Grimenhagen angenommen werden kann, ist hingegen äußerst fraglich.

Ein anderes seltenes Namenelement ist *DAS*. Die drei damit gebildeten Namen (alles Kurznamen) liegen in großer räumlicher Distanz im Norden des Kreises Holzminden, in der Mitte des Kreises Northeim und im östlichen Teil des Kreises Göttingen. Zwei seltene Namenelemente, zwei verschiedene Befunde. Dieses Detailergebnis läßt sich nach derzeitigem Stand auf den gesamten Untersuchungskomplex übertragen. Es lassen sich immer wieder enge Nachbarschaften zwischen Namen gleicher Elemente finden. Diesem stehen aber breite Streuungen im Raum gegenüber – durchaus auch bei dem selben Element, für das sich an einer Stelle ein Verdichtungsraum finden ließ.

So sind von den neun, das Element *FOLK* enthaltenden Namen nur † Volkenfelde (*Folko*) und Volpriehausen (*Folk-burg*) mit 3 km Distanz einander recht nahe; die übrigen 7 Namen verteilen sich im Raum westlich der Leine. Ähnliches läßt sich bei dem in 16 Namen enthaltenen Element *BER(N)* feststellen, wo Berwartshausen (*Ber-wart*) und † Bergoldeshusen (*Ber-got*) direkt nebeneinander liegen bzw. lagen; gleiches gilt für Wollbrandshausen (*Wolf-bern*) und Bernshausen (*Bern*). Zudem liegen in 4–5 km Entfernung von † Bergoldeshusen noch Behrensen (*Bern-heri*) und Parensen (*Bero*). Die übrigen *Bern*-Namen hingegen verteilen sich über die Kreise Northeim und Göttingen. Bei den zehn mit dem Element *LIUD* gebildeten Namen lassen sich bis auf die beiden Wüstungen † Südludolfshausen und † Nordludolfshausen hingegen keine Gruppenbildungen feststellen. Es ist hier nicht der Raum, sämtliche Fälle von vorhandenen Nachbarschaften zusammenzustellen und diese gegenüber der Anzahl der Namen, bei denen eine solche nicht auftritt, zu bewerten. Auf einige Auffälligkeiten sei abschließend dennoch hingewiesen. Die eine betrifft die mit dem (*Erst-*) Element *HROTH* gebildeten Personennamen, von denen das Untersuchungsgebiet 13 aufweist. Bis auf zwei Kurznamen und eine Bildung mit *-ger* kommen die anderen Namen jeweils zweimal vor (*Hroth-berht*, *Hroth-heri*, *Hroth-lef*, *Hroth-wig* und *Hroth-wulf*). Es fällt auf, daß sechs dieser 13 Namen sich in einem relativ kleinen Raum (von ungefähr 16 x 16 km) nördlich der Garte und östlich der Leine im Kreis Göttingen "ballen", darunter auch die identisch gebildeten Rüdershausen und Lütgenhausen (*Hroth-wig*) dicht beieinander sowie Rollshausen und † Rudolferode (*Hroth-wulf*) in ca. 8 km Entfernung. In diesem Gebiet ist das insgesamt 13x vertretene Element *WIG* mit acht Vorkommen ebenfalls überdurchschnittlich häufig; und auch die *WIG*-Bildungen kommen hier mehrfach vor, nämlich

die beiden eben genannten *Hroth-wig*-Namen, drei Bildungen mit *-rik* († Werkeshusen, † Wersigerode, Werxhausen) und mit *Heri-* in (†) Herbigshagen und † Herweshusen. Ein drittes Namenelement hat in diesem Raum ebenfalls seinen Schwerpunkt. Das Element *WULF*, das mit 21 Namen insgesamt recht häufig ist, ist hier in sieben Namen vertreten, ohne daß der gesamte Personenname mehrfach verwendet wurde. Der Raum zwischen Leine, Garte und ungefähr der Kreisgrenze zu Northeim und Osterode weist zwar auch Personennamen auf, die mit anderen Elementen gebildet wurden, aber hier scheinen sich die drei Elemente *HROTH*, *WIG* und *WULF* überdurchschnittlicher Beliebtheit zu erfreuen. Daraus den Schluß einer weitgehenden Besiedlung durch einen Familienverband zu ziehen, ist allerdings – zu diesem Zeitpunkt – sehr gewagt und mit einem großen Fragezeichen zu versehen.

Die zweite Auffälligkeit betrifft einen Teil der mit Suffixen abgeleiteten Kurznamen. Das Suffix *-st-* ist nur in vier Personennamen zu belegen. Alle entsprechenden Orte liegen im Kr. Northeim. Davon sind Erzhausen (westlich der Leine), † Aschen und Brunshausen (östlich der Leine) dicht beieinander liegend. Der vierte Ort † Brunsteshusen lag zwar ca. 23 km südlich von Brunshausen, enthält aber das gleiche Element BRUN, auch wenn bei † Brunsteshusen als Suffixvokal *-i-* und bei Brunshausen *-a-* anzusetzen ist.

Auch bei dem Suffix *-il(i/o)* lassen sich im Kr. Northeim zwei Verdichtungsräume feststellen, nämlich einmal mit den Orten † Meilingehusen, Vardeilsen und Hullersen, zum anderen mit den Orten Delliehausen, Dinkelhausen, † Meilinghagen, † Rekelinghausen und in etwas größerer Entfernung Verliehausen. Anders als bei den Personennamen mit dem Suffix *-st-* kommen *-il-*Ableitungen allerdings auch im übrigen Untersuchungsgebiet vor.

Als Zwischenergebnis – und mehr kann es zu diesem Zeitpunkt nicht sein – läßt sich für den südniedersächsischen Raum festhalten, daß es einerseits einen großen Variantenreichtum bei den in Ortsnamen enthaltenen Personennamen gibt (es wurden 168 verschiedene Elemente und Suffixe verwendet), es andererseits aber bei nahe beieinanderliegenden Orten mit denselben Personennamenelementen möglich scheint, daß ein engerer familiärer Zusammenhang zwischen den jeweiligen Namengebern vorliegt.

Literatur

MGH DD II,2 – *Monumenta Germaniae Historica. Die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser* 2,2 (*Die Urkunden Otto des* III.), Sikkel T., hg., Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1893.

Müller G. 1983: Namenkunde. – *Niederdeutsch. Sprache und Literatur. Eine Einführung*, Goossens J., hg., Neumünster: Wachholtz, 199–220.

NOB II – *Niedersächsisches Ortsnamenbuch Band* 2. *Die Ortsnamen des Landkreises Osterode*, Ohainski U., Udolph J., Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, 2000.

NOB III – *Niedersächsisches Ortsnamenbuch Band* 3. *Die Ortsnamen des Landkreises Wolfenbüttel und der Stadt Salzgitter*, Casemir K., Bielefeld: Verlag Für Regionalgeschichte, 2003.

NOB IV – *Niedersächsisches Ortsnamenbuch Band* 4. *Die Ortsnamen des Landkreises Göttingen*, Casemir K., Ohainski U., Udolph J., Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, 2003.

NOB V – *Niedersächsisches Ortsnamenbuch Band* 5. *Die Ortsnamen des Landkreises Northeim*, Casemir K., Menzel F., Ohainski U., Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, 2005.

NOB VI – *Niedersächsisches Ortsnamenbuch Band* 6. *Die Ortsnamen des Landkreises Holzminden*, Casemir K., Ohainski U., Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, 2007.

Schubert E. 1983: Entwicklungsstufen der Grundherrschaft im Lichte der Namenforschung. – Patze H., hg., *Die Grundherrschaft im späten Mittelalter. Vorträge und Forschungen* 27, 75–95.

Sturm J. 1926: Genealogie und Ortsnamenkunde. – *Zeitschrift für Ortsnamenforschung* 2, 85–132.

STURM J. 1928: Ortsnamen als Zeugnisse grundherrlicher Siedlung. – *Zeitschrift für Ortsnamenforschung* 4, 26–39.

TÖNSMEYER H. D. 2005: *Der frühmittelalterliche Adel im Corveyer Land. Ortsnamen als personengeschichtliche Quelle*, Lippstadt: Selbstverlag.

Trad. Corb. – *Die alten Mönchslisten und die Traditionen von Corvey*, Honselmann K., hg., Paderborn: Bonifatius-Druckerei, 1982.

Trad. Fuld. – *Der Codex Eberhardi des Klosters Fulda*, Meyer H., hg., Teile Marburg: N. G. Elwert Verlag, 1995–2008.

WENSKUS R. 1976: *Sächsischer Stammesadel und fränkischer Reichsadel*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

RELATING PLACE NAMES AND THE PERSON WHO GAVE HIS NAME TO A SETTLEMENT
Summary

Most German place names are composed of a primary word and a determiner. The determiner can be a common noun or a personal name. In the latter case, there have been – and still are – attempts made to identify the person whose name had been chosen as the name of a settlement.

With names given in the (early) modern times, some of those attempts had been successful. But generally, this is not possible when dealing with some older names – at least in Northwestern Germany, because the written records can only be traced back to the 8th and 9th centuries whereas many of the place names had already been in existence for some time. Therefore, a certain kind of research has been done while trying to take identical personal names, or elements of personal names, contained in the neighbouring place names, as hints at family relationships of the name-giving persons; this was a common method of indicating a patronymic relationship in the earlier period of naming persons. A study of more than 1600 place names in Southern Lower Saxony, of which approximately 500 contain personal

names, yields the following results: the identified personal names show a wide range of variation. In some cases, personal names, or separate elements of the name, do indicate a close family relationship to the name-giving person. However, it should be emphasized that it is not a most general pattern of naming settlements as it is restricted to a comparatively small number of cases.

Daiva Deltuvienė
Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

Vokiečių kalbinė savimonė Mažosios Lietuvos oikonimuose

1. Savimone mokslinėje psichologinėje literatūroje vadinama viena žmogaus sąmonės formų, t. y. savęs išskyrimas iš aplinkos, savo santykio su pasauliu, savęs kaip asmenybės, savo poelgių, minčių ir jausmų, norų ir interesų suvokimas ir vertinimas. Teisingai išugdyta savimonė įgalina individą tikslingai veikti, tobulėti, kurti save. Veikiamas kitų žmonių vertinimų, lygindamas savo poelgių ir veiksmų motyvus, tikslus ir rezultatus su visuomenėje priimtomis socialinio elgesio normomis, individas susidaro tam tikrą savo paties vaizdinį.

Kalbinė savimonė, kaip viena savimonės rūšių, yra savęs, kaip tam tikra kalba kalbančios tautos ar bendruomenės atstovo, suvokimas ir vertinimas. Kalba yra pripažįstama stipriausiu tautinės bendruomenės ryšiu. Kalbinė, taip pat istorinė savimonė, yra vienas iš faktorių, kurie sąlygoja vienos ar kitos tautos vientisumo sampratą. Filosofas B. Kuzmickas pabrėžia, kad kalbinė savimonė yra taip pat artimai susijusi su kultūrine savimone. Jis teigia: „Gimtoji kalba yra ta etninės kultūros sritis, kurios pagrindu tautos suvokia savo etninę kultūrinę individualybę“ (Kuzmickas 1996: 99). Kultūrinė savimonė pirmiausia ir pasireiškia kaip kalbinė savimonė. Kuzmicko nuomone, į kalbą negalima žiūrėti kaip į vien bendravimo priemonę, minčių išraiškos ir perdavimo būdą. Kalba laikytina svarbiausiu ir pastoviausiu tautos savitumo požymiu, bylojančiu apie jos istorinį, kultūrinį tęstinumą, teritorinį vientisumą. Tauta išlieka tik tuomet, kai išlaiko savo kalbos tradiciją.

Vienos ar kitos tautos kalbinė savimonė gali pasireikšti įvairiomis formomis, pvz., kuriant ta kalba kalbančias bendruomenes, buriantis į įvairaus pobūdžio kolektyvus ar pan. Kalbinė savimonė gali išryškėti ir tuo atveju, kai viena tauta įsitvirtindama kitos tautos teritorijoje perima pastarosios vietos vardus, tačiau kartu pritaiko juos prie savo kalbos sistemos. Tokį reiškinį galima pastebėti ir tyrinėjant Mažosios Lietuvos XIV–XVIII a. lietuviškos kilmės oikonimus, užfiksuotus vokiškuose šaltiniuose.

Medžiaga šiam straipsniui buvo renkama iš Berlyno slaptajame valstybiniame archyve *Prūsijos kultūros paveldas* esančių Ordino ir Rytprūsių foliantų (*Ordensfolianten* ir *Ostpreussische Folianten*) bei Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje laikomos Mažosios Lietuvos aktų kolekcijos, taip pat iš O. Barkowskio *Die Besiedlung des Hauptamtes Insterburg 1525–1603* bei 1785 m. J. F. Goldbecko išleisto veikalo *Volständige Topographie des Königreichs Preussen*, kuriame pirmą kartą buvo suregistruoti Rytų Prūsijos oikonimai.

Šiame straipsnyje mėginama aptarti, kaip vyko Mažosios Lietuvos lietuviškų gyvenamųjų vietų vardų vokietinimas, t. y. jų pritaikymas prie vokiečių kalbos sistemos. Prieš pradedant analizuoti šį procesą, pirmiausia reikėtų apžvelgti šio krašto kolonizacijos istoriją, nes būtent taip čia įsikūrė vokiečiai.

2. Kolonizacijos pradžia būtų galima laikyti XIII a. Vokiečių ordino kryžiuočių žygius į buvusias nadruvių ir skalvių žemes ir jų nukariavimą. Vėliau į užimtas teritorijas pamažu ėmė keltis vokiečiai iš visos Vokietijos. Nors atvykėliai kalbėjo įvairiais dialektais, bet istorikai nustatė tam tikrus polinkius. W. Ziesemerio (Ziesemer 1920: 103) nuomone, Aistmarių pakrantėje daugumą sudarė gyventojai, kalbėję vokiečių žemaičių (*niederdeutsch*) dialektu, o šalies viduje vyravo vidurio vokiečių (*mitteldeutsch*) dialektas.

Kitas svarbus Rytų Prūsijos, kartu ir Mažosios Lietuvos, kolonizacijos etapas vyko XVIII a. pradžioje. Po 1709–1711 m. maro apie 10 tūkst. valstiečių ūkių rytinėje provincijos dalyje liko be šeimininkų. Tačiau jau po kelerių metų beveik pusėje jų apsigyveno kolonistai, atsikėlę iš Priegliaus slėnio, Zalcburgo, prancūziškosios Šveicarijos, Nasau ir Pfalco.

Atskirų Rytprūsių vokiečių tarmių ypatybes yra analizavę W. Mitzka, W. Ziesemeris, O. Natau. Ziesemeris išskiria du Rytų Prūsijos vokiečių dialektus: *prūsų aukštaičių* (*hochpreußisch*), kurio pagrindą sudaro vidurio vokiečių tarmė, ir *prūsų žemaičių* (*niederpreußisch*), besiremiantį vokiečių žemaičių tarme. Mažoji Lietuva priklauso prūsų žemaičių dialekto pogrupiui. Kadangi Ziesemerio vartojami pavadinimai *hochpreußisch* ir *niederpreußisch* gali būti klaidingai suprasti (dėl skirtingos prūsų termino sampratos), tai pastebėtina, kad šiame straipsnyje bus kalbama apie vokiečių žemaičių ir vokiečių aukštaičių dialektus.

Vokiečių kalbos įtaką lietuviškos kilmės oikonimams išsamiai nagrinėjo W. Fenzlau studijoje *Die deutschen Formen der litauischen Orts- und Personennamen des Memelgebiets*. Remiantis studijoje pateiktais rezultatais, straipsnyje bandoma įrodyti, kad šie procesai vyko ne tik Klaipėdos apskrityje, bet ir visoje Mažojoje Lietuvoje.

Oikonimų vokietinimo procesas apėmė daugelį lietuvių kalbos garsų: balsius *a*, *e*, *ė*, *i*, *y*, *o*, *u*, dvibalsius *ai*, *ie* ir *uo*, priebalsius *g*, *j*, *s*, *v*. Taip pat susiduriama su tokiais kalbotyroje žinomais kalbos reiškiniais kaip labializacija, asimiliacija, disimiliacija, metatezė, liaudies etimologija ir kt.

3. Pradžioje apžvelgtini procesai, susiję su balsių kaita.

3.1. Nekirčiuotame skiemenyje prieš priebalsius *r*, *l* esantis balsis *a* yra keičiamas *e* (plg. Fenzlau 1936: 21ff.): ***Casperischken*** 1785 (Goldbeck 1969: 22) : *Kãsparišk̃iai* (LATŽ II 124);

Materningken 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 44) : *Matarninkai* (Kalvaitis 1910: 45); ***Packelnischken*** 1554 (Barkowski 1993: 227) : plg. liet. *Pakalniškis*.

Vokiečiai žemaičiai balsį *a*, einantį po žodžio pradžios lūpinio priebalsio, keičia *o*, jeigu po jo einantis skiemuo yra kirčiuotas (plg. Fenzlau 1936: 22): ***Boiorgallen*** 1539 (Barkowski 1993: 186) : *Bajorgalei* (Kalvaitis 1910: 26); ***Labowischken*** 1583 (Barkowski 1993: 22) : *Labawiszkei* (Kalvaitis 1910: 42); ***Powilck*** 1542 (OF 124 47) : *Pawilkei* (Kalvaitis 1910: 50); ***Pokracken*** 1722 (Ostpr. Fol. 11511 39) : *Pakrokei* (Kalvaitis 1910: 49); ***Poppelckenn*** 1615 (Ostpr. Fol. 5301 47) : *Papelkei* (Kalvaitis 1910: 49); ***Powarssen*** 1722 (Ostpr. Fol. 11511 18) : *Pawaržei* (Kalvaitis 1910: 50).

Tas pats atvejis aptinkamas ir po priebalsių *k*, *l*, *r*: ***Kostangkehmen*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 6) : avd. *Kastántas*; ***Plowischken*** 1549 (U Insterburg 1895: 55) : *Plawiszkei* (Kalvaitis 1910: 52); *Paul* ***Rogaischen*** 1723 (Ostpr. Fol. 9333 49) : avd. *Ragaišis*.

3.2. Lietuviškus ilguosius *e* ir *ė* (priesagose *-ẽliai* ir *-ẽliai*) vokiečiai aukštaičiai keitė trumpuoju *e* (plg. Fenzlau 1936: 25ff.): ***Andtmirellen*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 49) : plg. liet. *Mirẽlis* up. (Vanagas 1981: 204); ***Georgenburgkhellenn*** 1606 (Ostpr. Fol. 4034 37) : **Jurbarkėliai*; ***Jägstellen*** 1785 (Goldbeck 1969: 53) : *Jakštẽliai* (LATŽ II 101).

Lietuvišką ilgąjį *e* vokiečiai aukštaičiai keitė siauruoju *ė* (plg. Fenzlau 1936: 26): ***Schmulkehlen*** 1785 (Goldbeck 1969: 144) : **Smulkeliai*; ***Kallwehlischken*** 1785 (Goldbeck 1969: 64) : plg. vv. *Kalvẽliškė*, *Kalvẽliškės* (LATŽ II 119); ***Kajehlen*** = *Peter* 1785 (Goldbeck 1969: 75) : avd. *Kojẽlė*, *Kojẽlis*.

3.3. Nekirčiuotoje pozicijoje esantis lietuviškas trumpasis *i* vokiečių kalboje buvo keičiamas *e* (plg. Fenzlau 1936: 33): ***Auxenischken*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 174) : plg. liet.

auksìnis; ***Plautenisckenn*** 1556 (Ostpr. Fol. 4593 76) : plg. liet. *plautìnis*; ***Ribeniskenn*** 1556 (Ostpr. Fol. 4593 24) : plg. liet. *ribìnis*; ***Schelelischken*** 1785 (Goldbeck 1969: 140) : **Šileliškiai*; ***Uschugerenn*** 1690 (Ostpr. Fol. 4592 93) : **Užugiriai*.

Balsis *i* priesagoje *-ininkˉ* keičiamas *e* (plg. Fenzlau 1936: 33): ***Aweningken*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 87) : plg. liet. *aviniñkas*; ***Berscheningken*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 13) : *Beržininkai* (Kalvaitis 1910: 27); ***Budeningken*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 157) : plg. liet. *bũdininkas*; ***Korteningken*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 97) : *Kartininkai* (Kalvaitis 1910: 38); ***Krageningken*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 22) : plg. avd. *Kragininks* (Kalvaitis 1910: 12); ***Laschening ken*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 98) : *Laszininkai* (Kalvaitis 1910: 42); ***Ohschweningken*** 1749 (Ostpr. Fol. 4558 78) : *Uoszwininkai* (Kalvaitis 1910: 62); ***Waschening ken*** 1693 (Ostpr. Fol. 4085 141) : *Važininkai* (Kalvaitis 1910: 64); ***Weßeningcken*** 1724 (Ostpr. Fol. 10410 11) : *Wėžininkai* (Kalvaitis 1910: 64).

Priesagos *-yn-* ilgasis balsis trumpinamas (plg. Fenzlau 1936: 48ff.): ***Gandrinnen*** 1718 (Ostpr. Fol. 4634 47) : *Gandrynai* (Kalvaitis 1910: 33); ***Karcklinnen*** 1750 (Ostpr. Fol. 4558 76) : *Karklynai* (Kalvaitis 1910: 38); ***Schaudinnen*** 1785 (Goldbeck 1969: 140) : *Szaudynai* (Kalvaitis 1910: 58); ***Schmilginnen*** 1651 (Ostpr. Fol. 10882 99) : *Smilgynai* (Kalvaitis 1910: 56).

3.4. Lietuvišką *o* vokiečiai aukštaičiai keitė *a* (plg. Fenzlau 1936: 41ff.): ***Abelischken*** 1540 (Barkowski 1993: 187) : plg. liet. vv. *Obelìškiai* (LATŽ II 203); ***Adamischken*** 1785 (Goldbeck 1969: 2) : *Adomiszkei* (Kalvaitis 1910: 24); ***Dawillen*** 1783 (F 228-1915 18) : *Dowilai* (Kalvaitis 1910: 31); *Dovilaĩ* (LATŽ II 65); ***Lepolatischken*** 1549 (Ostpr. Fol. 9392 13) : plg. *Liepalotai* (Kalvaitis 1910: 43); ***Matznarkemen***, ***Matznarkehm*** 1589 (Barkowski 1993: 71) : *Macnorkiemis* (Kalvaitis 1910: 44); ***Narwideitz*** 1554 (Barkowski 1993: 224) : plg. avd. *Norwydas*

(Kalvaitis 1910: 14); ***Raudankyeme*** 1542 (Barkowski 1993: 186) : plg. liet. *raudónas*; ***Sadellen*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 56) : plg. liet. *sodėlis*; ***Szabbren*** 1723 (Ostpr. Fol. 9333 101) : *Žiobriaĩ* (LATŽ II 361); ***Tammawischken*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 159) : *Tamowiszkei* (Kalvaitis 1910: 60); ***Warrupehnen*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 5) : *Worupėnai* (Kalvaitis 1910: 63).

3.5. Trumpąjį *u* vokiečiai žemaičiai keitė *o* (plg. Fenzlau 1936: 35ff.): ***Bodupenn*** 1556 (Ostpr. Fol. 4593 57) : *Budupjei* (Kalvaitis 1910: 29); ***Klamppopenenn***, ***Klampopenen*** 1596 (Barkowski 1993: 38) : *Klampupėnai* (Kalvaitis 1910: 66); ***Kommellup*** 1565 (Ostpr. Fol. 9401 48) : *Kumelupjei* (Kalvaitis 1910: 41); ***Nemonien*** 1542 (OF 124 127) : *Nemunyne* (Kalvaitis 1910: 47); ***Oßdrowen*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 146) : *Uždrawei* (Kalvaitis 1910: 62).

4. Vokiečių aukštaičių dialektui yra būdinga *labializacija* (plg. Fenzlau 1936: 58ff): ***Alxnupöhnen*** 1687 (Ostpr. Fol. 4627 25) : vv. *Alksnupėnai* (Kalvaitis 1910: 25); ***Brakupöhnen*** 1615 (U Insterburg 1895: 169) : *Brokupėnai* (Kalvaitis 1910: 28); ***Dörschkehmen*** 1785 (Goldbeck 1969: 29) : *Diržkiemis* (Kalvaitis 1910: 30); ***Draugupöhnen*** 1785 (Goldbeck 1969: 30) : *Draugupėnai* (Kalvaitis 1910: 31); ***Klampupöhnen*** 1785 (Goldbeck 1969: 71) : *Klampupėnai* (Kalvaitis 1910: 66); ***Laschupöhnen*** 1696 (Ostpr. Fol. 6818 148) : *Laszupėnai* (Kalvaitis 1910: 31); ***Picktupöhnen*** 1730 (Ostpr. Fol. 11512 80) : *Piktupėnai* (Kalvaitis 1910: 51); ***Rudupönen*** 1687 (Ostpr. Fol. 4627 17) : *Rudupėnai* (Kalvaitis 1910: 54); ***Septinlöpen*** 1785 (Goldbeck 1969: 149) : *Septynliepjei* (Kalvaitis 1910: 55); ***Tarpupöhnen*** 1687 (Ostpr. Fol. 4627 49) : *Tarpupėnai* (Kalvaitis 1910: 60); ***Warupöhnen*** 1725 Ostpr. Fol. 3202 25) : *Worupėnai* (Kalvaitis 1910: 63).

5. Lietuviškų oikonimų pritaikymas prie vokiečių kalbos sistemos buvo susijęs ir su dvibalsių kaita, pvz., dvibalsį *ai*, einantį po priebalsio *v*, vokiečiai aukštaičiai keitė *oi* (plg. Fenzlau 1936: 52): ***Woybollen*** 1564 (Ostpr. Fol. 4599 46) : *Waidbalei* (Kalvaitis 1910: 41); ***Woÿduschen*** Sckode 1726 (Ostpr. Fol. 2947 29) : plg. liet. *vaĩdas*; ***Woynothen*** 1785 (Goldbeck 1969: 186) : plg. liet. *vainóti*.

Analizuojant Mažosios Lietuvos oikonimų vokietinimą, susiduriama su dvibalsių *monoftongizavimu*. Monoftongizuojami yra tie dvibalsiai, kurių nėra vokiečių kalboje, t. y. *ie* ir *uo* (plg. Fenzlau 1936: 37–46): ***Aglohnen*** 1599 (Ostpr. Fol. 6702 101) : plg. *Agluonà* up. (LUEV 1); ***Dobawen*** 1549 (U Insterburg 1895: 55) : plg. liet. *duobẽ*; ***Dobupen*** 1540 (Barkowski 1993: 181) : plg. *Dúobupis*, *Duõbupis* up. (LUEV 37); ***Jodeglinen*** 1584 (Barkowski 1993: 76) : **Juodeglynai*; ***Jodgallen*** 1690 (Ostpr. Fol. 5360 71) : *Juodgalei* (Kalvaitis 1910: 36); ***Ohschweningken*** 1749 (Ostpr. Fol. 4558 78) : *Uoszwininkai* (Kalvaitis 1910: 62); ***Lepolatischken*** 1549 (Ostpr. Fol. 9392 13) : plg. *Liepalotai* (Kalvaitis 1910: 43); ***Melauckenn*** 1552 (Ostpr. Fol. 5255 242); ***Melauckeim*** 1574 (Ostpr. Fol. 5267 50) : *Mielaukei* (Kalvaitis 1910: 46).

6. Lietuviškų gyvenamųjų vietų vardų pritaikymas prie vokiečių kalbos sistemos taip pat gali būti siejamas su priebalsių kaita, pvz., priebalsis *g* buvo keičiamas *j* arba atvirkščiai (plg. Fenzlau 1936: 65): ***Jestwehten*** 1785 (Goldbeck 1969: 56) : *Gestwieczei* (Kalvaitis 1910: 33); ***Jörkischken*** 1785 (Goldbeck 1969: 58) : *Gerkiszkei* (Kalvaitis 1910: 33); ***Minnigen*** 1599 (Ostpr. Fol. 6702 52) : up. *Mìnija* (LATŽ II 187); ***Rojainen*** 1760 (F 228-3160 67) : *Rogainei* (Kalvaitis 1910: 54); ***Strigenen*** 1591 (Ostpr. Fol. 4019 96) : *Strijėnai* (Kalvaitis 1910: 57); ***Szaloge*** 1785 (Goldbeck 1969: 161) : plg. liet. *žaliójі*.

Priebalsių junginį *sk* vokiečiai žemaičiai keitė š, vokiškuose dokumentuose tą garsą perteikdami raidžių junginiu *sch* (plg. Natau 1937: 32): ***Schardappe*** 1555 (Barkowski 1993: 209); ***Schardupis*** 1556 (Ostpr. Fol. 9396 61) : plg. *Skardupe* up. (Froelich 1930: 14); ***Scharduppeinenn*** 1564 (Ostpr. Fol. 4599 27) : *Skardupėnai* (Kalvaitis 1910: 55).

Priebalsis *s*, einantis prieš kitą priebalsį, kartais buvo keičiamas raidžių junginiu *sch* arba *sz* (plg. Fenzlau 1936: 80f.): ***Antrauschwey*** 1564 (Barkowski 1993: 88) : plg. *Rauswe* up. (Kalvaitis 1910: 70); ***Puschkeppeln*** 1785 (Goldbeck 1969: 127) : plg. avd. *Puskepalis* (Kalvaitis 1910: 16); ***Schkerdienen*** 1622 (Ostpr. Fol. 4050 31) : *Skerdynai* (Kalvaitis 1910: 56); ***Schmalleduhmen*** 1741 (Ostpr. Fol. 11519 23) : *Smaladumei* (Kalvaitis 1910: 56); ***Schmilginnen*** 1651 (Ostpr. Fol. 10882 99) : *Smilgynai* (Kalvaitis 1910: 56); ***Schnappen*** 1725 (Ostpr. Fol. 4355 14) : *Snapai* (Kalvaitis 1910: 56).

Tarp balsių esantis priebalsis *v* buvo keičiamas *b* (plg. Natau 1937: 38): ***Gobinaitschen*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 37); ***Gobenaitschen*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 112), ***Gabenaitschen*** 1687 (Ostpr. Fol. 4627 21) : plg. liet. avd. *Gavėnáitis* (LPŽ I 635); ***Kallbezschen*** 1564 (Barkowski 1993: 80) : *Kalwaiczei* (Kalvaitis 1910: 37); ***Krebenaitschen*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 103) : plg. avd. *Kreivénas*, *Kreivėnis* (LPŽ I 1071); ***Nobischken*** 1723 (Ostpr. Fol. 3201 22) : *Nowiszkei* (Kalvaitis 1910: 48); ***Paskalbe*** 1556 (Ostpr. Fol. 9396 153) : *Paskalwei* (Kalvaitis 1910: 50).

7. Dalis lietuviškų oikonimų lyčių buvo transformuota asimiliacijos būdu, vienam garsui supanašėjus su kitu (dėl termino *asimiliacija* žr. Gaivenis, Keinys 1990: 26; Bauer 1985: 92): ***Lenkinen*** 1599 (U Insterburg 1895: 117) : plg. liet. *lenkìmas*; ***Minxtinen*** 1592 (U. Insterburg 110) : *Minksztimai* (Kalvaitis

1910: 46); ***Wertinlaucken*** 1564 (Barkowski 1993: 37) : *Wertimlaukei* (Kalvaitis 1910: 64).

Aptinkamas ir priešingas procesas – disimiliacija, t. y. vieno ar dviejų vienodų ar panašių garsų virtimas skirtingu garsu (dėl termino plg. Gaivenis, Keinys 1990: 50; Bauer 1985: 92): ***Egleminckenn*** 1564 (Ostpr. Fol. 4599 101) : *Ėglininkai* (Kalvaitis 1910: 31); ***Trackehmen*** 1785 (Goldbeck 1969: 1) : *Trakėnai* (Kalvaitis 1910: 61).

8. Analizuojant vokiškuose dokumentuose užfiksuotus lietuviškus oikonimus pastebima dusliųjų priebalsių skardinimo ar skardžiųjų duslinimo atvejų. Tai galima paaiškinti vokiečių aukštaičių ir vokiečių žemaičių tarmių skirtumais, pvz., vok. žem. *Klok* – vok. aukšt. *Glocke*, vok. žem. *drinke* – vok. aukšt. *trinken*, vok. žem. *Pusch* – vok. aukšt. *Büschel* (plg. Natau 1937: 31–38): ***Augstuben*** 1551 (U Insterburg 1895: 57) : plg. *Aukštupė* up. (LUEV 219); ***Budkischken*** 1760 (F 228-3160 17) : *Butkiszkei* (Kalvaitis 1910: 29); ***Dittnaggen*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 94) : *Titnagai* (Kalvaitis 1910: 61); ***Graupischken*** 1606 (U Insterburg 1895: 128) : *Kraupiszkas*, *Kraupiszkai* (Kalvaitis 1910: 40); ***Mingstimmen*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 52) : *Minksztimai* (Kalvaitis 1910: 46); ***Pabelen***, ***Babeley*** 1557 (Barkowski 1993: 204) : *Pabaley* (Kalvaitis 1910: 48); ***Schaugsten*** 1662 (Ostpr. Fol. 5331 16) : *Szaukszczei* (Kalvaitis 1910: 58); ***Walderkiem*** 1554 (Barkowski 1993: 211) : *Waltarkiemis* (Kalvaitis 1910: 63); ***Begetten*** 1541 (Ostpr. Fol. 6656 100), ***Begehten*** 1599 (Ostpr. Fol. 6702 97) : plg. liet. *begėdis*; ***Blausten*** 1722 (Ostpr. Fol. 11511 46) : plg. avd. *Blauzdỹs*; ***Eschereit*** 1564 (Ostpr. Fol. 4599 122) : *Ežeraczei* (Kalvaitis 1910: 32); ***Lauschen*** 1694 (Ostpr. Fol. 5364 13) : *Laužai* (Kalvaitis 1910: 43); ***Trussken*** 1564 (Barkowski 1993: 88) : *Druskei* (Kalvaitis 1910: 31); ***Schalupchen*** 1718 (Ostpr. Fol. 4634 15) : *Žalupjei*

(Kalvaitis 1910: 66), *Žalupė* up. (LUEV 224); ***Wandlauschen*** 1687 (Ostpr. Fol. 4627 25) : plg. liet. vv. *Wandlaužei*, *Wantlaužei* (Kalvaitis 1910: 63); ***Warschlaucken*** 1743 (Ostpr. Fol. 3967 32) : *Waržlaukei* (Kalvaitis 1910: 64); ***Weschuppen*** 1723 (Ostpr. Fol. 3201 9) : *Wežupjei* (Kalvaitis 1910: 64); ***Witkampis*** 1542 (Barkowski 1993: 88) : *Widkampjei* (Kalvaitis 1910: 64).

9. Kartais pastebimas procesas, vadinamas *metateze*, kai žodyje vietomis sukeičiami garsai (dėl termino plg. Gaivenis, Keinys 1990: 123). Šis kalbinis reiškinys būdingas ir prūsų vardynui (plg. Gerullis 1922: 224): ***Egelnickenn*** 1554 (Barkowski 1993: 206) : *Ėglininkai* (Kalvaitis 1910: 31); ***Egelnischkenn*** 1555 (Ostpr. Fol. 4592 13) : *Eglyniszkei* (Kalvaitis 1910: 31); ***Tauerlauken*** 1541 (Ostpr. Fol. 6656 111) : plg. liet. *taũras*; ***Tutellkehmen*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 91) : plg. avd. *Tùtlis*, *Tutlỹs* (LPŽ II 1091); ***Wingerupen*** 1687 (Ostpr. Fol. 4627 27) : plg. *Wingrupe* up. (Kalvaitis 1910: 72).

10. Sudurtiniai žodžiai vokiečių kalboje dažnai jungiami interfiksais (tam tikrais jungiamaisiais elementais). Mažosios Lietuvos gyvenamųjų vietų varduose aptinkamas vokiškas jungiamasis elementas *-er-*: ***Bilderwethenn*** 1564 (Ostpr. Fol. 4599 29) : *Bildwieczei* (Kalvaitis 1910: 28); ***Buderwietz*** 1615 (Ostpr. Fol. 5301 55) : **Budviečiai*; ***Pisserkem***, ***Pisserkeinenn*** 1557 (Barkowski 1993: 213) : **Pisakiemis*.

11. Vokiečių kalba veikė ir lietuviškų oikonimų galūnes. Galūnė *-iai*, einanti po lūpinio priebalsio *p*, vokiečių kalboje buvo keičiama deminutyvine priesaga *-chen*: ***Draupchen*** 1687 (Ostpr. Fol. 4627 12) : *Draupjei* (Kalvaitis 1910: 31); ***Karzemupchen*** 1687 (Ostpr. Fol. 4627 38) : *Karczamupjei* (Kalvaitis 1910: 38); ***Lengkubchen*** 1785 (Goldbeck 1969: 85) : *Lenkupjei*

(Kalvaitis 1910: 43); ***Schernupchen*** 1785 (Goldbeck 1969: 140) : *Szernupjei* (Kalvaitis 1910: 59).

Baigmenys *-r(i)ai*, *-l(i)ai* dėl vokiečių aukštaičių dialekto įtakos buvo keičiami *-ern*, *-eln* (plg. Fenzlau 1936: 134ff.): ***Aschnugerrn*** 1564 (Ostpr. Fol. 4599 30) : **Užnugariai*; ***Dumbeln*** 1785 (Goldbeck 1969: 31) : **Dumbliai*; ***Kundern*** 1687 (Ostpr. Fol. 4627 87) : *Kundrei* (Kalvaitis 1910: 41); ***Schattern*** 1768 (F 228-2451 44) : *Szatrey* (Kalvaitis 1910: 58), *Šatriaĩ* (LATŽ II 300); ***Stobern*** 1723 (Ostpr. Fol. 3201 8) : **Stuobriai*; ***Stumbern*** 1564 (Barkowski 1993: 218) : *Stumbrei* (Kalvaitis 1910: 58); ***Wabbeln*** 1785 (Goldbeck 1969: 175) : *Wabalai* (Kalvaitis 1910: 63).

Dažnu atveju lietuviškos kilmės oikonimai vokiškuose šaltiniuose fiksuojami visai be galūnių: ***Agolon*** 1541 (Ostpr. Fol. 6656 218); ***Baltschinn*** 1785 (Goldbeck 1969: 9); ***Datzkiem*** 1557 (Barkowski 1993: 230); ***Detzkiem*** 1557 (Barkowski 1993: 216); ***Eglenick*** 1549 (Ostpr. Fol. 9392 29); ***Giedminkem*** 1564 (Barkowski 1993: 70); ***Grobin*** 1539 (Barkowski 1993: 185); ***Janerdagut*** 1556 (Ostpr. Fol. 9396 48); ***Kackzcieslauck*** 1549 (Ostpr. Fol. 9392 66); ***Kischkiem*** 1584 (Barkowski 1993: 74); ***Lawischkem*** 1564 (Barkowski 1993: 29); ***Memelien*** 1591 (Ostpr. Fol. 5277 55); ***Nemonien*** 1542 (OF 124 127); ***Petrel*** 1564 (Ostpr. Fol. 4599 8); ***Prussell*** 1554 (Barkowski 1993: 211); ***Ragup*** 1564 (Ostpr. Fol. 9401 52); ***Schalteik*** 1760 (F 228-3160 10); ***Sillenick*** 1541 (Ostpr. Fol. 6656 166); ***Trakischkeim*** 1554 (Barkowski 1993: 219); ***Uspiaun*** 1544 (OF 124 142); ***Wallinkem*** 1564 (Barkowski 1993: 29); ***Warnin*** 1446 (U Insterburg 1895: 11); ***Wartulauck*** 1549 (Ostpr. Fol. 9392 51); ***Wischtschup*** 1589 (Barkowski 1993: 72); ***Wischwill*** 1542 (OF 124 38).

12. Vardo pirminė forma gali pakisti ir tuo atveju, kai vokiečiams nepažįstami lietuviški oikonimai pakeičiami garsiniu

požiūriu panašiais, vokiečių kalboje reikšmingais žodžiais. Šis procesas, susijęs su vardo reikšmės interpretacija, vadinamas *liaudies etimologija* (plg. Bauer 1985: 90). Pvz., ***Sanntacken*** 1564 (Ostpr. Fol. 4599 61) virto į ***Sonntagkehmen*** 1785 (Goldbeck 1969: 154) – liet. *sántaka*, *sántakas*, *santakỹs* pakeistas į vok. *Sonntag* 'sekmadienis' ir liet. *kiẽmas*; ***Großgirreÿ*** 1642–1664 (Ostpr. Fol. 4610 104) pirmasis sandas gali būti perdirbtas iš liet. *gražùs* į vok. *groß* 'didelis'; ***Scheckampis*** 1542 (Barkowski 1993: 188) virto į ***Seekampen*** 1785 (Goldbeck 1969: 148), t. y. iš avd. *Šėkas* atsiradęs pirmasis sandas susietas su vokišku apeliatyvu *See* 'ežeras'. Lietuviško oikonimo ***Gedminkemen***, ***Giedminkem*** 1564 (Barkowski 1993: 70) pirmasis sandas, kilęs iš avd. *Gedmìnas*, buvo pakeistas pagal vokiečių avd. *Germing* analogiją, plg. *Germinkiemei* (Kalvaitis 1910: 33); vietovardžio ***Nimmersahtt*** 1599 (Ostpr. Fol. 6702 23) pirmasis sandas susietas su vok. *nimmer* 'niekada', nors iš tikrųjų atsirado iš avd. *Nemirà*; ***Grinwethen*** 1557 (Barkowski 1993: 211) pakito į ***Grünwethen*** 1687 (Ostpr. Fol. 4627 36), t. y. iš lietuviškų avd. *Grìnis*, *Grynis*, *Grinỹs*, *Grìnius* atsiradęs oikonimas palaikytas kilusiu iš vokiško būdvardžio *grün* 'žalias'.

13. Apibendrinant straipsnyje aptartą vokiečių kalbinės savimonės raišką Mažosios Lietuvos lietuviškos kilmės oikonimuose galima teigti, kad šis procesas apima tokius lingvistinius reiškinius kaip balsių, dvibalsių, kai kurių priebalsių, galūnių kaita, galūnių numetimas, garsų asimiliacija bei disimiliacija, labializacija, metatezė, interfiksų vartojimas ir liaudies etimologija.

Literatūra ir šaltiniai

BARKOWSKI O. 1993: *Die Besiedlung des Hauptamtes Insterburg 1525–1603*, Königsberg i. Pr., 1928/1930, Nachdruck Hamburg: Verein für Familienforschung in Ost- und Westpreussen.

BAUER G. 1985: *Namenkunde des Deutschen*, Bern / Frankfurt am Main / New York: Lang Verlag.

F 228 – *Mažosios Lietuvos aktų kolekcija* (po brūkšnelio nurodomas dokumento numeris ir puslapis).

FENZLAU W. 1936: *Die deutschen Formen der litauischen Orts- und Personennamen des Memelgebiets*, Halle and der Saale: Niemeyer.

FROELICH G. 1905: Flussnamen in Ostpreussen. Festschrift zum 25jährigen Jubiläum der Altertumsgesellschaft Insterburg. – *Altertumsgesellschaft Insterburg* 19, 1–84.

GAIVENIS K., KEINYS S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.

GERULLIS G. 1922: *Die altpreussischen Ortsnamen*, Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter&Co.

GOLDBECK J. F. 1969: *Volständige Topographie des Königreichs Preussen, Volständige Topographie vom Litthauischen Cammer=Departement*, Königsberg und Leipzig 1785, Nachdruck Hamburg: Verein für Familienforschung in Ost- und Westpreussen.

GOTTSCHALD J. F. 1982: *Deutsche Namenkunde*, Berlin / New York: Walter de Gruyter.

KALWAITIS W. 1910: *Lietuwiszkų wardų klėtele su 15000 wardų*, Tilžė: Otto v. Mauderode.

KUZMICKAS B. 1996: *Šiuolaikinė lietuvių tautinė savimonė*, Vilnius: Rosma.

LATŽ II – *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas* 2, Vilnius: Mintis, 1976.

LPŽ I–II – *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2, Vilnius: Mokslas, 1985–1989.

LUEV – *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.

LVKŽ – *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1987.

NATAU O. 1937: *Mundart und Siedelung im nordöstlichen Ostpreußen*, Königsberg und Berlin.

OF – *Ordensfolianten* (skliausteliuose nurodomas dokumento numeris ir puslapis).

Ostpr. Fol. – *Ostpreussische Folianten* (skliausteliuose nurodomas dokumento numeris ir puslapis).

U Insterburg 1895: *Urkunden zur Geschichte des ehem. Hauptamts Insterburg*, Insterburg.

VANAGAS A. 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslas.

ZIESEMER W. 1920: Die ostpreußischen Mundarten. – *Deutsche Dialektgeographie* 6, 109–293.

GERMAN LINGUISTIC AWARENESS AS REFLECTED IN THE OICONYMS OF LITHUANIA MINOR

Summary

The article is devoted to the study of German linguistic awareness that is reflected in the oiconymic use of the language in Lithuania Minor. The present study proves that linguistic awareness acquires different forms of manifestation, one among many others being the process of adopting the names of living places in the conquered lands, with some features of own language system and own topological characteristics added. Our analysis provides evidence that the processes of adopting the local names include the following linguistic processes: vowel, diphthong, and consonant change, reduction or entire loss of endings, cases of assimilation, dissimilation, metathesis, and use of interfixes in compounds as well as making use of popular etymology.

Ирина В. Ефименко
Институт украинского языка НАН Украины, Киев

Славянская лексическая архаика в основах современных литовских фамилий

Тесные языковые контакты народов, преимущественно происходившие в зонах активных межэтнических связей, являются благодатной почвой для исследования процессов языкового взаимодействия. Примером такого взаимодействия могут послужить, в частности, славянско-балтийские связи в системе литовской антропонимии. В силу исторических причин и территориальной близости речь идёт главным образом о восточнославянских и польском элементах в литовской антропонимии. Источником для нашего исследования послужил словарь литовских фамилий (*Lietuvių pavardžių žodynas*). Естественно, существенную часть славянских антропонимов, заимствованных литовцами, составляют производные от христианских личных имён. Сравните, например, такие литовские фамилии, как: *Agaškà*, *Antònovas*, *Danìlovas*, *Ivašénka*, *Judèničius*, *Karpénka*, *Lazarenkas*, *Loginovas*, *Potãpovas*, *Stachura*, *Tereška*, *Ulasevičius*, *Vlasovas* и др. (см. Шальтяните 2006: 311–321). Однако наибольший интерес для нас представляют фамилии отапеллятивного происхождения, мотивированные апеллятивами, восходящими к праславянскому лексическому фонду. Выявленные славянские заимствования можно разделить на две группы: неассимилированные и ассимилированные. Остановимся на них подробнее.

К неассимилированным славянизмам относятся такие, фонетика и морфология которых ничем не отличаются от соответствующих славянских антропонимов, сравните, например:

Фамилия *Čiučkà* (LPŽ I 432) < слав. *Чучка*, ср., укр. *Чýчка* (ОКИУЯ; Чучка 2005: 675) и родственные: польск. *Czuczko* (Rymut I 117), ст. русск. *Чуча*, 1539 г. (Веселовский 1974: 358), болг. *Чýча*, *Чýчо*, *Чýчко* (Илчев 1969: 549). Восходит к праслав. **čičьka*, реконструкция которого представлена в *Этимологическом словаре славянских языков* под ред. О. Н. Трубачёва (ЭССЯ IV 127). Относительно мотивации антропоосновы ср. укр. *чучкó* 'молчун', 'соня' (Чучка 2005: 615).

Фамилия *Garbačénka* (LPŽ I 622) < слав. *Горбаченко* ср., *Горбаченко* (СКТ 180), польск. *Garbaczenko* (Rymut I 218). В свою очередь, *Горбаченко* является патронимом на *-енк(о)* от прозвища *Горбач*. Последнее в качестве фамилии распространено у украинцев – *Гóрбач* (СП 98); белорусов – *Гарбáч*, *Гóрбач* (Бірыла 1969: 102); поляков – *Garbacz* (Rymut I 218). Относительно мотивации антропоосновы ср. блр. *гарбáч* 'горбатый' (ЭСБМ III 56), польск. *garbacz* 'горбатый человек' (SJP I 802), русск. диал. *горбáч* 'человек с поклажей, котомкой на спине', 'нищий с котомкой на спине', 'беглый бродяга' (СРНГ VII 21). Приведённые апеллятивы праславянского происхождения возводятся исследователями к базовому **gъrbačь* (ЭССЯ VII 198).

Фамилия *Kuchtà* (вариант *Kuktà*) (LPŽ I 1099, 1110) < слав. *Кухта*, зафиксированная в антропонимиконе украинцев – *Кýхта* (СП 202), белорусов – *Кýхта* (Бірыла 1969: 236), поляков – *Kuchta* (Rymut I 483), русских – *Кухта* (Веселовский 1974: 175), чехов – *Kuchta* (Beneš 1970: 220). Во-первых, антропоним *Кухта* может быть связан с извес-

тным во многих славянских языках апеллятивом *кухта* в значении 'повар', 'помощник повара', 'ученик повара' (из ст.-чеш. через посредничество польского языка). Во-вторых, приведённые антропонимы можно рассматривать как фонетически вторичные формы (с дублетностью *х* ~ *к* на основе артикуляционной близости) от **Кукта*. Последний в научной литературе реконструируется как праславянизм **Kukъta* (Шульгач 1998: 140) – дериват на *-ъt-* от базовых **kuka* / **kukъ* (см. реконструкцию в ЭССЯ XIII 86–87)[1]. Относительно мотивации антропоосновы, ср. блр. диал. *ку́кта* 'остаток покалеченной руки, ноги' (ЭСБМ V 151), русск. диал. *кукта́* 'беспалый человек' (СРНГ XVI 45), *кухта* (без удар.) 'рука без кисти' (СРНГ XVI 185).

Фамилия *Ladýga* (LPŽ II 14) < слав. *Лодыга*, ср., укр. *Лодига* (ОКИУЯ), польск. *Łodyga* (Rymut II 39); ст. русск. *Лодыга*, 1430 г. и производное *Лодыгин* (Веселовский 1974: 183). Антропооснова *Лодыга* мотивирована соответствующим апеллятивом, например, блр. диал. *ладыга* 'большой, взрослый парень' (ЭСБМ V 201), русск. диал. I. *лодыга* 'о здоровой, крепкой женщине'; II. *лодыга* 'лодырь; лжец, обманщик' (СРНГ XVII 106), который можно реконструировать на праславянском уровне как **oldyga*.

Фамилия *Mùrza* (LPŽ II 284) < слав. *Мурза*, известного в качестве фамилии у украинцев – *Мурза* (ОКИУЯ), белорусов – *Му́рза* (Бірыла 1969: 289), поляков – *Murza* (Rymut II 126), русских – *Мурза* (Веселовский 1974: 208). Первоначальная семантика антропоосновы восстанавливается на базе славянской апеллятивной лексики, ср., например: укр. диал. *му́рза* 'неряха' (СБГ 300), 'грязнуля' (Никончук 1969: 86), 'насмешливое прозвище неумытого, с испачканным ли-

[1] По другой версии является рефлексом праформы **kъlta* (Казлова 2003: 102–103).

цом человека, ребёнка' (Ващенко I 106), блр. *му́рза* 'грязнуля, мальчик или девочка с грязным лицом' (Носович 1870: 294), русск. *му́рза* 'грязный, неаккуратный человек' (СРНГ XVIII 354), польск. *murza* 'грязнуля' (SGP III 124). До недавнего времени приведённые апеллятивы не имели надёжной этимологии. Но, учитывая фонетические изменения в корнях на плавный, а именно, различную вокалическую реализацию сонанта *r̥*, исследователям удалось доказать исконно славянский характер этих апеллятивов. В частности они рассматриваются как фонетически изменённые формы с аномальной *у*-рефлексацией корневого гласного от **мерза* (ср., укр. *ме́рза* 'мерзость, пакость' (Грінченко II 418), укр. диал. *мерза́*, *мирза́* 'негодяй, мерзавец' (СБГ 286), сюда же блр. *мурза́ч* 'негодяй' (ЭСБМ VII 97). Это дало возможность реконструировать базовое праслав. **mьrza* (детальнее см. Карпенко 2003: 138). Последнее генетически связано с гнездом полисемантической и.-е. основы **mer-*, одно из значений которой 'грязный, тёмный' (см. Карпенко 2003: 138).

Фамилия *Parša* (LPŽ II 397) < слав. *Парша*, отмеченного у поляков – *Parsza* (Rymut II 210), белорусов – *Парша* (Бірыла 1969: 315), украинцев – **Парша* (< *Па́ршин*; Трійняк 2005: 600), русских – *Парша* (Бірыла 1969: 315). На наш взгляд, происхождение этого антропонима можно связывать с гнездом праслав. основы **рьгх-* и реконструировать как **рьрša* (< **рьгх-j-a*) – *j*-йотовое производное от **рьгха*. Апеллятивы, мотивирующие антропооснову, указывают на особый вид тяжёлого кожного заболевания, ср., например: блр. *паршá* 'заразная болезнь, как правило на коже головы под волосами, при которой появляются струпья и рубцы' (ЭСБМ VIII 172), укр. диал. *парх* 'заразное кожное заболевание' (ЕСУМ IV 301), рус. диал. *парш*, *парх* 'сыпь со струпьями; перхоть' (СРНГ XXV 249). Резко отрицательная эмоциональная окраска этих апеллятивов привела к разви-

тию вторичной семантики, ср., например: блр. *парх* 'паршивый, покрытый лишаями, паршивец' (ЭСБМ VIII 171), производное укр. *паршу́к* 'паршивец' (ЕСУМ IV 301), русск. диал. *парх* 'дурной, плохой человек, паршивец' (СРНГ XXV 248). Таким образом, первоначально прозвище *Парша* могло характеризовать как внешние особенности человека (покрытый паршой), так и особенности его характера, поведения (дрянной человек).

Фамилия *Sùtula* (LPŽ II 863) < слав. *Сутула*, ср., укр. *Сутула* (ОКИУЯ), блр. *Сутýла* (Бірыла 1969: 400), производное русск. *Сутулов* (Веселовский 1974: 308). Мотивирующими апеллятивами для антропоосновы могут выступать, например, укр. диал. *сутýла* 'тот, кто сутулится' (Чабаненко IV 116) и блр. диал. *сутула* 'сутуловатый человек' (Бірыла 1969: 400). Приведённые апеллятивы можно расценивать как потенциальные праславянизмы, восходящие к базовому **sǫtula*.

Фамилия *Ščérba* (LPŽ II 900) < слав. *Щерба*, ср., укр. *Щерба* (СП 405), блр. *Шчэрба* (Бірыла 1969: 489), ст. русск. *Щерба*, 1646 г. (Веселовский 1974: 377). Относительно мотивации антропоосновы ср. блр. диал. *шчэрба* 'беззубый' (СБГПЗ V 527), которое восходит к базовому праславянизму **ščьrba*.

Фамилия *Šùlga* (LPŽ II 989) < слав. *Шулга*, ср., укр. *Шульга́* (СП 403), блр. *Шульга́* (Бірыла 1969: 482), ст. русск. *Шульга* (*Шуйга*), XV в. (Веселовский 1974: 373), польск. *Szulga* (Rymut II 558). С этимологической точки зрения это фонетически преобразованные формы с более выраженной лабиализацей *о* после *с* и переходом *с* > *ш* (т. н. «шепелявость») от изначального **Солга*. Приведенные антропонимы исследователи возводят к праслав. **Sъlga* (детальнее см. Шульгач 2004: 294–295). В качестве возможных

мотиваторов для антропоосновы ср. укр. диал. *шульга́* 'левша' (Аркушин II 278) и рус. *шульга́* 'с тем же значением' (Даль IV 648).

Фамилия *Tẽreba* (LPŽ II 1037) < слав. *Тереба*, ср., блр. *Цéраб* (Бірыла 1969: 437), польск. *Trzeba*, *Tereba* (с украинской фонетикой) (Rymut II 624), русск. **Тереба* (< *Теребин*; Бірыла 1969: 437), **Тереб* < *Теребов* (Веселовский 1974: 316). Приведённые антропонимы, на наш взгляд, можно возводить к базовому праславянизму **terba*. Первоначальная семантика антропоосновы восстанавливается на базе родственных украинских апеллятивов, производных от праслав. основы **terb-*: *мéрéб* 'брюхо, пузо', *теребíй* 'обжора' (ЕСУМ V 549).

Фамилия *Ùzdila* (LPŽ II 1118) < слав. *Уздило*, ср., польск. *Uzdziło* (Rymut II 642) < праслав. **uzdidlo*. Ср., блр. *вуздзіла* 'удила', укр. *уздила* 'уздечка', русск. диал. *вуздилы* 'удила' (ЭСБМ II 216).

Фамилия *Vereda* (LPŽ II 1193) < слав. *Вереда*, ср., укр. *Вередá* (ОКИУЯ) и польск. *Wereda* (Rymut II 666) восходящая к праслав. **verda*. Относительно мотивации антропоосновы ср. укр. *вередá* 'капризный человек; тот, кто капризничает' (СУМ I 327), русск. *вередá* 'человек, вносящий смятение, беспорядок, раздор; смутьян, смутьянка; баламут, баламутка' (СРНГ IV 127).

Фамилия *Zarémba* (LPŽ II 1275) < слав. *Заремба*, зафиксированного у поляков – *Zaremba* (Rymut II 726), украинцев – *Заремба* (СП 151), белорусов – *Зарэмба* (Бірыла 1969: 157). Фонетика литовского антропонима (звукосочетание *-em* на месте польского носового *ę*) свидетельствует о его польском происхождении. С этимологической точки зрения антропоним является потенциальным праславянизмом, восходящим к базовому **zarǫba*. Относительно возможных мотивов но-

минации ср., например, родственное старопольское *zarębacz* 'рубака, молодец, забияка, заводила' (SJP VIII 247).

Среди ассимилированных славянизмов выделяются грамматически и фонетически адаптированные антропонимы. Грамматическая ассимиляция осуществляется путём присоединения литовского окончания к исконно славянской основе, например:

Фамилия *Balãbonas* (LPŽ I 164) < слав. *Балабон* + лит. формант *-as*. В современном белорусском антропонимиконе отмечена производная фамилия *Балабóнаў* (Бірыла 1969: 86). Антропоним *Балабон* соотносится с апеллятивами, известными в белорусском и русском языках, ср. блр. диал. *балабон* 'болтун, пустомеля' (Бірыла 1969: 36), русск. диал. *балабóн* 'с тем же значением' (СРНГ II 67). В *Этимологическом словаре славянских языков* (под ред. Трубачёва) приведённые апеллятивы представлены в гнезде праслав. **bolbolъ* как экспрессивная редупликация звукоподражательного корня **bol-* (ЭССЯ II 67). Не отрицая предложенной версии, считаем возможным антропоним *Балабон* и мотивирующие его апеллятивы возводить к базовому **bolbonъ* < основы **bol-b-* (с *b*-детерминативом) + суф. *опъ*.

Фамилия *Čepelòvas* (LPŽ I 411) < слав. *Чепелов* + лит. формант *-as*. Аналогичная фамилия *Чепèлов* зафиксирована в болгарском антропонимиконе (Илчев 1969: 538). В свою очередь, антропоним *Чепелов* – дериват на *-ов* от прозвища *Чепел(ь)*. Последнее известно у украинцев – *Чéпель* (Bogdan 1974: 33), *Чепіль* (ОКИУЯ); русских – *Чепель* (Веселовский 1974: 350); белорусов – *Чэпель* (Бірыла 1969: 457); поляков – *Czepel* (Rymut I 105); чехов – *Čepel* (Beneš 1970: 237) и возводится исследователями к праслав. **čepelъ* / **čepelь* (ЭССЯ IV 54; SP II 141). Относительно мотивации антропоосновы ср. болг. диал. *чепéл* 'сварливый человек', *чепéл* 'упрямый' (ЭССЯ IV 54).

Фамилия *Dùbakas* (LPŽ 1 532) < слав. *Дубака* + лит. формант *-as*. Ср., укр. *Дубака* (ОКИУЯ), блр. **Дубака* (< *Дубакин* (Бірыла 1969: 138), польск. *Dubaka* (Rymut I 128). Приведённые антропонимы можно рассматривать как потенциальные праславянизмы, восходящие к базовому **Dǫbaka*. Относительно мотивации антропоосновы ср. укр. *дубáка* 'дуб больших размеров, дубище' (Яворницький I 208) и родственные: укр. *дубá* 'человек высокого роста' (ЕСУМ II 137), слвц. *dubák* 'глупый, неловкий или наивный человек' (SSSJ I 806). Очевидно, прозвище *Дубака* указывало на физические особенности его носителя, например, рост, телосложение.

Фамилия *Galũzas* (LPŽ I 617) < слав. *Галуза* + лит. формант *-s*. Антропоним *Галуза* зафиксирован у украинцев – *Галýза* (СП 86), русских – *Голуза* (Веселовский 1974: 83), белорусов – *Галýза* (Бірыла 1969: 99) и может соотноситься с восточнославянской апеллятивной лексикой, ср. блр. диал. I. *галýза* 'сорванец, повеса', 'очень озорной; дурак, бестолковый', 'бедный, но щеголеватый', 'пострел'; II. *галýза* 'остриженный парень или девушка с короткими волосами' (ЭСБМ III 34), укр. диал. *галýза* 'проказник, сорванец' (ЕСУМ I 462), русск. диал. *галýза* 'шалун, шалунья; проказник, проказница; сорванец' (СРНГ VI 118). Приведённая апеллятивная лексика восходит к праслав. **galǫza* (ЭССЯ VI 95).

Фамилия *Kìčas* (LPŽ I 998) < слав. *Кича* + лит. формант *-s*. Аналогичные антропонимы зафиксированы у восточных, западных и южных славян, ср., например: укр. *Кича* (ОКИУЯ), ст. русск. *Кича*, кон. XV в. (Веселовский 1974: 141), польск. *Kucza* (Rymut I 393), болг. *Кùча* (Илчев 1969: 258), сербохорв. *Кућа* (РСКНЈ IX 513). Указанные антропонимы возводимы к исходному праслав. **kuča* (ЭССЯ XIII 249). Относительно мотивации антропоосновы ср. словин. *kíča* 'культя; безрукий человек' (Sychta II 324), русск. диал.

ки́ча ‘неповоротливый, неловкий человек’ (НОС IV 45), ‘прозвище спесивого человека’ (СРНГ XIII 244).

Фамилия *Kõrbutas* (LPŽ I 1050) < слав. *Корбут* + лит. формант *-as*. Антропоним *Корбут* зафиксирован у украинцев – *Корбут* (Bogdan 1974: 132), белорусов – *Ко́рбут* (Бірыла 1969: 213), поляков – *Korbut* (Rymut I 442). Реконструируется исследователями на праславянском уровне как **kъrbutъ* (Козлова 1997: 120). В доступных нам лексикографических источниках, к сожалению, не найдена апеллятивная лексика, мотивирующая антропооснову. На наш взгляд, изначальная семантика антропоосновы связана с общей семантикой гнезда праслав. **kъrb-* ‘нечто кривое, изогнутое’, детально описанного в научной литературе (см. Козлова 1997: 98–124).

Фамилия *Òbručas* (LPŽ II 342) < слав. *Обруч* + лит. формант *-as*. Родственные производные фамилии засвидетельствованы у русских – *Обручев* и белорусов – *Абручо́ў* (Бірыла 1969: 16). Идентичная фамилия фиксируется у чехов – *Obruč* (Beneš 1970: 235). Антропоним *Обруч* мотивирован соответствующим апеллятивом, восходящим к праслав. **obrǫčь* (ЭССЯ XXIX 111). Мотивы номинации антропоосновы сегодня установить практически невозможно. Предположительно возникновение данного антропонима могло быть связано с обрядом обручения.

Фамилия *Pùtinas* (LPŽ II 543) < слав. *Путин* + лит. формант *-as*. Рассматриваемый антропоним зафиксирован в новгородских памятниках письменности как фамильное название – *Путинъ Андрей* (НПКУК V 427). Продолжает функционировать в современном русском антропонимиконе в качестве фамилии. В основе представленного антропонима лежит прозвище *Пута*. Аналогичный антропоним зафиксирован у поляков – *Puta* (Rymut II 324). Ср. также

родственные блр. – **Пут* < *Путаў* (Бірыла 1969: 338) и укр. **Пут* < *Путенко* (Bogdan 1974: 236). На наш взгляд, их можно возводить к базовому праславянизму **pǫt(a)*. Относительно мотивации антропоосновы ср. блр. *пу́та* 'неграмотный человек' (ЭСБМ X 243), русск. (мн. ч.) *пу́ты* 'бестолковый человек' (ЭСБМ X 243).

К фонетически ассимилированным славянизмам можно отнести, например, антропонимы, отражающие переход славянского *-ов-* в литовское *-ау-*:

Фамилия *Báuša* (варианты *Baušà*, *Bauša*) (LPŽ I 215) < слав. *Бовша* < *Болша*, ср., блр. *Боўша* (Бірыла 1969: 59), укр. прозвище *Бовші* (ОКИУЯ), польск. *Bolsza* (Rymut I 46)). Фонетика литовской фамилии свидетельствует о том, что именно белорусский антропоним сравнительно поздно (после перехода *л* > *в/ў*) был заимствован литовцами (см. Шульгач 2001: 232). В научной литературе реконструируется как праслав. **Вълša* (Шульгач 2001: 232; Казлова 2002: 123). Изначальная семантика антропоосновы, очевидно, связана с общей семантикой гнезда и.-е. **b(h)el-* 'надуваться, толстеть'. Ср., например, русск. диал. *бо́вшень* 'ленивый человек' (СВГ I 34).

Фамилия *Skaudà* (LPŽ II 732) < слав. *Сковда* < *Сколда*, ср., польск. *Skołda* (Rymut II 434), чеш. *Skalda*, *Skulda* (Beneš 1970: 82). Возводится к праслав. **skъlda* (Козлова 1992: 104). Относительно мотивации антропоосновы ср., фонетически преобразованное (с ассимилятивной заменой *л* > *н*) укр. диал. *шканда́* (< **шкалда* < **скалда* < **скълда*) 'скареда' (Никончук 1969: 92) и родственные апеллятивы без s-mobile: польск. диал. *konda* 'неловкая женщина' (Rospond II 352), русск. диал. *ко́нда* 'о толстой женщине', 'прозвище' (СРНГ XIII 84).

Фонетическое освоение славянских антропонимов часто сочетается с грамматическим, например:

Фамилия *Baušys* (LPŽ I 215) < слав. *Бовх* < *Болх*, осложнённая лит. формантом *-ys*. Ср., ст. русск. *Болх* (Веселовский 1974: 45), польск. *Bełch* (SSNO I 118), производные укр. *Бовшенко* (Реєстр 47) и болг. *Бълхов* (Илчев 1969: 96). Восходит к праслав. **Вълхъ* (Шульгач 2001: 232; Казлова 2002: 125). Относительно мотивации антропоосновы ср. польск. диал. *bełch* 'человек с большим брюхом' (SGP II 48–49).

Фамилия *Skaudỹs* (LPŽ II 732) < слав. *Сковд* < *Сколд* (ср., польск. антропоним *Skołd*; Rymut II 434) с лит. формантом *-ys*. Восходит к праслав. **skъldъ* (Козлова 1992: 104). Семантика антропоосновы мотивируется в гнезде и.-е. корня **(s)kel-* 'гнуть, сгибать; кривить; вертеть, крутить', подробно описанного в научной литературе (см. Козлова 1992: 102–113).

Таким образом, тесные языковые контакты балтов и славян, в прошлом имевшие продолжительный характер, оказали влияние на формирование литовского антропонимикона. Подтверждением сказанному являются материалы словаря литовских фамилий, демонстрирующие факты освоения славянских антропонимов балтийским этносом.

Литература и источники

Аркушин Г. Л. I–II – *Словник західнополіських говірок* 1–2, Луцьк: Вежа.

Бірыла М. В. 1969: *Беларуская антрапанімія* 2. *Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі*, Мінск: Навука і тэхніка.

Ващенко В. С. I – *Словник полтавських говорів* 1, Харків: Видво Харківськ. ун-ту.

Веселовский С. Б. 1974: *Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии*, Москва: Наука.

Грінченко Б. Д. I–IV – *Словарь української мови* 1–4, Київ: Вид-во АН УРСР, 1907–1909.

Даль В. И. I–IV – *Толковый словарь живого великорусского языка* 1–4, Москва: Русский язык, 1955.

ЕСУМ I–V – *Етимологічний словник української мови* 1–5, Київ: Наукова думка, 1982–2006.

Илчев С. 1969: *Речник на личните и фамилни имена у българите*, София: БАН.

Казлова Р. М. 2002: *Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд* 2, Гомель: ГГУ.

Казлова Р. М. 2003: *Славянская гідранімія. Праславянскі фонд* 3, Гомель: ГГУ.

Карпенко О. П. 2003: *Гідронімікон Центрального Полісся*, Київ: Кий.

Козлова Р. М. 1992: До етимології імені *Асколдъ* (*Оскольдъ*, *Оскольдъ*). – *Ономастика України першого тисячоліття нашої ери*, Железняк І. М., відп. ред., Київ: Наукова думка, 102–113.

Козлова Р. М. 1997: *Структура праславянского слова. Праславянское слово в генетическом гнезде*, Гомель: ГГУ.

Никончук Н. В. 1969: Из лексики полесского села Листвин. – *Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектологического словаря*, Толстой Н. И., отв. ред., Москва: Наука, 79–130.

НОС I–XIII – *Новгородский областной словарь* 1–13, Новгород–Нижний-Новгород: Изд-во Новгородск. ун-та, 1992–2000.

Носович И. И. 1870: *Словарь белорусского наречия*, Санкт-Петербург: ОРЯС.

НПКУК I–VI – *Новгородские писцовые книги: Указатель к первым шести томам* 1–6, Петроград: Изд. Имп. арх. комис., 1915.

ОКИУЯ – *Ономастическая картотека Института украинского языка НАН Украины*.

РЕЄСТР – *Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту*, Київ: Наукова думка, 1995.

РСКНЈ I–XIV – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* 1–14, Београд: Ин-т за српскохорватски језик, 1959–1989.

СБГ – *Словник буковинських говірок*, Чернівці: Рута, 2005.

СБГПЗ I–V – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна заходняй Беларусі і яе пагранічча* 1–5, Мінск: Навука і тэхніка, 1980–1986.

СВГ I–XI – *Словарь вологодских говоров* 1–11, Вологда, 1983–2006.

СКТ – *Справочник киевских телефонов*, Киев: Наукова думка, 1976.

СП – *Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини)*, Чернівці: Букрек, 2002.

СРНГ I–XLIII – *Словарь русских народных говоров* 1–43, Москва–Ленинград–Санкт-Петербург: Наука, 1966–2010.

СУМ I–XI – *Словник української мови в 11-ти томах* 1–11, Київ: Наукова думка, 1970–1980.

Трійняк І. І. 2005: *Словник українських імен*, Київ: Довіра, 2005.

Чабаненко В. А. I–IV – *Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини* 1–4, Запоріжжя, 1992.

Чучка П. 2005: *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник*, Львів: Світ.

Шальтяните А. 2006: Славянские элементы в литовских фамилиях. – *Acta Baltico-Slavica* 30, 311–321.

Шульгач В. П. 1998: *Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції)*, Київ.

Шульгач В. П. 2001: Из этимологических разысканий в области русской исторической антропонимии. – *Folia onomastica Croatica* 10, 231–246.

Шульгач В. 2004: Рефлекси прасл. **sъlg-* у слов'янській антропонімії. – *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*, Київ–Львів, 294–301.

ЭСБМ I–X – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* 1–10, Мінск: Навука і тэхніка, 1978–2005.

ЭССЯ I–XXXVI – *Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд* 1–36, Москва: Наука, 1974–2010.

Яворницький Д. І. I – *Словник української мови* 1, Катеринослав: Слово, 1920.

Beneš J. 1970: *O ceských příjmenich. Rejstříky*, Praha: ČSAV.

Bogdan F. 1974: *Dictionary of Ukrainian surnames in Canada*, Winnipeg–Vancouwer, 1974.

LPŽ I–II – *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2, Vilnius: Mokslas, 1985–1989.

Rospond S. II – *Słownik nazwisk śląskich* 2, Wroclaw etc.: Ossolineum, 1973.

Rymut K. I–II – *Nazwiska polaków. Słownik historyczno-etymologiczny* 1–2, Kraków: Wyd-wo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1999–2001.

SGP I–VI – *Słownik gwar polskich* 1–6, Kraków: PAN, 1979–2003.

SJP I–VIII – *Słownik języka polskiego* 1–8, Warszawa etc., 1904–1927.

SSNO I–VII – *Słownik staropolskich nazw osobowych* 1–7, Wroclaw etc.: PAN, 1965–1985.

SSSJ I – *Slovník súčasného slovenského jazyka* 1, Bratislava: Veda, 2006.

Sychta B. II – *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowy* 2, Wrocław etc.: Ossolineum, 1980.

ARCHAIC SLAVIC LEXEMES IN THE CONTEMPORARY LITHUANIAN SURNAME STEMS

Summary

The article is devoted to Slavic-Baltic ties within the framework of Lithuanian anthroponymic system and the study of Lithuanian surnames – of Slavic genesis in particular. The material was analyzed by using the etymological method that allows to reconstruct the basic archetypes and original semantics of anthroponymic stems. For some anthroponyms, new etymologies were proposed, some other, already established, etymologies were corrected. All the items were selected from the *Lietuvių pavardžių žodynas* (Dictionary of Lithuanian Surnames) (Vilnius: Mokslas, 1985–1989). Our study was focused on the deappellative Slavic surnames that had been adapted by Baltic ethnos. The identified Slavic borrowings were divided into two groups: non-assimilated and the assimilated ones, i.e., phonetically and grammatically adapted surnames.

The study of Lithuanian surnames testified that long-lasting and close language contacts of Balts and Slavs in the past had played a vital role in the processes of formation of Lithuanian anthroponyms. The majority of our analyzed Lithuanian anthroponyms were common Slavic lexemes by their phonetic, structural-semantic, and topographical characteristics.

Kęstutis Gudmantas
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius

Vėlyvųjų Lietuvos metraščių asmenvardžiai: įvadinės pastabos

Vėlyvųjų Lietuvos metraščių[1] vardai – įdomus, tačiau sudėtingas tyrimo objektas. Galbūt dėl šios priežasties jie vis dar nėra sistemingiau tyrinėti. Metraščiuose minimus asmenvardžius galima skirstyti į tikrus ir sukurtus metraštininkų. Kita vertus, galima išskirti dvi pagrindines jų grupes: 1) legendinių, pramanytų veikėjų vardai (*Kùnas*, *Keřnius*, *Nẽmunas*, *Pajáuta*, *Fliãdras* ir kt.[2]); 2) istorinių asmenų vardai (*Mìndaugas*, *Traidẽnis*, *Gedimìnas* ir kt.). Be abejo, šis skirstymas sąlyginis. Tikri ar net žinomų istorinių veikėjų vardai neretai tekdavo fiktyviems personažams. Pavyzdžiui, metraščių legendinėje dalyje yra aiškiai pramanytas didysis kunigaikštis Narimantas. Jo vardas veikiausiai perimtas iš Trumpojo Lietuvos metraščių sąvado, kuriame minimas Gedimino sūnus Narimantas Glebas (PSRL XVII 71, 142)[3]. Be to, egzistuoja tarpinių, kontaminaci-

[1] Taip vadinami Vidurinysis ir Platusis sąvadai, sukurti XVI a. pirmoje pusėje žymaus Lietuvos didiko, 1522–1539 m. kanclerio ir Vilniaus vaivados Alberto Goštauto aplinkoje. Svarbiausios tekstų publikacijos – *Полное собрание русских летописей* XVII, XXXII, XXXV (toliau – PSRL) ir *Pomniki do dziejów litewskich* (PDDL). Taip pat minėtinas Plačiojo sąvado vienintelio nuorašo – vadinamosios Bychoveco kronikos – vertimas *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika* (LMBK).

[2] Straipsnyje vartojamos lietuviškos asmenvardžių formos. Metraščiuose dažniausiai regime suslavintas arba slaviškas lytis, kurių rašyba įvairuoja.

[3] Narimanto vardas buvo žinomas dėl jo palikuonių Patrikejevų išskirtinai aukštos padėties XV–XVI a. pradžioje Rusijoje; čia surašyta Gediminai-

nių variantų. Šiuo atžvilgiu metraščių vardyne galima aptikti tiek sąmoningos kūrybos, tiek ir nesąmoningų iškraipymų, nors pastarųjų nėra daug.

Vardų šaltiniai – knyginė tradicija, tiek vakarietiška (iš jos perimti kai kurie „romėniški" vardai ir netgi jų darybos būdai), tiek bizantinė senrusių. Taip pat nesunkiai apčiuopiamas žodinės tradicijos bei informacijos poveikis. Neabejotini vėlyvųjų metraščių vardyno šaltiniai buvo vakarietiška „pasaulio" (veikiausiai Hartmanno Schedelio) kronika, Ipatijaus metraštis, Trumpasis Lietuvos metraščių sąvadas ir Motiejaus Miechoviečio *Lenkų kronika*[4]; be to, į legendinius laikus perkeliami metraštininkams ir jų „auditorijai" gerai žinomi XV–XVI a. kunigaikščių ir didikų vardai. Galbūt pasinaudota ir archyviniais dokumentais. Konkretų šaltinį ne visada įmanoma atsekti.

Straipsnyje tai mėginama panagrinėti išsamiau. Iš **knyginės tradicijos** akivaizdžiai yra perimti Nerono, Atilos ir Polemono / Palemono vardai. Neronas ir Atila buvo žiaurūs tironai, antrasis – dar ir nukariautojas, taigi jų vardai buvo ženklai, panašiai kaip iš Ipatijaus metraščio perimti peikiamieji Sirijos Antiocho ir Erodo vardai (PSRL II 869; XVII 238)[5]. Viduri-

čių genealogija baigiama Vasjanu Patrikejevu, o kiek vėlesniame jos variante atsiranda siužetas apie tai, jog Narimantą iš totorių nelaisvės išpirkęs didysis Maskvos kunigaikštis Ivanas Pinigmaišis (Dmitrijeva 1955: 170, 180; Byczkova 1976: 183–199). Analogišku būdu legendinėje dalyje atsidūrė vardai *Skirgáila* ir *Liùbartas*.

4 *Chronica Polonorum* antruoju, 1521 m., leidimu daugiausia buvo pasinaudota Plačiajame sąvade. Atkreipsime skaitytojo dėmesį į tai, kad šiame straipsnyje neaptariamos Viduriniojo sąvado kontinuacijos. Metraščių ir jų šaltinių tema egzistuoja gausi istoriografija, kurioje pirmiausia išskirtini Teoktisto Sušickio ir Rimanto Jaso darbai (Sušickij 1930; LMBK).

5 Legendinio kunigaikščio Algirdo vaivados Goštauto Goštautaičio krikšto metu gautas vardas *Pẽtras* buvo taip pat ženkliškas (plg. Baronas

niajame sąvade rašoma, jog Palemonas bėga nuo Nerono persekiojimų, o Bychoveco kronikoje – nuo Atilos persekiojimų. Siužetai apie šiuos du tironus perimti iš vakarietiškos pasaulio kronikos (kaip minėta, veikiausiai tai buvo Schedelio kompiliacija). Polemono arba Palemono atvejis mįslingesnis. Vis dėlto manytina, kad šaltinis taip pat buvo vakarietiškas, o ne Vilniaus (Supraslio) chronografas, kaip linkusi manyti Katerina Kiričenko (Kiričenko 2006: 116–122). Polemono prototipas – veikiausiai Nerono laikais gyvenęs Ponto karaliukas, o Palemono vardas kreipia mūsų žvilgsnį į antikinės mitologijos personažą – jūrų dievaitį ir jūrininkų globėją Palaimoną[6].

Vieno Polemono / Palemono palydovų Hektoro iš Rožių giminės vardas neabejotinai yra nuoroda į trojėnų mitą (Gudmantas 2005a: 131). Lygiai kaip ir kunigaikštis Nemunas yra lietuviškas Tiberio atitikmuo. Eponimika konstruojama kaip vakarietiškoje istoriografijoje. Jurbarko įkūrėjas Barkus nedaug kuo tesiskiria nuo tariamo Britanijos įkūrėjo Bruto ir pan. (Gudmantas 2005b: 111, 113).

Kitas asmenvardžių pluoštas pateko iš senrusių tekstų. Pavyzdžiui, pramanytas Livonijos valdovas Fliadras, kurio knyginis prototipas, regis, buvo Flandrijos grafas Balduinas, pirmasis Lotynų imperijos imperatorius (Stoljarova 1998: 241–242)[7]. Pirmajame Naugardo metraštyje parašyta: „А месяця маия въ 9

2005: 134–136). Pasakojimas apie šį Goštautą, katalikų tikėjimo nešėją į Lietuvą, vėliau apaugo naujomis interpretacijomis taip, kad galiausiai minėtas personažas tapo vienu Vilniaus pranciškonų kankinių.

[6] *Polemòno* virsmą *Palemonù* galėjo paskatinti kelios priežastys. Viena iš jų – Juozapo Flavijaus minimas Ponto ir Kilikijos karaliaus perėjimas į judaizmą. Plačiau apie tai dar žr. Gudmantas 2008: 373–387 (ten pat – ir apie vardų *Neròna*s, *Atilà* bei *Polemònas* šaltinius).

[7] Tyrėja klaidingai greta Balduino nurodo jo brolį Henriką, kuris buvo antrasis, o ne pirmasis Lotynų imperijos imperatorius ir nėra minimas jos cituojamame Pirmajame Naugardo metraštyje.

поставища цесаря своего Латина Кондо Фларенда своими пискупы [...]“ (NPL 49)[8]. *Кондо* (*conto*, *comte*) reiškia ‘grafas’. Čia pasakojama apie Konstantinopolio užėmimą per IV kryžiaus žygį ir kryžiuočių imperijos įkūrimą 1204 m., nepaprastai svarbų visam bizantiškosios subcivilizacijos pasauliui, o kartu ir Rusiai, įvykį. Į Lietuvos metraštį *Fliãdras* pateko kaip archetipinis kryžininkų vado ir valdovo vardas.

Itin įdomus yra hibridinis Šv. Paraskovijos-Praksedos personažas, kuriam aptarti reikėtų atskiro straipsnio. Pažymėtina, kad šiuo atveju persipynė rytietiška stačiatikių ir vakarietiška katalikų tradicija, o pagrindinis šaltinis buvo Šv. Eufrosinijos Polockietės „gyvenimas“ (Sapunov 1888).

Nemaža asmenvardžių buvo perimta iš Ipatijaus metraščio sudėtinės dalies – Haličo-Voluinės metraščio (*Daũsprungas*, *Geřdvilas*, *Výkintas* ir kt.) (PSRL II 735–736, 776, 815–820, 822, 830–831). Šiuolaikinį skaitytoją gali trikdyti tai, kad realių istorinių veikėjų vardai panaudoti pasakojant apie pramanytus dalykus. Tačiau reikia suvokti, kad XVI a. pradžioje, kai buvo kuriami vėlyvieji metraščiai, ankstyvosios valstybės istorijos nebuvo (Trumpasis Lietuvos metraščių sąvadas, išsirutuliojęs iš Vytauto memorialo, įvykius išdėsto tik nuo Gedimino mirties). Tad šią istoriją reikėjo sugalvoti.

Metraštininkų dispozicijoje buvo jų erudicija, kitų kronikų pavyzdžiai, Ipatijaus metraštis, pasakojantis apie laikus, kurių niekas neatsiminė. Ipatijaus metraščio baigiamojoje dalyje, Haličo-Voluinės metraštyje, nušviečiančiame XIII a. įvykius, yra nemažas pluoštas lietuvių kunigaikščių vardų. Pavyzdžiui, išvardijami XIII a. pradžioje sutartį su Voluine sudarę kunigaikščiai Živinbudas, Dausprungas, Mindaugas, Gerdvilas, Vykintas

[8] Balduinas taip pat įvardijamas kaip *Кондофъ Офландръ*, *Икандофъ от Фландръ*, *Фляндер* (NPL 49, 245); dėl chronografijoje aptinkamų įvardijimų žr. NPL 49 2.

ir kt. (PSRL II 735–736). Natūralu, kad jų vardais buvo pasinaudota. Kita vertus, tai buvo svetimos valstybės šaltinis, nelabai palankus ar net priešiškas Lietuvai, tad su jo medžiaga metraštininkai elgėsi gana laisvai. Fikcija – neišvengiamas Viduramžių istorikų metodo elementas, ja buvo kompensuojamas žinių stygius, kita vertus, ji atstojo tuo metu neegzistavusią modernią šaltinių kritiką (plg. Fuhrmann 1972).

Metraštininkus akivaizdžiai trikdė Haličo-Voluinės metraščio pasakojimas apie Mindaugą, jame pateikiama itin neigiama pirmojo Lietuvos valdovo krikščionio charakteristika, todėl iš pradžių Viduriniajame sąvade Mindaugas pasirodo Narimanto vardu ir kitaip mėginamas „nubalinti", pvz., iš Daumanto žmonos pagrobėjo jis paverčiamas nekalta minėto kunigaikščio auka[9].

Tariamas Narimanto brolis Traidenis – dar vienas Mindaugo antrininkas, kuriam panaudoti Mindaugo, Traidenio ir Treniotos gyvenimų faktai (Traidenis nužudomas taip, kaip Haličo-Voluinės metraštyje Treniota – savo priešininko tarnų; matyt, pastarąją kontaminaciją lėmė vardų panašumas). Tik Bychoveco kronikoje Mindaugas pagaliau pasirodo savo tikruoju vardu, tačiau apie jo nužudymą ir to nužudymo priežastį (Daumanto kerštо už žmonos pagrobimą) ten taip pat nerašoma[10].

[9] Čia galima prisiminti panašų XVI a. Rusijos metraštininkų elgesį – kai Mindaugo žudikas Daumantas paverčiamas jo sūnumi ir sužinojęs apie „savo tėvo" žūtį lieja ašaras. Tiesa, ši interpretacija atsirado ne tuščioje vietoje, nes jau ankstesniuose Daumanto-Timofejaus gyvenimo aprašymuose nutylimas „šventojo kunigaikščio" vaidmuo kruvinoje Lietuvos vidaus dramoje, o XVI a. tiesiog įterpiama papildoma sūnystės grandis.

[10] Apie panašų „dublikatų" kūrimą Lenkijos kronikose žr. Samsonowicz (1997: 53–57). Pirmojo Lietuvos karaliaus užmaršties fenomeną puikiai analizuoja Rimvydas Petrauskas (2008: 51–63), tačiau nepastebi, kad Haličo-Voluinės metraščio siužetas apie Mindaugą buvo panaudotas jau Viduriniajame sąvade.

Natūralu, kad drauge su Trumpojo sąvado medžiaga į vėlyvuosius metraščius pateko ir joje buvę vardai, ir čia didelių problemų nekiltų. Be abejo, esama papildymų, kurie Bychoveco kronikoje žymūs. Šioje naujoje medžiagoje esama naujų vardų – jau minėtas Petras Goštautas, tariamas Kęstučio sūnus Andrius Kuprys (*Andrey Horbaty*), atsiradęs XVI a. metraštininkui klaidingai interpretavus ir amplifikavus Trumpojo Sąvado tekstą (PDDL 20–22, 24)[11], ir kiti.

Iš **žodinės tradicijos** į metraščius, matyt, pateko kai kurie kilmingųjų giminių pradininkai (pavyzdžiui, Goštautų – Grumpis, nors Manvydų pranokėjas Graužys ar Davainų Eikšys yra eponiminiai vediniai iš Graužiškių ir Eišiškių (LMBK 189)[12]. Žodinės informacijos keliu į metraščius pateko jų surašymo metu gerai žinomi vardai. Tarkime, Bychoveco kronikoje minimas totorių chanas („caras“) Ivakas, su savo parankiniais sunaikinęs didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kazimiero sąjunginin-ką chaną Achmatą (LMBK 192; Gudmantas 2005b: 107–108).

[11] Ignas Jonynas manė, kad *Kuprỹs* yra ne originali Andriaus Algirdaičio pravardė, o tik Plačiojo sąvado kūrėjų išradimas, siekiant atskirti jų sukurtą nebuvėlį Kęstučio sūnų nuo Trumpajame sąvade minimo Andriaus Algirdaičio (Jonynas 1933: 576). Net jei prievardžio neautentiškumo klausimas nėra visiškai aiškus, derėtų atkreipti dėmesį į įtakingus XVI a. pirmosios pusės Maskvos karvedžius kunigaikščius Andriejų, Michailą, Borisą ir Ivaną Gorbatus, pridariusius nemaža rūpesčių ir LDK. Rusų mokslininkas Aleksandras Ziminas pažymi Gorbatų ryšį su Dorogobužu, iki 1500 m. buvusiu Goštautų valda. Įsidėmėtina ir tai, kad Vedrošos mūšio prieš LDK pajėgas (1500 m.) laimėtojas ir Smolensko užėmėjas (1514 m.) Danilas Ščenia buvo vedęs Ivano Vasiljevičiaus Gorbato dukterį, išvardytų kunigaikščių tetą (Zimin 1988: 33, 68–69, 73–75, 99–100; plg. Kašprovskij 1899: 258–259, 301–302).

[12] Grumpio, Graužio ir Eikšio trejetas yra susilaukęs įdomių, tiesa, nebaigtų Algirdo Juliaus Greimo tyrimų, kuriuose įžvelgiamos mitologinės metraštinio epizodo potekstės (Greimas 2005: 583–585).

Kita žymi XV a. figūra, didysis Tverės kunigaikštis Borisas bei 1518 m. būsimą karalienę Boną Sforzą iš Italijos atlydėjęs Prosperas Colonna, nors pastaruoju atveju galimas ir rašytinės informacijos tarpininkavimas (Florja 1995: 112; Gudmantas 2005b: 119–120, 133).

Įdomu tai, kad į ankstesnius laikus perkeliami XIV–XVI a. vardai. Pasak metraštininkų, minėtas Prosperas Colonna buvo Palemono palydovas, o Tverės kunigaikštis Borisas – fantastinio Polocko kunigaikščio Ginvilos Boriso uošvis. Savo priešistorinius „antrininkus" taip pat įgyja Gedimino sūnūs Liubartas ir Narimantas, vaikaitis Skirgaila bei keletas iškilių Vytauto laikų bajorų[13]. Viena vertus, šitaip konstruoti tekstą buvo paprasčiau, nereikėjo prasimanyti naujų vardų (žinoma, atmetus eponimus), be to, fantazijai buvo nubrėžtos tam tikros ribos – tai matyti nagrinėjant legendinę Lietuvos valdovų genealogiją. Tai buvo tikri kunigaikščių ir didikų vardai, kitaip tariant, apibrėžto statuso asmenų vardai (ir todėl buvo mažesnė rizika, kad į minėtą genealogiją įsismelks valstietiškas prasčiokiškas vardynas); luomų hierarchija metraštininkams buvo svarbi – tai matyti iš jau minėtos legendinės Lietuvos valdovų genealogijos, kur kunigaikštiškos (Alšėniškių ir kìtos) giminės kildinamos iš kunigaikščių, o didikų (kaip antai Goštautų) – iš didikų. Tiesa, būta

[13] Tačiau apskritai istorinių Gediminaičių vardų legendinėje genealogijoje vengiama. Čia nėra nė vieno istorinio Lietuvos valdovo iš šios dinastijos vardo ir netgi gausių Gedimino vaikaičių (išimtis – *Skirgáila*, tačiau šis vardas tėra pirminiame genealogijos variante – Krasinskių nuoraše). Įsitvirtina tiktai antroponimai *Narìmantas* ir *Liùbartas*. Pramanytų kunigaikščių *Narìmanto*, *Skirgáilos* ir *Liùbarto* vardų šaltinis – Trumpasis sąvadas, nors greta jo būtina atsižvelgti ir į galimą žodinės tradicijos poveikį. Dėl Narimanto Glebo jau minėta, lygiai taip pat stìprios su Liubartu Gediminaičiu susijusios reminiscencijos Voluinėje galėjo iš dalies lemti pastarojo „antrininko" atsiradimą.

ir išimčių. Antai Gediminaičiai kildinti iš Romos didikų Colonnų, NB turėjusių kunigaikščio titulą, tačiau šitaip buvo reaguojama į įvairių šaltinių platintą šmeižtą apie žemą Gedimino kilmę[14]. Metraščiuose dėstoma bajoriškosios, arba „politinės", lietuvių tautos genealogija, kurioje vietos liaudžiai nėra. Legendinė praeitis – XVI a. pradžios visuomenės projekcija.

Logika čia paprasta. Mat Viduramžiais, o ir vėliau (kai kas vartoja *Ilgųjų Viduramžių* terminą) tikėta egzistuojančios socialinės tvarkos amžinumu[15]. Kaip razinos į tešlą įterpiami tikslinei metraštininkų auditorijai, kuri daugmaž tapatintina su lietuvių „politine tauta", gerai žinomi vardai. Kita vertus, dažnai tai buvo su Albertu Goštautu susijusių asmenų vardai – jo giminaičių ir šalininkų. Iš giminaičių minėtini Alšėnų, Drucko kunigaikščiai, per Sofiją Alšėniškę susigiminiavę su valdančiąja Jogailaičių dinastija, iš šalininkų – Davainaičių „protoplastas" Davaina, Nemiravičių[16] – Nemiras. Tokie žinomi asmenvardžiai, net juos perkėlus į legendinius laikus ar XVI a. atrodžiusį beveik legendinį Gedimino, Algirdo, Jogailos ir Vytauto val-

[14] Įdomesnis yra Jerzio Suchockio ir kitų tyrėjų pastebėtas faktas, kad iš Colonnų metraščiuose kildinami ir Goštautai (žr. Suchocki 1987: 41). Tai derėjo su paties kanclerio ambicijomis užimti išskirtinę padėtį LDK elite – nuo 1505 ar 1506 m. jis buvo vedęs Maskvos didžiojo kunigaikščio ir Bizantijos imperatorių giminaitę Verėjos kunigaikštytę Sofiją, o 1522 m. Žygimantas Senasis Goštautui ir jo žmonai suteikė išimtinę privilegiją antspauduose naudoti raudoną vašką.

[15] Puikiausią pavyzdį galima rasti LDK kanclerio Goštauto žodžiuose, jog papročiai „šioje Kunigaikštystėje" egzistuoja „nuo karaliaus Atilos laikų" (SLL 58). Apie tokio įsitikinimo realizavimą istoriografijoje žr. Schmale (1985: 62); Petrauskas (2001: 212–213).

[16] Visiškai pagrįsta Petrausko pastaba, kad šie antroponimai yra neseniai susiformavę paveldimi didikų giminių vardai (Petrauskas 2008: 59), tačiau, kita vertus, Nemiravičių pavardės legendos atveju (*Nemirowicz* < *Nemir* < *ne-* + *mir-*) galima įžvelgti ir folkloro elementą (PDDL 38).

dymą, dėl anksčiau minėto įsitikinimo tvarkos amžinumu pasakojimą auditorijos akyse darė patikimesnį. Išskirtinė protėvių padėtis ankstesniais amžiais Goštautui ir jo grupuotei savotiškai leido legitimuoti turimą analogišką statusą valstybėje arba į tokį statusą reikšti pretenzijas.

Taigi metraščių onomastikono tyrimas leidžia geriau suvokti šių istoriografijos paminklų „virtuvę", be jo neįmanoma adekvati tekstų interpretacija. Tai yra neabejotinai perspektyvus tyrimų laukas, o sukaupti duomenys ateityje, matyt, galėtų įgyti metraščių asmenvardžių katalogo pavidalą.

Literatūra

Baronas D. 2005: Keturiolikos pranciškonų kankinių legendos potekstė. – *Senoji Lietuvos literatūra* 19, 129–142.

Byczkowa M. E. 1976: Legenda o pochodzeniu książąt litewskich. Redakcje moskiewskie z końca XV i XVI wieku. – *Studia Źródłoznawcze* 20, 183–199.

Dmitrijeva R. P. 1955: Дмитриева Р. П. *Сказание о князьях Владимирских*, Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР.

Florja B. N. 1995: Флоря Б. Н. Историческая традиция об общественном строе средневекового Полоцка. – *Отечественная история* 5, 110–116.

Fuhrmann H. 1972: *Einfluß und Verbreitung der pseudohistorischen Fälschungen* 1, Stuttgart: Hiersemann.

Greimas A. J. 2005: *Lietuvių mitologijos studijos*, sud. K. Nastopka, Vilnius: Baltos lankos.

Gudmantas K. 2005a: Vėlyvųjų metraščių veikėjų prototipai: 'Romėnai'. – *Senoji Lietuvos literatūra* 18, 113–139.

Gudmantas K. 2005b: Vėlyvųjų Lietuvos metraščių erdvė. – *Darbai ir dienos* 44, 105–124.

Gudmantas K. 2008: Legendinė Lietuvos pradžia: Lietuvos metraščių versijos. – *Christiana tempora* 3, 373–387.

[Jonynas] I. 1933: Andrius. – *Lietuviškoji enciklopedija* 1, Kaunas: Spaudos Fondas, 575–585.

Kašprovskij E. I. 1899: Кашпровский Е. И. Борьба Василия III Ивановича с Сигизмундом Казимировичем из-за обладания Смоленском. (1507–1522). – *Сборник Историко-Филологи-*

ческого Общества при Институте князя Безбородко 2, 173–344.

Kiričenko K. 2006: Replika dėl ginčo apie Polemoną. Kelios pastabos apie skolinto vardo šaltinį. – *Naujasis Židinys-Aidai* 3, 116–122.

LMBK – *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*. Vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jasas, Vilnius: Vaga, 1971.

Mathias De Mechouia 1521: *Chronica Polonorv[m]*, Craccouię: per Hieronymu[m] Vietore[m].

NPL – *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, под редакцией и с предисловием А. Н. Насонова, Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1950.

PDDL – *Pomniki do dziejów litewskich*. Zebrane przez T. Narbutta, Wilno: Nakładem Rubena Rafałowicza Księgarza Wileńskiego, 1846.

Petrauskas R. 2001: Istoriškumas. – *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 212–213.

Petrauskas R. 2008: Užmirštas karalius: Mindaugas LDK visuomenės savimonėje XIV a. pabaigoje–XVI a. – *Mindaugas karalius*, sud. V. Ališauskas, Vilnius: Aidai, 51–63.

PSRL II – *Полное собрание русских летописей* 2, Москва: Языки русской культуры, 1998.

PSRL XVII – *Полное собрание русских летописей* 17: Санкт-Петербург: Типография М. А. Александрова, 1907.

PSRL XXXV – *Полное собрание русских летописей* 35, Москва: Наука, 1980.

Samsonowicz H. 1997: Mnożenie się liczby królów, czyli o potrzebie historii legendarnej. – *Kultura staropolska – kultura europejska*, Warszawa: Semper, 53–57.

Sapunov A. 1888: Сапунов А. *Католическая легенда о Параскеве, княжне Полоцкой*, Витебск: Типо-Литография Г. А. Малкина.

Schedel H. 1493: *Liber Chronicarum*, Nuremberge: Anthonius Koberger.

Schmale F. J. 1985: *Funktion und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung. Eine Einführung. Mit einem Beitrag von Hans-Werner Goetz*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

SLL – *Senoji Lietuvos literatūra* 5, Vilnius: Pradai, 2000.

Stoljarova L. V. 1998: Столярова Л. В. *Древнерусские надписи XI–XIV веков на пергаментных кодексах*, Москва: Наука.

Suchocki J. 1987: Geneza litewskiej legendy etnogenetycznej. Aspek-

ty polityczne i narodowe. – *Zapiski Historyczne* 52(1), 27–67.

Sušic'kij T. 1930: Сушицький Т. *Західньо-руські літописи як пам'ятки літератури*, Київ.

Zimin A. A. 1988: Зимин А. А. *Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV – первой трети XVI в.*, Москва: Наука.

PERSONAL NAMES IN LATE LITHUANIAN CHRONICLES: INTRODUCTORY NOTES

Summary

The names in late Lithuanian chronicles is an interesting yet complex object of research. This might be one of the reasons due to which they have not yet been systematically examined. Personal names in the chronicles can be divided into the real ones and those invented by the chroniclers; on the other hand, as a scholar whose academic interest lies in chronicles, I would distinguish two basic groups: 1) the names of invented legendary characters (*Kùnas*, *Keřnius*, *Nẽmunas*, *Pajáuta*, *Fliãdras*, and others), and 2) the names of historical figures (*Mìndaugas*, *Traidẽnis*, *Gedimìnas*, and others). This division is, of course, relative. Real names, or the ones of well-known historical personalities, frequently passed into fictional characters (for example, the legendary part of the chronicles features the obviously invented Grand Duke Narimantas, whose name was taken from the first edition of Lithuanian Chronicles, in which Narimantas Glebas, Gediminas' son, is mentioned). In addition, there also exist intermediary contamination variants. In this respect, among the names found in the chronicles, one can observe both consciously created names and unconscious distortions, although the latter are not numerous.

The sources of the names lie in the literary tradition, both the Western one (from which some 'Roman' names and also the methods of their construction were picked up), and the Byzantine Orthodox tradition. The impact of the verbal tradition is also easily traced.

Unquestionable sources of the names in late chronicles were: Western 'World' Chronicle (probably Hartmann Schedel's), the Ipatian Chronicle, the first edition of Lithuanian Chronicles, and Maciej Miechovita's *Chronica Polonorum*; also, the names of 15th–16th century dukes and noblemen, well known to the chroniclers and their 'audience', were transferred to legendary times. It is highly probable that archival documents were also used, although it is not always possible to trace actual sources.

Thus a research into personal names in chronicles makes it possible to better understand the heart of the matter in historiographic records. Without it, an adequate interpretation of texts is hardly possible. This field of research unquestionably holds much potential, while accumulated data might, some time in the future, acquire the shape of a catalogue of personal names in the chronicles.

Dzintra Hirša
Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts

Daži Latvijas pilsētu nosaukumi (*Aizkraukle* un *Aknīste*)

Latvijas pilsētu nosaukumi resp. to cilme vairāk vai mazāk apcerēta dažādos pētījumos. Tomēr laiku pa laikam nākas saskarties ar jauniem faktiem, kas var noderēt vai nu kā papildus argumentācija par labu vienai vai otrai hipotēzei, vai arī ļauj paskatīties uz šo nosaukumu arī no citas puses. Esmu izvēlējusies divu pilsētu nosaukumus: tie ir *Aizkraukle* un *Aknīste*.

Aizkraukle kā apdzīvota vieta Daugavas krastā zināma kopš 13. gs. Aizkraukles pilskalns pirmoreiz minēts *Indriķa hronikā* (*Heinrici Chronicon Livoniae*) 1204. gadā un tas bija nozīmīgs nocietināts Daugavas lībiešu zemju centrs. Apdzīvots no 1. g. t. pr. Kristus līdz 13. gs. Pie pilskalna bijusi senpilsēta un osta. Šeit ir atrastas lībiešu un latgaļu senlietas. Vēstures avoti liecina, ka jau 1206. g. krustneši nodedzina lībiešu pili un tās vietā 1224. g. bīskaps Alberts uzceļ mūra pili, kuras drupas vēl ir saglabājušās, un baznīcu (LP 39; KV 42).

Sakarā ar Pļaviņu HES būvi 1961. gadā Aizkrauklē sāka veidoties celtnieku ciemats. 1967. g. tam piešķīra pilsētas statusu un nosauca latviešu padomju darbinieka P. Stučkas vārdā – par *Stučku*. 1991. g. šī pilsēta tiek pārdēvēta par *Aizkraukli* (LP 38).

Tātad, pirmoreiz *Aizkraukles* nosaukums minēts 1204. gadā *Indriķa hronikā* viduslejasvācu valodā tādās formās kā *Asscrade*, *Ascrade*, *Ascrath*, *Aschrate*, bet aizkraukliešu saukti par *Ascradenses* (IH 434).

J. Endzelīns par kādreizējās muižas vārdu *Aizkraukle* sniedz šādas ziņas: G. Mancelim tā esot minēta kā *Aizkraukne*, vācu valodā tā bija *Ascheraden*, kas nākusi no viduslejasvācu valodas formas *Ascrath*, kas, savukārt, cēlusies, iespējams, no senāka latviskā nosaukuma *Azkrāte*; savukārt E. Frenkelis domā, ka nosaukuma pamatā varētu būt latviešu vārds *aizkrât* (Endzelīns 1956: 9). Endzelīns pieļauj, ka *Aizkraukles* nosaukuma pamatā varētu būt vai nu atvasinājums no vārda *àizkŗaũt* (savulaik tā domāja arī E. Blese savās *Valodnieka piezīmēs par dažiem Latvijas vietu vārdiem* (Blese 1938: 132)), vai arī šis nosaukums būtu skaidrojams ar vietu *aiz Kraukles* upes; pēdējo hipotēzi Endzelīns gan dod ar jautājuma zīmi (Endzelīns 1956: 9).

Ļoti plašu *Aizkraukles* vārda analīzi sniedz Blese minētajā rakstā. Viņš atgādina, ka jau P. Šmits (Šmits 1922: 979) ir pieskāries *Aizkraukles* vārda izcelsmei, gan neizvēršot tā analīzi, bet pievērsdams uzmanību tikai faktam, ka nekorekti būtu nosaukumu *Aizkraukle* saistīt ar *kraukļa* vārdu, jo šim vietas nosaukumam ir stieptā intonācija, bet *kraukļa* vārdam lauztā. Kā zināms, neviens pētnieks nav mēģinājis saistīt šo nosaukumu ar putna vārdu, bet kā tautas etimoloģija tā tomēr pastāv.

Par fantāziju viņš nosaucis arī A. Bīlenšteina mēģinājumu (Bielenstein 1892: 44) *Aizkraukles* nosaukumu saistīt ar Daugavas pietekas vārdu *Āzķere*, ko Endzelīns (Endzelīns 1956: 115) sniedz "ne gluži drošā veidā kā Āckare") (Blese 1938: 132). Šķiet tieši šo nosaukuma skaidrojumu savos *Indriķa hronikas* komentāros pārņēmis tās komentētājs Ē. Mugurēvičs, kas par *Aizkraukles* nosaukumu raksta, ka pilskalns "atradies stratēģiski izdevīgā vietā starp diviem Daugavā ieplūstošiem strautiem, no kuriem lielāko sauc *Ašķere*". Tāpēc "jādomā, ka taisni šis hidronīms devis nosaukumu senajai Aizkrauklei" (IH 360). Tieši tāds *Aizkraukles* nosaukuma skaidrojums ir sastopams arī 1999. gadā izdotajā enciklopēdijā *Latvijas pilsētas*.

Manuprāt, minētā strauta paralēlais nosaukums *Astjere* (LŪN 19) ļauj domāt, ka *Ašķere* ir Baltijas jūras somu nosaukums, kam ar *Aizkraukles* vārdu nav nekāda sakara, jo *-jere* atveidojums vācu avotos laikam būtu citāds, sal., piemēram, *Kaņieris*, ezers Slokā, 13. gs. dokumentos – *Canygerwe*, *Caneierwe* (Bielenstein 1892: 188), *Āstere*, ezers Pālē, senrakstos – *Astiyerwe*, *Astigerwe* (Bielenstein 1892: 63). Arī valodniece L. Balode domā, ka nosaukumam var būt somugriska cilme, tikai viņas piesardzību šai jautājumā izsauc nosaukuma otrajā daļā esošais *-jere* (ig. *järv* 'ezers'), līdz ar to "šķiet nedaudz dīvaini tā nosaukt tieši upi" (Balode 1991: 45).

Atgriežoties pie Bleses komentāriem par *Aizkraukli*, uzmanības vērts ir fakts, ka G. Manceļa (Manceļa Phras. Lett. 1638: 409) reģistrēto formu *Aißkraukne* viņš sauc par *Aizkraukles* nosaukuma veco latviešu paralēlnosaukumu. Turpat viņš min arī 1764. gadā izdotos barona Šulca likumus, kuros šis nosaukums ir redzams jau tekstā: "Aiskrauknes (sic!) un Rīmaņa Muižas zemnieku tiesa" (Blese 1938: 132). Tieši ar šo *Aizkraukles* paralēlnosaukumu var saistīt krievu nosaukumus *Скровный* un *Скровенъ*, kas ir zināmi kopš 1578. un 1582. gada (Bielenstein 1892: 45). Salīdzinot šos nosaukumus ar vāciskajiem nosaukumiem, gan 13. gs. nosaukumiem, gan vēlāko nosaukumu *Ascheraden*, Blese nonāk pie secinājuma, ka "lielā nosaukumu dažādība liek domāt, ka te mūsu priekšā nav vis viena stabila un īpašvārda nozīmē lietota viena nosaukuma sagrozīti veidi, bet gan vairāku vietas vārdu nozīmē lietotu sugas vārdu veidi ar apm. vienādu nozīmi" (Blese 1938: 132). Pie gandrīz līdzīga secinājuma ir nonācis arī K. Karulis: "Jādomā, ka *Aizkraukle* un *Ascrad* (ar paralēlformām) ir divi patstāvīgi vārdi divām blakusesošām vietām, skandināvu un latviešu (letgaļu, sēļu) apmetnēm; šo vārdu atšķirība izzudusi, beidzot pastāvēt skandināvu apmetnei" (Karulis 1991: 155).

Blese uzskata, ka vāciskos nosaukumus ir samērā viegli atsegt. Priedēkli *as-* viņš uzskata, atsaucoties uz Endzelīna gramatiku, par latviešu priedēkli *az-*, "kas dzīva prefiksa nozīmē bija sastopams arī latgaļu novados.. Šā prefiksa parallēlforma *āz-*.. bija sastopama vēl upes vārdā *Āzķere..*" (Blese 1938: 132). Bet par to jau Endzelīns rakstīja, ka vācu formas "pamatā laikam ir saliktenis ar vecāko az- pirmajā daļā" (Endzelīns 1928: 6). Ņemot vērā arī arheologu atzinumus, piemēram, V. Urtāna secinājumus, ka šajā vietā pat vēl no 10. līdz 12. gadsimtam ir dzīvojuši gan latgaļi, gan lībieši (Urtāns 1976: 91), acīm redzot var droši domāt, ka priedēklis *az-* šajā nosaukumā tiešām ir ļoti sens augšzemnieku resp. latgaļu relikts. Tomēr nav jāaizmirst, ka Aizkraukles izloksne pieder pie augšzemnieku dialekta Vidzemes sēliskajām izloksnēm. Līdz ar to no lingvistiskā viedokļa skaidri var pateikt vien to, ka iespējamais priedēklis *az-* varētu būt kvalificējams kā baltu valodu relikts.

Vāciskajos nosaukumos ar *-crad*, *-crath*, *-crade* Blese redz sagrozījumus no latv. *krāce*, *kŗāce*, *kradze* un tml. "Daugavas krāces ir upes gultnē uz augšu pacelti akmeņi – dažreiz augstāk, dažreiz ne tik augstu" (Blese 1938: 132, 133). Tātad *Ascrad* < **Az-kradz-e* vai pat **Az-krādz-e* ar paralēlformām **Az-krāce*, **Az-krace* (ibid.). Tomēr mazliet dīvains šķiet viņa apgalvojums, ka "senā **Azkrāce*.. nenozīmē vis "vietu aiz krāces", bet pašu Daugavas aizsprostojumu tajā" (Blese 1938: 134), jo priedēkļa semantika taču it kā runā tam pretī.

Bleses vācisko formu analīze ir aizraujošs ceļojums 13. gadsimta Aizkraukles iedzīvotāju valodu tīmeklī, kad viņš cenšas parādīt, kā latviešu valodas nosaukums, lībiešu valodas ietekmēts, tālāk tiek pārņemts viduslejasvācu valodā. Tomēr tā nedomā Karulis, kurš uzskata, ka "šis skaidrojums neliekas ticams. Drīzāk pamatā [tam] varētu būt **Az-krāte* vai **Az-krade*, kur pamatvārds cēlies no darbības vārda *kraut*. (Sal. vārdu *krāsns*

no saknes *krāt*). Taču šāds vārds nefigurē ne senrakstos, ne mūsdienu lietojumā, un jāšaubās, vai tāds vispār ir bijis. Domājams, ka *Indriķa hronikā* minētās un ar Aizkraukli saistāmas vietvārda formas *Aschrath*, *Ascrad*, *As(s)crade* cilmes ziņā atbilst senskandināvu lietvārdam *askr* 'osis', arī 'neliels kuģis, barka' (sākumā laikam 'oša laiva'). *Ascrad* tātad būtu 'ošulājs'. Spriežot pēc mežkopju rakstiem, Aizkraukle atrodas novadā, kur bija izplatītas un vēl tagad ir ošu audzes" (Karulis 1991: 155).

Savukārt O. Bušs pieļauj domu, ka viduslejasvācu formās celma daļa varētu būt saistīta ar latv. vārdu *krâts* 4) 'das Flussbett' (ME II 269).

No viduslejasvācu formām neapšaubāmi atšķirīgas *Aizkraukles* vārda formas ir Manceļa minētā *Aizkraukne*, mūsdienu *Aizkraukle* un 16. gs. reģistrētās krievu valodas formas *Скровный* un *Скровенъ*. Tās satur atšķirīgu no vācu formām sakni **krau-*, un tāpēc Blese uzskata, ka ir pastāvējis arī nosaukums **Azkrauna* (sal. I *krauna* "Steinhaufe" ME II 263). Par latviskā *Aizkraukles* vārda skaidrojumu viņš raksta: "No [verba *kraut*] saknes *krau-* atvasināts arī latviskais elements *-kraukle Aizkraukles* vārdā (no **krautle*; piedēkļa ziņā sal. *aukla*, arī *aukle* no *aut*) ..ar nozīmi 'akmeņu grēda, akmeņu krāvums'. Šo pašu elementu sastopam gan laikam upes vārdā *Kraukle* (*Aizkraukle*). Tā pati nozīme formā *Aizkraukne*, kur sastopam to pašu sakni, tikai ar senāko daļu *-tne* (tātad no **Aizkrautne*)" (Blese 1938: 134). Šim viedoklim par *Aizkraukles* vārda izcelsmi piekrīt arī Karulis (Karulis 1991: 154). Un arī J. Endzelīns pieļauj šādu iespēju < *àizkraũt* (Endzelīns 1956: 9).

Turpretī toponīmiķei Balodei ir cits skaidrojums par *Kraukles* upes vārdu. Viņa uzskata, ka *Aizkraukle* ir prefiksāls derivāts no upes vārda *Kraukle* (*//Kraukļupīte*).. kuras nosaukums, domājams, radies no latv. verbiem *kraukāt*, *kraukt*; semantiski tā

varētu būt 'upe, kas šņāc, krāc, trokšņo' (Baluodė 1994: 208), resp., tas ir tīri hidronīmisks skaidrojums. Bet interesanti, ka semantiski, neņemot vērā konkrētā verba formu, mēs varam novilkt paralēli ar Bleses skaidrojumu par *krāces* vārda nozīmi. Viņš secina, ka "krievu un abām beidzamajām latviešu formām kopējā nozīme ir 'akmeņu grēda, akmeņu krāvums', kas runā par labu jau augstāk izteiktam uzskatam, ka arī *krāces* vārdā pamatnozīme ir tāda pati, resp., sakars ar *krākt* ir sekundārs" (Blese 1938: 132, 133).

To, ka 13. gs. *Aizkraukles* nosaukuma vācu formas ir atšķirīgas no latviskajām un krievu valodas formām, uzsver visi *Aizkraukles* vārda analizētāji, taču vienīgi Blese saskata tajos semantisko kopību, par ko minēju jau iepriekš. Un tas, šķiet, pelna uzmanību.

Tomēr uz vairākiem jautājumiem pagaidām atbilžu nav. Piemēram, viduslejasvācu formas *Asscrade*, *Ascrade*, *Ascrath*, *Aschrate* ir zināmas no 13. gs. (un par to izcelsmi bija izteikti 4 dažādi viedokļi), formas *Ascheraden*, *Asscherade*, *Asscherat*, *Aschraden*, *Aschrat* zināmas no 15. gs. (un šeit mēs redzam, ka tikai tagad parādās anaptikses patskanis *e* [tā šo *e* kvalificē Blese], resp., sēliskais elements, kā arī iespējamais piedēklis *-en-*), krievu formas *Скровный* un *Скровенъ* pagaidām zināmas tikai no 16. gs (šīs formas, manuprāt, parādās kā lietvārds un īpašības vārds, Blese gan uzskata, ka abas formas ir īpašības vārdi; šajā nosaukumā parādās, iespējams, arī piedēklis *-en-*; turklāt šīm formām vajadzēja eksistēt blakus vāciskajām, jo mazliet dīvaini šķiet, ka viena no vecākajām Daugavas apmetnēm nebija pazīstama krievu tirgotājiem līdz pat 16. gs., un varam joprojām uzdot jautājumu, kāpēc šīs formas ir tik atšķirīgas), latviešu *Aizkraukne* – zināma no 18. gs. (un te parādās jau piedēklis *-kn-*).

Tāpēc gribu vēl mazliet atgriezties pie viduslejasvācu formām *Ascheraden* un *Aschraden*, kā arī vācu formas *Ascheraden*. Kāpēc formas ar *-en-* parādās samērā vēlu? Tas it kā, es uzsveru, runā pretī V. Dambes vērojumam, ka vietvārda modelis ar izskaņu *-ene* iekļaujas to vietvārdu vārddarināšanas modelī, kas līdz 13. gadsimtam bija plaši izplatīts Latvijas vietvārdu darināšanā, turpretī vēlākajos gados bija jau sākusies šī modeļa transformācija, ko vislabāk atspoguļo vācu avoti, piemēram, *Dubelene* : *Duobele*, *Terwetene* : *Tērvete*, *Swenten* : *Svente*, *Scrunden* : *Skrunda* (Dambe 1967: 1102, 1103). Iespējams, ka arī krievu *Скровенъ* veidots pēc šī modeļa.

Tajā pašā laikā nedrīkstam aizmirst, ka jau 13. gs. mēs sastopam viena un tā paša vietvārda formas gan ar izskaņu *-ene*, gan bez šīs izskaņas, piemēram, *Kabile* 1253. gadā, ir ne tikai *Cabele*, bet arī *Kabilwen*, *Laidze* 1253. gadā *Laydze* un *Layzen*, *Landze* 1253. gadā *Lanze* un *Lanzen* (Urkund I 248).

Analizējot hronikās minētos nosaukumus, Dambe vedināja atcerēties, ka "neskatoties uz to, ka toponīmi un hidronīmi ir vārdu krājuma stabilākais vārdu slānis, tomēr, salīdzinot tos ar 13. gadsimta dokumentiem vai ar šo toponīmu (un hidronīmu) vācu atveidojumiem, kas neatspoguļo skaidri latvisko izrunu, bet atspoguļo daudz senākas toponīmu formas, redzams, ka ir notikušas dažas vārddarināšanas izmaiņas, neskatoties uz to, ka leksēmas pamatos ir saglabājušās, respektīvi, toponīmu darināšanas modelis daļēji tomēr ticis pārveidots" (Dambe 1967: 1102. Tulkojums mans – *Dz. H.*).

Nezin kāpēc šķiet, ka laika gaitā senākais *Aizkraukles* nosaukums savas it kā neskaidrās semantikas dēļ pakāpeniski tika pārveidots visiem it kā saprotamā, ar *Kraukles* upi saistītajā nosaukumā, īpaši jau ņemot vērā to, ka vietvārdu ar sakni *Kraukl-* vispār Latvijas teritorijā ir samērā daudz. Varbūt tāpēc Endzelīna pieliktā jautājuma zīme pie *Kraukles* vārda vairāk

vai mazāk liek apšaubīt tā sākotnējo saistījumu ar upes nosaukumu. Turklāt gribu minēt vēl vienu vērā ņemamu niansi: no diviem strautiem *Kraukle* ir mazākais, savukārt pils nosaukšanai laikam taču būtu izvēlēts lielākā strauta nosaukums.

Kas attiecas uz anaptikses parādīšanos 15. gs. dokumentos, varbūt tas ir saistīts ar lielāku sēliskā elementa klātbūtni šeit tieši 15. gs.?

Un tomēr. Uz šiem un citiem jautājumiem atbilžu joprojām vai nu nav, vai tās ir visai hipotētiskas. Varam tikai secināt, pirmkārt, ka, runājot par *Aizkraukles* vārdu hronikās un mūsdienās, mums jārunā par diviem dažādiem vietvārdiem. Tāpēc šajā ziņā mums nepieciešami vēl arheologu un vēsturnieku dotumi. Un, otrkārt, runājot par analizējamā vietvārda dažādiem vārdveides komponentiem, domāju, tie visi ir baltu izcelsmes elementi, kas faktiski ļauj ar pietiekami ticamu pamatojumu uzskatīt *Aizkraukli* un tā viduslejasvācu formas par baltu izcelsmes vārdiem.

Aknīste ir sena apdzīvota vieta Austrumlatvijas zemienes Aknīstes nolaidenuma ziemeļrietumu daļā Dienvidsusējas krastos. Šeit atrodas *Aknīstes* jeb *Susējas pilskalns*, kas vēlāk tiek saukts arī par *Franču skanstīm* jeb *Napoleona kalniņu*. Līdz 13. gs. Aknīste ietilpa sēļu novadā, sākumā Livonijas jeb Ordeņa valstī, vēlāk Kurzemes un Zemgales hercogistē. Pēc iekļaušanas Krievijas impērijas sastāvā 18. gs. beigās Aknīste kļuva par Kauņas guberņas Roķišķu grāfistes sastāvdaļu, bet ar laiku – Zarasu apriņķa sastāvdaļu. 1920. g Dienvidsusējas upe dalīja Aknīsti divās daļās – Latvijas un Lietuvas daļā. Tagadējā robeža ar Lietuvu pastāv kopš 1921. g. Pilsētas teritorijā Dienvidsusējā no labā krasta ietek *Radžupe*, no kreisā krasta – *Elsīte*. Pilsētas tiesības Aknīste ieguva tikai 1991. g. (LP 50, 51).

Rakstos *Aknīste* kā apdzīvota vieta tiek minēta jau 13. gadsimtā. Vācu valodā tā tiek rakstīta *Oknist*, lietuviešu – *Aknystà*.

Aknīstes izloksnes labs pārzinātājs Kr. Ancītis raksta, ka šis vārds izloksnē ir jauns, ienācis no literārās valodas, pazīstams kļuvis tikai 20. gs. 20. gados un parasti runājams ar īso *i*. Joprojām izloksnē lieto veco nosaukuma formu *Aknīša*. Iedzīvotāji sevi sauc par *aknīšāniem* un tas ir vienīgais iedzīvotāju nosaukums ar šo izskaņu visā izloksnē. Viņš uzskata, ka izloksnes forma *Aknīša* ir aizgūta no lietuviešu valodas un saistāma ar J. Endzelīna minēto lietuviešu vietvārdu *Aknỹsčiai*, jo latviešu izloksnēs š varēja būt radies no lietuviešu *sč* (Ancītis 1977: 12). Ņemot vērā, ka Endzelīns abus vietvārdus saistīja ar latv. vārdu *aka*, gan tikai pieļāvuma formā (Endzelīns 1956: 18), A. Vanags šo domu turpināja, norādot uz radniecīgo lietuviešu vārdu *akìs* 'akacis, muklājā ezeriņš', turpat minot vēl dažus līdzīgus nosaukumus *Aknystà*, upe, *Aknystẽlis*, ezers – abi Leļūnu pagastā Utenas rajonā, *Aknystõs ẽžeras*, ezers Roķišķu pagastā, *Aknýstos*, ciems Anīkščū rajonā, tādējādi, šķiet, piekrizdams šim skaidrojumam (Vanagas 1981: 37).

Tomēr nevar neminēt vēl vienu skaidrojumu, kam uzmanību pievērsuši gan Endzelīns, gan Kr. Ancītis, proti, vārda iespējamo radniecību ar pagasta strautiņa nosaukumu *Aknups* (un liet. *Aknočių kaimas*, ciems); semantikas dēļ tas tiek apšaubīts, respektīvi, saistījums ar tādu leksēmu kā *aknas* (Endzelīns 1956: 18), kaut gan, kā atzīmē Ancītis, aknīšāniem *Akneiša* un *Aknups* liekas vienas saknes vārdi (Ancītis 1977: 12).

Tajā pašā laikā jāatgādina, ka vietvārdi ar šo īpatno saknes formu Latvijā ir sastopami arī citur, piemēram, *Aknukalni* Vārmē (Kurzemē), *Aknupe*, viensēta Balvos (Latgalē), upe un lauks Skrundā (Kurzemē), zemnieku saimniecība un pļava Dignājā (Sēlijā) (Endzelīns 1956: 18). Bet Lubezeres (Kurzemes) zemnieku saimniecības nosaukums "Akmendziņas" izrunā kā *Ak(u)ndziņas* vai formā "Akndzīr", kas ir fiksēta jau J. Plāķa

vietvārdu vākumos (Plāķis 1936: 199). Par *akmen-* pāreju formās **akn̦-* un *ak(u)n-* rakstīja jau E. Hauzenberga *Filologu biedrības rakstos* (Hauzenberga 1932: 115–148). Uz šādu formu eksistences iespējamību tieši semantikas līmenī norāda ne tikai minētie vietvārdi, bet arī citi valodas dotumi, piemēram, Rankas pagasta teiciens "aknains rūgušpiens" 'feste Sauermilch, von der sich noch keine Molken absondern (ciets (biezs?) rūgušpiens, no kura pat sūkalas nevar izdabūt)' (EH I 66), kā arī tautā bieži lietotais teiciens "tam nu gan ir aknas", runājot par ļoti izturīgu (cietu) cilvēku, ko vienā vārdā sauc arī par aknaini 'starker Mann (stiprs vīrietis)' (ME I 65). Bet īpašu ievērību pelna Ancīša *Aknupes* apraksts: "Aknupe ir viena no diezgan daudzajām sīkajām Susējas pietekām, kas tajā ietek Aknīstes teritorijā.. Susējas ieleja labajā pusē nobeidzas ar stāvu krastu, ko šķērso vairākas gravas. Gravām vārda izloksnē nav, nosaukums "Aknupes grāvis" .. attiecas uz to strautiņa daļu, kas tek pa gravu. Pats strautiņš sākas augstāk – mežā, ko sauc par *Bērza purvu*.. Šai mežā bija "Akmiņu vecainīte".. un tālāk arī vieta "Akminija".. Tāpēc iespējams, ka *Aknups* īstenībā ir **Akmin-ups*. Gravas un strauti Aknīstē parasti ir akmeņaini; tāda ir arī Aknupe" (Ancītis 1977: 12).

Arī piedēkļa jautājums *Aknīstes* vārdā gan literārās valodas formā, gan izloksnes formā ir samērā interesants. Vanags konstatē, ka hidronīmi ar piedēkli *-yst-* neuzrāda kādu īpašu areālu Lietuvas teritorijā (Vanagas 1970: 172). Taču izskaņa *-ystė* Lietuvā ir izplatīts lietvārdu darināšanas elements un šie lietvārdi pa lielākajai daļai apzīmē "kādu īpašību vai arī kādu kollektīvjēdzienu" (Endzelīns 1948: 108). Tātad vietvārdu darināšanā, arī upju nosaukumu darināšanā tas var būt pietiekami svarīgs papildarguments, kas ļauj vienlīdz labi pamatot gan 'akačainas', gan 'akmeņainas' upes nosaukumu. Savukārt, kas attiecas uz izloksnē lietotā vārda izskaņu, var piekrist Ancītim, ka, protams,

tas ir sarežģīts jautājums, tomēr uz šo izskaņu var paskatīties arī no latviešu toponīmu darināšanas viedokļa. *Aknȳsčiai*, ciema nosaukums, uz kuru atsaucās Ancītis, atrodas Anīkščų rajonā, kas gluži pie Aknīstes robežas neatrodas, bet pašā Aknīstes pagastā un kaimiņpagastos vārdi ar piedēkli *-īš-* ir sastopami, piemēram, *susẽjīši* (Dambe 1964: 5), māju nosaukumi *Grāvīši* Ritē, *Miķelīši* Vārnavā (Endzelīns 1981: 188, 189), *Ancīši*, *Petrīši* Aknīstē (Plāķis 1939: 275). Īpaši interesanti ir minēt turpat Aknīstē tās saucamās sevišķās vietas, tādas kā *Baznīca*, vieta mežā, *Mālijas*, *Panna* (vieta piecu pagastu robežu starpā), *Sēdība* (zemes gabals pie sētām), *Šķinumi* un citi (Plāķis 1939: 277). *Sēdība* ir īpaši interesants nosaukums, jo ir reģistrēts vienskaitlī, turklāt ar piedēkli *-īb-*, kas nebūt nav vietvārdu darinātājpiedēklis, bet ir abstraktu jēdzienu nosaukumu veidotājs (MLLG 121, 122) un, manuprāt, tādu nosaukumu ar *-īb-* Latvijā varētu būt samērā maz. Varbūt arī *Aknīša* ir šāda tipa nosaukums, kas nosauca kādu akmeņainu vietu pie *Aknupes*, izmantojot attiecīgo izskaņu, līdzīgi kā iepriekš minētie. Sal. arī, piem., *alksna* 'ar alkšņiem apaugusi vieta'.

Šķiet nebūtu par ļaunu minēt vēl vienu Aknīstes vides semantisku elementu, kas sasaucas ar šī nosaukuma iespējamo izcelsmi, proti, Radžupīti, kuras pamatā ir leksēma *radze* I 'Kalksteine, Bruchsteine' (ME III 463), respektīvi, arī šo upīti mēs faktiski varētu saukt par "Akmens upīti".

Saīsinājumi

apm. – apmēram
g. t. pr. – gadu tūkstoša pirms
gs. – gadsimts
ibid. – ibidem
ig. – igauņu
latv. – latviešu
liet. – lietuviešu
papild. – papildinājis
red. – rediģējis
sal. – salīdzināt
sēj. – sējums
turpin. – turpinājis

Literatūra

ANCĪTIS KR. 1977: *Aknīstes izloksne*, Rīga: Zinātne.

BALODE L. 1991: Daugavas pietekas. – *Daugavas raksti. No Aizkraukles līdz Rīgai*, Rīga: Zinātne, 43–60.

BALUODĖ L. 1994: Dauguvos intakų hidroniminė analizė potamonimų stratifikacijos aspektu. – *Baltistica* 29(2), 207–214.

BIELENSTEIN A. 1892: *Die Grenzen lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im13. Jahrhundert*, St. Peterburg: Eggers&Co.

BLESE E. 1938: Valodnieka piezīmes par dažiem Latvijas vietu vārdiem. – *Tautas vēsture*, Rīga: A. Gulbis, 132–144.

DAMBE V. 1964: Дамбе В. Свидетельства диалектологии и топонимики о расположении народностей на территории Латвийской ССР. – *VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук Москва, август 1964 г.*, Москва: Наука.

DAMBE V. 1967: Дамбе В. Характерные словообразовательные типы топонимии Латвийской ССР. – *Actes du xe congrès international des linguistes* 4. *Bucarest, 28 aoút – 2 septembre 1967*, Bucarest: Éditions de l'Académie de la République Socaliste de Roumanie, 1099–1103.

EH – ENDZELĪNS J., HAUZENBERGA E. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai* 1–2, Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1934–1946.

ENDZELĪNS J. 1928: Par Latvijas vāciskajiem muižu vārdiem. – *Filologu biedrības raksti* 8, 6–7.

ENDZELĪNS J. 1948: *Baltu valodu skaņas un formas*, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

ENDZELĪNS J. 1956: *Latvijas PSR vietvārdi* 1(1), Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevnieciba.

ENDZELĪNS J. 1981: *Darbu izlase* 4(1), Rīga: Zinātne.

HAUZENBERGA E. 1932: Ko vietu vārdi dod latviešu valodas fonētikai? – *Filologu biedrības Raksti* 12, 115–148.

IH – *Indriķa hronika*, Rīga: Zinātne, 1993.

KARULIS K. 1991: Daugavas un Piedaugavas vietvārdi. Nosaukumu cilme. – *Daugavas raksti. No Aizkraukles līdz Rīgai*, Rīga: Zinātne, 148–160.

KV – *Konversācijas vārdnīca* 2(1), Rīga: RLB Derīgu grāmatu nodaļa, 1910.

LP – *Latvijas pilsētas. Enciklopēdija*, Rīga: Preses nams, 1999.

LŪN – *Latvijas PSR ūdensteču nosaukumi* 1, Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1986.

MANCEĻA PHRAS. LETT. 1638: *Phraseologia Lettica, das ist Täglicher Gebrauch der Lettischen Sprache verfertigt durch Georgium Mancelium*, Riga: Gerhard Schröder.

ME – MŪLENBACHS K. *Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns* 1, Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1925; 2–4, Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1925–1932.

MLLG – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika* 1, Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.

PLĀĶIS J. 1936: Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi 1. Kurzemes vārdi. – *Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes sērija* 4(1), 1–305.

PLĀĶIS J. 1939: Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi 2. Zemgales vārdi. – *Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes sērija* 5(5), 212–528.

ŠMITS P. 1922: Latvijas vietu vārdi. – *Izglītibas Ministrijas Mēnešraksts* 9, 978–982.

URKUND – *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten* 1(1–12)–2(1–3), Bunge von Fr. G., hg., Reval, Riga, Moskau, 1853–1914.

URTĀNS V. 1976: Pētījumi Aizkraukles pilskalnā, priekšpilī un Lejasžagaru kapulaukā 1975. gadā. – *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1975. gada pētījumu rezultātiem*, Rīga: Zinātne, 87–91.

VANAGAS A. 1970: *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius: Mintis.

VANAGAS A. 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslas.

ON SOME NAMES OF TOWNS (*AIZKRAUKLE* AND *AKNĪSTE*)

Summary

The analysis of the place name *Aizkraukle* shows that there have not yet been given definite answers to many of the questions raised, some answers being of hypothetical character only. First, what has already been proven is the fact that the cases of mentioning the place name *Aizkraukle* in ancient chronicles as well as its present-day use incorporate two different place names (E. Blese and K. Karulis);

however, I tend to consider that this fact does not imply two different locations. As the Russian form of the place name appeared only in the 16th century, that gives basis to maintain that place names with the root *krau-* are developments of more recent periods. Is there sufficient grounds to draw the conclusion that the old name was replaced by a different one at that particular time? There is not sufficient archeological and historical data available to prove that. Second, while focusing on different word-building elements that were used to form the two place names, it is possible to assert that they are genuinely Baltic word-building elements, and that gives us evidence, sufficient enough, to treat the place name *Aizkraukle* and its mid-Low German forms as originating from the same Baltic source (though it is much more complicated to identify the elements typical of Selonians and Latgalians) irrespective of the fact that *Aizkraukle* in the 13th century continued to be the centre of Düna-Liven lands.

The analysis of the place name *Aknīste*, on the contrary, speaks for the fact that the conclusions arrived at earlier on by other researchers about possible links reiterate with our own findings. J. Endzelīns and K. Ancītis spoke about the place name *Aknīša* and tended to relate it to the root *akn-* (Endzelīns analyzed it in relation to the place name *Aknukalni*, not the name *Aknīste* although, at the same time, he noted that the link to *akna*(*s*) is hardly credible due to its meaning 'liver'; Ancītis, in turn, was in favour of linking its meaning with *Aknupīte*. We tend to maintain that there are several convincing sources of evidence for proving the relationship. E. Hauzenberga has done research into the place name *Akmendziņas* in which she provided convincing underpinning of how *akmen-* turned into the forms **-akn̥-* and *ak*(*u*)*n-*. Besides, the place names containing *Akn-* are semantically incompatible with the word *akma*(*s*). In the Latvian language, there also exist other linguistic data in favour of our findings, for instance the collocation "*aknains biezpiens*", 'thick sour milk' is used in the region of Ranka; another widely used saying is: "tam nu gan ir aknas", 'he has got the liver', which means that the person is strong and can endure trials; the word *aknainis* is used to denote an enduring man.

Александр В. Иваненко
Институт украинского языка НАН Украины, Киев

Реализация праслав. **bar-* в апеллятивной и проприальной лексике

В славянском топонимиконе фиксируется ряд названий с основой *бар-*, восходящих к соответствующим апеллятивам, в частности: *Бар*, поток в басс. Верхнего Днестра (Львовская обл. Украины), происхождение которого связывают либо с иллирийской, либо с (пра)славянской апеллятивной лексикой (Вербич 2007: 9), гидроним *Бара* в Сербии (Павловић 1996: 25), мотивированный географическим термином типа болг. диал. *бáра* 'ручей, арык', 'лужа, небольшая яма, углубление с водой' и т. п. (Григорян 1975: 12); гидроним *Barina* в Словакии < *barina* 'мокрое болотистое место' (Hladky 2004: 39–40); *Барило* – остров в Хорватии, название которого соотносится с понятием 'круглый' (Суперанская 2007: 37, 45 со ссылкой на работу В. Крачича) и которое целесообразнее связывать с понятием 'возвышение' – ср., напр., укр. диал. *барúло* 'возвышение в общем значении' (Марусенко 1968: 215)[1]; *Бáрица* – несколько источников с заиленной водой в Сербии; слвц. *Barica*; польск. *Baryca* (басс. Одры) < **Barica* < **barica* ~ **bara*; гидронимы *Барич* – речка в басс. Савы (Сербия), *Barycz* – гидронимы в басс. Вислы, Одры, Варты в Польше < **Baričь* < **baričь*, обозначающие как проточные, так и непроточные водные объекты (Іліаді 2008: 143–144) и

[1] Ср. в этом плане сербохорв. (рыбацкий термин) *bárati* 'высовывать голову из воды, высовывать голову' как возможное отражение семантики 'выступать' (Skok I 111).

др. Сама географическая номенклатура с основой **bar-* имеет достаточно разветвлённую семантику, вследствие чего мы сочли необходимым осветить некоторые процессы, относящиеся к ее формированию.

Терминологический материал представляет, в основном, южнославянский ареал[2] и связан, главным образом, с водной средой (значительно реже – с орообъектами). Проиллюстрировать это наблюдение можно следующими примерами: др.-русск. *бара* 'болото' (Срезневский I 41), укр. диал. *бар* 'мокрое место между взгорьями' в Винницкой, Житомирской, Кировоградской, Львовской и Черниговской областях Украины, 'глубокий обрывистый овраг' в Кировоградской обл. (Марусенко 1968: 215), болг. диал. *бáра* 'ручей, арык', 'лужа, небольшая яма, углубление с водой' (Григорян 1975: 12); русск. диал. *бар* 'болото, непригодное для хозяйственных целей', 'глубокое место в море, где останавливается пароход'; макед. *бариште* 'большая лужа', сербохорв. *бàрīште* 'болотная местность' (ЭССЯ I 160, 166) ~ топоним *Барище* в Болгарии (Журавлев I 13); макед. диал. *баруга* 'лужа', сербохорв. *бàруга* < *бàра* 'русло, по которому вода бежит от плотины на мельницу' и т. д.; сербохорв. *бàрје* 'поле под водой', словенск. *barjè* 'болото, трясина' (ЭССЯ I 160, 166) ~ болг. потамоним *Барье* (Журавлев I

[2] Возможно, в свете представленного далее в статье материала, стоит несколько осторожнее отнестись к замечанию О. Н. Трубачёва о том, что производные от основы *бар-* именно в силу их распространённости на южнославянских территориях своим происхождением обязаны дославянскому языковому субстрату: «преимущественно южнославянский апеллятив *bara* 'поток, ручей; лужа; луг; болото'» рассматривается Трубачёвым как результат предположительного иллирийско-фракийско-албанского фонетического развития *rb* > *rr* (**barb-* > **barr-*) (Трубачев 2003: 318).

13); сербохорв. *bàrskî* 'paluster, болотный', чеш. диал. (мор.) *bařisko* 'болото'; болг. *бару́га* 'поток', 'лужа', 'маленький водоворот' (ЭССЯ I 160), также кашуб. *båra* 'большое болото' (SEK I 98). Пример органичного сочетания понятий 'водная среда' и 'суша, возвышение' можно видеть в болг. диал. *ба́рчушка* 'русло пересохшего ручья на крутом лесистом склоне', *бору́н* 'возвышенность', 'сухое место (в болоте)' (Григорян 1975: 13, 20).

Двойственная и, на первый взгляд, противоположная, семантика континуантов праслав. **bar-* получает вполне логичное объяснение, если в качестве исходного принять значение '*брать, собирать*', позволяющее объединить понятия 'вода' и 'суша, возвышение'. Соответственно, в словообразовательном плане исследуемую лексику правильно будет связывать с инновационным праслав. **barati*, которому в своё время было присвоено значение 'проникать, искать' с последующим 'ломать, сокрушать' (ЭССЯ I 159) и, надо добавить, с **bariti* ~ **bьrati*: ср. болг. *бера́* 'брать, собирать', 'вмещать' (Бернштейн 1953: 41), *берà* 'брать из разных мест и помещать в одном месте цветы, плоды, травы и под.', 'брать отдельные предметы или части чего-л. из разных мест и складывать в одном месте; собирать' (РБЕ I 571)[3].

Указанная семантика отражена в укр. диал. *брач* 'торфяная яма', 'заболоченная низина на месте высохшей реки' (Черепанова 1984а: 24) > *Брач* – болото в Черниговской обл. (Черепанова 1984б: 46), болг. *брало*, *бара́ло* 'ручей, арык', *бра́ло* 'место, где останавливается вода для орошения, начало арыка' (Григорян 1975: 12, 13), позволяющая довольно

[3] Подробнее об отражении семантики **bьrati* 'нести' в его славянских континуантах (в т. ч. и со значением 'собирать') см. ЭССЯ III 161–162.

легко объяснить большинство гидротерминов и производных от них гидронимов[4]. Впрочем, следует отметить связь подобной географической номенклатуры с лексикой: ст.-укр. *баритися* 'медлить, мешкать' (Тимченко I 43), русск. *бари́ть* 'задерживать' (СРНГ II 116), блр. диал. *бары́ть* 'задерживать, мешкать с выполнением чего-л.' (Расторгуев 1973: 49) и т. д.[5]. Семантика этих и других подобных образований вполне пригодна и для обозначения заболоченной местности, так как любое углубление в почве (в какой-либо иной достаточно твердой породе) естественным путем задерживает, собирает влагу, выполняя функцию резервуара. Вся приведённая лексика, в том числе и словен. *bêrek* 'болото', *bêreg*, *berîg*, *berečîna* 'бездна' (Bezlaj I 17), восходит к и.-е. **bher-* 'нести, приносить'.

[4] Говоря о распространенности континуантов праслав. **bar-* в сфере гидротерминологии (для обозначения заболоченной местности, водоёмов со стоячей водой), следует констатировать семантический переход '*брать*' → '*тянуть, затягивать*', '*вязнуть*', '*проваливаться*' под влиянием семантики 'притягивать, тянуть к себе, в свою сторону' и т. д. Соответственно, в этих случаях гидротермины с основами *бор-* / *бар-* типологически соотносятся с укр. *в'язіло, топило, тоня* 'болото' и т. д. (Черепанова 1984а: 54, 218, 219) ~ *в'язнути, топити(ся), тонути*. Таким образом, *бар, бара* 'болото' и под. коррелируют со слвц. *borit'sa* 'вязнуть, увязать в чем, проваливаться, погружаться во что-либо' (БСРС I 166), объясняющим их происхождение. Значение '*затягивать*' реализуется и в болг. *ле́ва бару́га* 'водоворот' с неправильным, по мнению А. Григоряна, пояснением 'водоворот, вода в котором крутится в левую сторону', болг. диал. *ба́решник* 'камень, который влечёт за собой река' (Григорян 1975: 13).

[5] А также с лексикой, так или иначе развивающей идею медленного движения, задержки в чём-либо, характеризуя человека, не желающего что-либо делать, затягивающего или откладывающего выполнение какого-либо дела: русск. диал. *ба́ра* 'безделье' (НОС I 32), кашубск. *bâra* 'лентяй, бездельник', польск. диал. *bâra* 'бездарь' (SEK I 98).

Отражённая опосредованно в континуантах **bar-* семантика прасл. **bьrati* ‘нести’ столь же логично сочетается и с понятием ‘*течь*’, реализуясь в гидроапеллятивах для обозначения проточных водоемов: болг. *бáра* ‘маленький поток’, ‘речка’, ‘речка, поток’ (ЭССЯ I 153). В таких случаях к континуантам **bariti* ~ **bьrati* вполне могут быть применимы реконструируемые в *Этимологическом словаре славянских языков* (ЭССЯ) значения ‘проникать, искать’ > ‘ломать, сокрушать’ (там же: 159) и т. д. Идея (быстрого) движения, также связанная с **bьrati* ‘нести’, прослеживается и в русск. диал. *бóрко* ‘быстро’ < **borъkъ(jь)* < **berǫ* (как наиболее вероятной основы), которое Ж. Ж. Варбот соотносит с **bьrati* (русск. диал. *бóрко*. – *А. И.*), считая аргументом в пользу его праславянской древности корневой вокализм **o* (Варбот 1984б: 36, 39). Сюда добавим и укр. *беручки́й* ‘хваткий’ и собственно русск. *хва́ткий* как ближайшие типологические параллели. Соответственно, эта же идея так или иначе прослеживается и в более поздних континуантах праслав. **barati*, **bariti*[6].

[6] Говоря о семантике последнего, интересно также отметить, что для него выводится значение ‘задерживать’ < ‘забалтывать’ < ‘болтать’. Само же праслав. **bariti* связывается с укр. *бáри* ‘разговоры’ < и.-е. **bha-* ‘баять’ (ЕСУМ I 142, 143). Однако столь узко и однозначно определять генезис праслав. **bariti* ‘задерживать’ было бы ошибочным. Следует разделять праслав. **bariti* ‘задерживать’, ‘собирать’ < и.-е. **bher-* ‘нести’ (а это убедительно доказывает весь приведённый в тексте материал) и гипотетически возможное **bariti* ‘болтать’, поскольку, как подсказывает логика, сама по себе задержка далеко не всегда может быть связана с чрезмерным увлечением разговором. Принимая во внимание ещё индоевропейский параллелизм употребления **r* и **l*, вполне можно допускать существование как праслав. **bara* < и.-е. **bha-* ‘баять’ (ЕСУМ I 142, 143) через стадию **bariti* ‘болтать’, отраженное впоследствии в укр. *бáри* ‘разговоры’, так и

В свою очередь, семантика 'возвышение, гора и т. д.' представлена в русск. диал. *бар* 'намывная мель в озере неподалёку от устья реки', *бар* 'дорога' (НОС I 31), блр. диал. *барóк* 'могильник; могила' (скорее всего, из первоначального *борок*. – *А. И.*), *барóг* 'стог, скирда' (Яшкін 2005: 89). В этом случае сема 'собирать' конкретизируется в значениях 'наносить' (resp. 'намывать'), 'накладывать' (ср. приведённое выше болг. *берá* и под.). С семантикой 'наносить' < 'нести' (в славянской географической номенклатуре) перекликается лит. *beřti* 'высыпать, сыпать' (Левицкий II 99). Исходя из приведённого материала, мы полагаем, что есть все основания для реконструкции пропущенных в ЭССЯ **barъ* / **bara* 'возвышение, гора'. Это дает нам право уверенно говорить о наличии в праславянском основы **bar-* не только с гидро-, но также и с оросемантикой.

Свойственная континуантам праслав. **bar-* семантика 'наносить' (о чем подробнее далее), заставляет нас как минимум поставить под сомнение принятое и развиваемое А. Е. Аникиным утверждение о заимствовании славянского *бар* из французского или английского языков, в подтверждение чему приводится франц. *barre* 'мель у входа в порт, устье реки, бар' (< 'преграда, барьер'), «откуда англ. *bar*, нем. *Barre*» (со ссылкой на М. Фасмера, К. Гадерку и др. см. Аникин (II 185). Французский факт справедливо рассматривается как продолжение нар. лат. *barra* 'барьер' с возможным заимствованием последнего из кельтского. Украинское *бар* предлагается рассматривать как заимствованное через русский язык из западноевропейских, а также, в виду распространения географического термина *бар* на Северо-За-

укр. *бáли* 'разговоры, болтовня' из праслав. **bal-* < и.-е. **bha-* 'рассказывать' (ЕСУМ I 127), также, очевидно, через стадию соответствующего инфинитива (**baliti*).

паде России, принять во внимание шв., норв. *bar* 'отмель, банка' (Аникин II 185).

Однако в изложенной Аникиным этимологической версии не учитываются структурные и лексико-семантические связи славянского материала с другими индоевропейскими языками, которые на поверку могут оказаться значительно глубже и обширнее. Мы, в свою очередь, полагаем, что славянский и западноевропейский материал намного логичнее и закономернее будет рассматривать через призму его общего происхождения. Пищу для подобных размышлений дает германский фактаж, который вполне соотносится со славянским и, по-видимому, является результатом параллельного структурно-семантического развития из и.-е. **bher-* 'нести'.

Рассматривая славяно-германские языковые связи, мы бы хотели отметить сходное развитие семантики в германских языках: англ. *bear*, шв. *bāra*, др.-исл. *bera* 'нести' – производные от прагерм. **ber-* / **bar-* 'нести' ~ и.-е. **bher-* / **bhor-* / **bhr̥-* 'нести' (Левицкий II 99). Указанное сходство позволяет нам предположить дальнейшее развитие 'нести' → 'наносить, намывать' (с последующим вычленением значения 'препятствие'), что могло отразиться в шв., норв. *bar* 'отмель, банка', англ. *bar*, нем. *Barre*[7]. Допустив подобное семантическое раз-

[7] В. Орел выводит англ. *bar*, ср.-в.-нем. *bar* 'луч, барьер' из прагерм. **þarō* (< **þarjanan*), близкого в деривационном плане лат. *forus*, *forum* 'открытое пространство, общественное место', лит. *bãras* 'валок, ряд скошеного хлеба', указывая на сходство **þarjanan* (ср. д.-сев. *berja* 'ударять', др.-англ. *berian* 'забирать, отзывать', др.-в.-нем. *berren* 'жестоко себя вести', алб. *bie* 'падать, бить', лат. *feriō* 'сверлить, тренироваться', лит. *barù*, *bárti* 'ругать') и **boriti* 'биться' (Orel I 37). Континуанты прагерм. **þarō* структурно и семантически перекликаются с д.-сев. *á-beri* 'обвинитель', др.-англ. *-þera* 'привратник, но-

витие, мы получаем достаточно серьёзное основание для утверждения этимологической автохтонности германских слов. Кроме того, следует помнить о существовании восстанавливаемого нами праславянского **bariti* ‘задерживать’, также развившемся из и.-е. **bher-* ‘нести’ (о чём говорилось выше). Сюда же относим укр. *забáра* ‘задержка’. Всё это подкрепляет наш тезис о параллельном развитии славяно-германских континуантов означенной индоевропейской основы. Принимая во внимание вышесказанное, следует признать автохтонность географического термина *бар* ‘мель и т. д.’ у славян. По-видимому, правы были составители ЭССЯ, включившие в число континуантов прасл. **bar-* рус. диал. *бар* ‘глубокое место в море, где останавливается пароход’ (для которого определяющим является значение ‘глубокое место’ из более раннего ‘место, где собирается вода’. – *А. И.*), ‘намывная мель в озере неподалеку от устья реки’.

Анализ славянского материала свидетельствует о неотделимости праслав. **bar-* (< **bariti*, **barati* ~ **bьrati*) как славянского континуанта и.-е. **bher-* ‘нести, приносить’ от более раннего праслав. **bor-* (< **borti*, **boriti*), имеющего похожие значения и позволяющего точнее определить семантику итеративных образований. Указанную связь считаем необходимым проиллюстрировать некоторыми примерами, рассмотрев несколько противоположных точек зрения относительно образований с основой **bor-*.

Мнение о том, что праслав. **borъ* – это лес на болотистой почве, было высказано ещё А. Брюкнером и позднее подвергнуто строгой критике в ЭССЯ на том основании,

сильщик’, д.-фризск. *bera*, др.-сак. *-ƀero*, др.-в.-нем. *bero* ‘то же самое’ ~ **ƀerōn* < **beranan*, продолжающего и.-е. **bher-* ‘нести’ (Orel I 43, 41). При этом сохраняется их связь с прагерм. **barjanan*, также как и связь итератива **bariti* с **borti*, **boriti* (ЭССЯ I 159).

что континуанты праслав. **borъ*, «помимо основных значений 'сосна', 'сосновый лес', выступают в первую очередь как обозначения сухих, песчаных, возвышенных мест, холмов (в том числе и в болотистом Полесье)», и что «для утверждения о семантич. (а следовательно, и этимологич.) родстве с **bara* материала недостаточно» (ЭССЯ I 153). При этом в ЭССЯ для именной основы **bar-* не фиксируются образования с семантикой 'возвышение'. Однако приведённая выше апеллятивная лексика, как уже было показано, не просто обнаруживает связь **bor-*, **bar-* 'возвышение, гора' с **bar-* 'болото', 'поток' и т. д., но дополняет число континуантов праслав. **bor-* < **ber-* (с чередованием **e* : **o* и продлением корневого вокализма **o* : **ō* : **a*)[8]. Всё вышесказанное, а также достаточно частое упоминание в иллюстративном материале *песчаных возвышений* позволяет в ряде случаев говорить о жизнеспособности этимологии **borъ* 'сосновый лес' и т. д. < **borъ* 'возвышение', 'песчаный островок (на болоте)'. Семантическая соотнесённость последнего с водной средой лишь подкрепляет его гипотетическую праславянскую древность.

Л. В. Куркина, рассматривая генезис праслав. **borъ* 'сосна, сосновый лес' в западно- и восточнославянских языках, придерживается, следом за К. Мошинским и Э. Френкелем, того мнения, что названия болот образуются «по произрастающей на них растительности: 'болотная растительность (лес, кустарник, трава)' → 'болото'» (Куркина 1967: 130–131). Таким образом, праслав. **borъ* в западно- и восточнославянских языках приобретает значение 'болото': ср.

[8] С другой стороны, не исключено, что праслав. **borъ* может восходить к и.-е. **bhoros*, ср. др.-инд. *bhára* 'добыча', греч. φόρος 'налог', лит. *bãras* 'часть поля, скашиваемая за один раз' (Варбот 1983: 63).

польск. *bór* 'сосновый лес', подгальск. *bór* 'болотистый луг, мшарник' и, поскольку сосна часто растёт на мшарнике, польск. *borowina*, *borowacizna* со значениями 'мшарник, поросший сосной', а также вообще 'мшарник, торфяник', укр. *bir* 'сосновый лес; болотистое заросшее место', русск. диал. *боровúна* 'возвышенное, покрытое лесом место – остров среди болота' (там же). Принимая в общем связь между растительностью и местом её обитания, надо отметить, что, как показывает практика, в случае с фитономенклатурой всё обстоит иначе: именно природно-географический тип местности отражается в названии растения.

Кроме того, генетическое родство праслав. **bor-* и **bar-* убедительно выявляется в семантике ряда славянских образований (в основном на востоке славянского мира). Интересно также, что в данном случае уже сам «строительный материал» обозначаемых географических объектов, – земля, песок и т. д., – может указывать на сему '*наносить, намывать*' как на б а з о в у ю в их характеристике: ср. укр. диал. *бір* 'сосновый лес на песчаной почве', 'сосновый лес на возвышении', 'смешанный лес на возвышении' (Черепанова 1984а: 30), укр. диал. *бир* 'возвышенное песчаное место', 'лес на возвышенном песчаном месте с преобладанием сосны' (ЭССЯ II 216), русск. *бор* 'большой сосновый или еловый лес, растущий на сухом, возвышенном месте', диал. (новг.) 'песчаное место, покрытое густым лесом или кустарником, а иногда и без леса', 'вереск, кусты, растущие в сосновом лесу на высоком месте', 'высокое место, покрытое кустами, лесом', (петерб., пск.) 'вереск, кустарник, растущий в сосновом лесу на высоком месте', (том., арх., вят., твер.) 'возвышенное место', (арх., новг.) 'сушь, суходол', (калин.) 'участок пашни с песчаной или глинистой землей', (петерб.) 'подводная мель на озерах', *бора* (арх.) 'песчаный лесистый

холм', словин. *bór* 'сухая, неплодородная почва, сосновый бор', соотносимые составителями словаря с **borъ I* (ЭССЯ II 216), а также суффиксальные дериваты болг. *борýн* 'возвышенность', диал. 'сухое место (в болоте)' – при наличии *борáк* 'сосновый лес', *борикáш* 'густой молодой сосновый лес' (Григорян 1975: 20). Исходя из семантики приведенных здесь образований, мы предлагаем связывать их с **bьrati*.

Хотя естественной для названия хвойного дерева в ЭССЯ признаётся предложенная Э. Бернекером версия: **borъ I* < и.-е. **b(h)er-* 'быть острым', однозначно происхождение праслав. **borъ* 'хвойный лес' в словаре всё же не определяется (ЭССЯ II 216–217). Однако вероятность этимологии Бернекера подтверждается и немецким *Nadelwald* 'бор', где *Nadel* – 'иголка' (РНС 49, 243). Возможно, славянскую типологическую параллель следует видеть в укр. **гостробур* или **гострий бір*[9], где *гострий* может выступать не просто как уточняющий компонент относительно расположения леса (скажем, на *горе*, *возвышении* – ср. укр. диал. *гостряк*, *гострець*, *гостровéрха* 'острая вершина горы' (Черепанова 1984а: 64)), как мы ранее полагали[10], а означать '«острый» лес' = 'хвойный лес', выступая как синонимичное в своем роде нем. *Nadel* в *Nadelwald*. Само же нем. *Nadelwald* в этом случае первоначально должно было означать 'хвойный (букв. игольчатый) лес'. Появление компонента *гострий* призвано отражать связь именно с сосновым лесом в силу утраты словами *бор*, *бір* семантического компонента 'сосновый', что отражено, к примеру, в укр. диал. *бор* 'смешанный

[9] Укр. диал. *бур* 'хвойный лес' (Черепанова 1984а: 30) представляет собой результат перехода *о* > *у* в позиции после губного, свойственного полесским говорам украинского языка.

[10] Версия о том, что **гостробур* могло означать нечто вроде 'сосновый лес на возвышении', была высказана ранее (Іваненко 2006: 35).

лес на сухом месте', 'густой дремучий лес', 'дубовый лес' (Черепанова 1984а: 30), где связь с породой деревьев уже не играет определяющей роли, а выявляется лишь ситуативно.

Наиболее же близким к истине было бы допустить связь **ber-* / **bor-*[11] с праслав. **bьrati*, а именно концентрированную реализацию семантического перехода 'собирать' > 'большое количество, множество чего-л.' в значении *'густой (о лесе)' (о семантике 'большое количество чего-л.' и его связи с континуантами и.-е. **bher-* речь ниже). Таким образом, можно реконструировать праслав. **bor-* 'густой лес' именно для с о с н о в о г о леса, где деревья растут достаточно густо, однако сами не образуют непроходимых зарослей, представляя, выражаясь образно, своеобразный частокол. Как стройное и высокое дерево, сосна вполне может ассоциироваться с колом или жердью (ср. частое употребление в художественной литературе словосочетаний наподобие: *лесной частокол*, *частокол леса* и т. д.). Интересно, что в этом случае и *бор* 'сосновый лес', и *забор* 'ограждение' являются континуантами и.-е. **bher-* 'нести, приносить'.

Подытоживая проведенное в статье небольшое исследование, надо отметить связь семантики 'собирать в одном месте' = *намывать*, *наносить*, с более поздним значением 'большое количество чего-л.' как с результатом указанных действий. Отсюда следует выводить семантику 'возвышение, гора'. Всё сказанное убедительно подтверждают славянские и неславянские континуанты и.-е. **bher-*.

Так, в плане восстановления семантики 'большое количество' > 'возвышение' для праслав. **borъ* показательно русск. диал. *борона* 'большое количество', выводимое из праслав.

[11] Относительно вероятности реконструкции фитосемантики для праслав. **ber-* приведем сербохорв. *бе́рак* 'роща' (Толстой 1957: 36).

borna (с апофоническим *o*) < **berǫ*, связанного с идеей плодородия. Основой для таких выводов Ж. Ж. Варбот послужили многочисленные иноязычные соответствия славянского факта: лат. *ferāx* 'плодородный', лтш. *bars* 'множество, толпа', а также морав. *neberny* 'неурожайный' (здесь мы опускаем приведёную в статье многочисленную лексику, связаную с деторождением. – *А. И.*). Таким образом, для **bьrati* выводится древнее значение 'приносить плоды', 'рождать' (Варбот 1984а: 170). С праслав. **borna*, **bornъ* связываются и русск. диал. *борона* 'большое количество' и болг. *бран* 'волна' < **bьrati* < **bher-*, а в качестве их индоевропейских неславянских континуантов приводятся ср.-англ., ср.-н.-нем. *bāre* 'волна' ~ др.-в.-нем. *burian*, ср.-в.-нем. *bürn* 'подниматься, вздыматься' (там же: 171).

С другой стороны, базовый характер семантики 'нести' для географической апеллятивной лексики с основой **bor-* (и позднейшим **bar-*) подтверждается многочисленными типологическими параллелями для **bьrati* и **nesti* (последнее сменило более раннее **bьrati* в качестве выражения семантики 'portare'), из которых мы приведём лишь необходимый минимум: кашуб.-словин. *ub'ěř* 'склон горы' (морфологический вариант праслав. корня **ber-*), сопоставляемое с русск. диал. вост. *поносная* гора, *поносное* дно реки 'пологое, покатое, наклонное' (в праслав. гнезде **nesti*), а также **bermę* и **noša* (Варбот 1984б: 35). Этот и остальной материал даёт основания полагать, что значение праслав. **bьrati* 'брать' – славянская инновация, восходящая к первоначальному и.-е. **bher(ə)* 'нести' (там же: 34).

Всё сказанное позволяет нам однозначно утверждать, что исследуемая в данной статье славянская географическая номенклатура имеет глубокую праславянскую древность, в ряде случаев непосредственно продолжая семантику и.-е. **bher-* 'нести, приносить', в праславянском **bьrati* 'брать',

'собирать'. И, очевидно, наиболее поздней славянской инновацией следует считать значение 'задерживать (ся)' для праслав. **bariti*.

Разумеется, приведённые в статье факты освещают генезис праслав. **bar* далеко не полно, но, взятые в совокупности, они всё же позволяют сделать определёные выводы. Однако окончательно их утвердить, скорректировать или же опровергнуть позволит лишь дальнейшее исследование лексико-семантических связей указанной основы.

Литература и источники

Аникин А. Е. II – *Русский этимологический словарь* 2, Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2008.

Бернштейн С. Б. 1953: *Болгарско-русский словарь*, Москва: ГИИНС.

БСРС I – *Большой словацко-русский словарь* 1, Братислава: Веда, 1979.

Варбот Ж. Ж. 1983: Место настоящего времени в системе отглагольного словообразования праславянского языка. – *Славянское языкознание. IX Международный съезд славистов (Киев, сентябрь 1983 г.). Доклады советской делегации*, Бернштейн С. Б., отв. ред., Москва: Наука, 61–76.

Варбот Ж. Ж. 1984а: *Праславянская морфонология, словообразование и этимология*, Москва: Наука.

Варбот Ж. Ж. 1984б: О возможностях реконструкции этимологического гнезда на семантических основаниях. – *Этимология. 1984*, Трубачев О. Н., отв. ред., Москва: Наука, 33–40.

Вербич С. О. 2007: *Гідронімія басейну Верхнього Дністра: Етимологічний словник-довідник*, Київ: Пульсари.

Григорян Э. А. 1975: *Словарь местных географических терминов болгарского и македонского языков*, Ереван.

ЕСУМ I – *Етимологічний словник української мови* 1, Київ: Наукова думка, 1982.

Журавлев А. Ф. I – *К уточнению представлений о славянских изоглоссах: дополнения к лексическим материалам «Этимологического словаря славянских языков»* 1, Москва: Наука, 1990.

Іваненко О. В. 2006: Географічна термінологія в топонімії Сумщини. – *Студії з ономастики та етимології. 2006*, Карпенко О. П., відп. ред., Київ: Пульсари, 27–41.

Іліаді О. І. 2008: *Слов'янські мовні релікти в топонімії Балкан*, Київ–Кіровоград: Код.

Куркина Л. В. 1967: Названия болот в славянских языках. – *Этимология. 1967*, О. Н. Трубачев, отв. ред., Москва: Наука, 1969, 129–144.

Левицкий В. В. II – *Этимологический словарь германских языков* 2, Черновцы: Рута, 2000.

Марусенко Т. А. 1968: Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов). – *Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика*, Москва: Наука, 206–255.

НОС I – *Новгородский областной словарь* 1, Новгород: Изд-во НГПИ, 1992.

Павловић З. Д. 1996: *Хидроними Србије*, Београд.

Расторгуев П. А. 1973: *Словарь народных говоров Западной Брянщины (Материалы для истории словарного состава говоров)*, Минск: Наука и техника.

РБЕ I – *Речник на български език* 1, София: Изд-во БАН, 1977.

РНС – *Русско-немецкий словарь*, Москва: ГИИНС, 1956.

Срезневский И. И. I – *Материалы для словаря древнерусского языка* 1, Москва: ГИИНС, 1958.

СРНГ I–XLIII – *Словарь русских народных говоров* 1–43, Ленинград–Санкт-Петербург: Наука, 1966–2010.

СУМ I – *Словник української мови* 1, Київ: Наукова думка, 1970.

Суперанская А. В. 2007: Юго-западная граница славянского мира. – *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство* 1(16), 36–45.

Тимченко Є. І – *Матеріали до словника писемної та книжної мови XV–XVII ст.* 1, Київ–Нью-Йорк, 2002.

Толстой И. И. 1957: *Сербско-хорватско-русский словарь*, Москва: ГИИНС.

Трубачев О. Н. 2003: *Этногенез и культура древнейших славян: лингвистические исследования*. Изд. 2-е, доп., Москва: Наука.

Черепанова Е. А. 1984а: *Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья*, Сумы.

Черепанова Е. А. 1984б: *Микротопонимия Черниговско-Сумского Полесья*, Сумы.

ЭССЯ I–XXXIV – *Этимологический словарь славянских языков* 1–34, Москва: Наука, 1974–2008.

Яшкін І. Я. 2005: *Слоўнік мясцовых геаграфічных тэрмінаў: Тапаграфія. Гідралогія*, Мінск: Беларуская навука.

Bezlaj F. I – *Etimološki slovar slovenskega jezika* 1, Ljubljana: SAZU, 1976.

Hladky J. 2004: *Hydronymia povodia Nitry*, Trnava: TU.

Orel V. I – *A handbook of Germanic etymology by Vladimir Orel* 1, Leiden–Boston: Koninklijke Brill NV, 2003.

SEK I – Boryś W., Popowska-Taborska H. *Słownik etymologiczny Kaszubszczyzny* 4, Warszawa: Slavistyczny Ośrodek Wydawnyczy przy Instytucie Slawistyky PAN, 2002.

Skok P. I – *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1, Zagreb: JAZU, 1971.

THE REALIZATION OF PROTO-SLAVONIC **BAR*-STEM IN THE APPELLATIVE AND PROPRIAL VOCABULARY

Summary

In the present article, the geographical terms with the **bar*-stem (that have not generally attracted researchers' attention unless there was an obvious specific need for the study) are examined. The complex analysis of the study at different time allows to reveal structural and semantic ties between the proto Slavonic **bar-* and the Indo-European **bher-* 'to carry, to bring' stems. For the common Slavonic **barъ*, **bara* 'swamp', **barъ*, **bara* 'hillock' and for **bariti* the basic meanings are 'to gather, to collect, to keep', 'to detain, to delay' (in the same way as for many other Slavonic suffixal derivates with the **bar*-stem).

Juozas Jurkėnas
Vilniaus pedagoginis universitetas

Viena specifinė antroponimų grupė

Antroponimija – tai didelė grupė ženklų (žodžių), kurių pagrindinė funkcija – individualizuoti (identifikuoti) visuomenės narius. Šios tikrinių vardų grupės tyrimas ir aprašymas yra labai sudėtingas darbas, nes čia susipina ir veikia vienas kitą įvairios kilmės ir įvairių epochų dariniai. Tad antroponimų žodynuose dažna pastaba „kilmė neaiški", o siūlomos etimologijos ne visada atrodo priimtinos.

Šiuolaikiniuose antroponimijos tyrimuose paprastai taikomas gana racionalus metodas – išskirti žinomas asmenvardžių grupes, apibūdinti kiekvienos iš jų susidarymo aplinkybes, chronologiją ir įvairius raidos niuansus. Tiriamo tikrinio vardo etimologijos nustatymas daug priklauso nuo to, kuriai grupei jis priskiriamas. Taip išskiriami: a) senieji indoeuropietiško tipo dvikamieniai bei iš jų sandų sudaryti trumpiniai; b) krikščioniški vardai ir jų vediniai; c) apeliatyviniai (pravardiniai) asmenvardžiai ir pan. Norėtųsi atkreipti dėmesį į dar vieną originalią asmenvardžių grupę, kurios išskyrimas padėtų suvokti šios antroponimų grupės specifiką. Turimi omenyje asmenvardžiai, kurie vokiečių kalba rašančių antroponimijos tyrėjų darbuose vadinami terminu *Lallnamen* (= vaikų kalbos vardai). Šiuose darbuose paprastai kalbama apie tai, kad tokie asmenvardžiai (*Lallnamen*) iš tikrųjų egzistuoja ir kad suvokti jų esmę galima tik kalbamuosius antroponimus priskiriant būtent šiai grupei. Viena iš pagrindinių tokių asmenvardžių ypatybių yra tai, kad identiškos formos vardų aptinkama daugely-

je kalbų. Jų formos tapatumas nebūtinai reiškia genetinį ryšį ar priklauso nuo kalbų kontaktų, bet gali būti sąlygotas ir tipologinių veiksnių.

Stebėjimai rodo, kad iš tikrųjų visų vaikų bet kurioje pasaulio vietoje pirmieji tariami „garsai" būna skiemenys su lūpiniais priebalsiais: *ma-ma*, *pa-pa*, *ba-ba*, o toliau *nia-nia*, *tia-tia*, *dia-dia*... Vienodos formos žodžių reikšmės įvairiose kalbose skiriasi. Taip rusų kalboje *mama* reiškia 'motina', o gruzinų – 'tėvas', *baba* – rusų kalboje 'senelė, senolė, močiutė', o tiurkų kalbose – 'senelis, senolis'... Taigi, nors vaikai šiuos garsų junginius ištaria vienodai, bet suprasti vienas kito negali, nes jų kalbos skirtingos. Tai lemia suaugusiųjų kalba: jie moko vaikus prasmės neturinčius skiemenis paversti žodžiais (Reformatskij 1967: 10–11). Kalbotyroje jau seniai nekelia abejonių mintis, kad didesnioji dalis giminystės terminų kilo iš vadinamosios vaikų kalbos. Taip aiškinami *tata*, *nana*, *mama* ir kiti panašūs dariniai, kurie žymi giminystės ryšiais susijusius asmenis, dažniausiai tėvą ir motiną (Trubačev 1959: 193). Tokių žodžių susidarymo procesą yra aprašęs O. Jespersenas. Pasak jo, visose šalyse visais laikais vaikų kambaryje vyksta savotiškas spektaklis: kūdikis guli ir lemena savo „mamma", „amama", „papapa", „apapa", „bababa" arba „ababab", neteikdamas savo balso stygų pratyboms jokios prasmės, o vyresnieji, džiaugdamiesi savo vaiko gabumais, priskiria šiems žodžiams vienokį ar kitokį turinį, kadangi jie įpratę, kad kiekvienas ištartas garsas ką nors reiškia. Taip susidaro ištisa grupė žodžių, išsiskiriančių darybos paprastumu – be priebalsių sandūros, paprastai kartojant tą patį priebalsį, įterpiant tarp jų balsį *a* (Trubačev 1959: 194–195).

Įvairių kalbų etimologiniuose žodynuose paprastai pripažįstama, kad egzistuoja vaikų kalbos žodžiai. Tai randama E. Fraenkelio, M. Fasmerio, J. Pokorno ir kt. darbuose. Tačiau baltų antroponimijos tyrimuose šis klausimas kol kas nekeliamas ir

tai, matyt, lemia objektyvios priežastys. Mat, surasti vienareikšmį atsakymą į klausimą apie vadinamųjų vaikų kalbos vardų vaidmenį antroponimijos raidos procese iš tikrųjų nelengva. Šie antroponimai labai dažnai forma sutampa su apeliatyvais, kurie etimologiniuose žodynuose traktuojami kaip vaikų kalbos žodžiai (*Lallwörter*). Tai daugiausia giminystės ryšių terminologija arba garsažodžiai. Todėl šios rūšies tikriniai vardai ir traktuojami kaip antroponimai, kilę iš tą pačią formą turinčių apeliatyvų. Ar galima kalbėti apie kokį nors betarpišką vaikų kalbos ypatybių vaidmenį pačiame onimizacijos procese, sunku atsakyti. Manoma, kad prieš bandant suformuluoti kokias nors racionalias prielaidas, būtina pateikti sąrašą antroponimų, kurie pagal formą gali būti priskiriami būtent šiai tikrinių vardų grupei, taip pat atkreipti dėmesį į kai kuriuos juos tyrusių kalbininkų komentarus. Siūlome keletą pavyzdžių.

AM- || MAM-

Liet. *Am-ùl-is*, *Am̃-but-as*, germ. *Ammius* (Ostgote, „ex gente Rosomanorum"), *Ammava* (Schönfeld 1965: 18); kelt. *Amius*, *Amma* (Holder I 128), lot. *Ammius* (Schulze 1904: 121); il. *Am-aus*, *Amm-oa* (Krahe 1929: 150); Mažosios Azijos ide. tautų antroponimai Αμα, Αμη, Αμια, Αμιας (Zgusta 1964: 55–58); skit. Αμμα (Zgusta 1955: 294).

Kalbininkai, tyrę lietuvių ir ilyrų antroponimiją, šio tipo asmenvardžių kilmės neaiškina. Kai kurie bandymai komentuoti kitų kalbų tikrinius vardus, turinčius kamieną *am-*, kelia abejonių. L. Zgusta atkreipia dėmesį į tai, kad šiuo atveju reikėtų kalbėti apie didelę vaikų kalbos vardų grupę (*Lallnamen*) (Zgusta 1964: 66).

Liet. *Mam-áitis*, *Mam-ãvičius*, *Mam-énas*, *Mam-õnas*, senuosiuose raštuose *Мам-оumucъ* (1592) (Jablonskis 1934: 333),

Mom-ul-ewicz (Jablonskis 1934: 93); rus. *Мамин* 1596, *Мамон* 1484, *Мамыч* (Veselovskij 1974: 193), brus. *Мамун*, *Мамяка* (Biryla 1966: 233), lenk. *Mamiec*, *Mamka* (Abramowicz 1997: 226); germ. *Mamo*, *Mammo*, *Mamila*, *Mam-fred* (Förstemann 1856: 901; Schönfeld 1965: 160); kelt. *Mam-ius*, *Mam-ula*, *Mamus* (Holder II 400); trak. Μαμα, Μαμας, *Mammas*, Μαμ--αιος, *Mam-utzis* (Detschew 1957: 283–284); skit. Μαμια (Zgusta 1955: 302).

Kalbant apie šią antroponimų grupę negalima pamiršti analogiškų giminystės terminų, kurie ide. kalbose daugiausia žymi motiną: liet. *mamà*, rus. *мама*, lenk. *mama*, lot. *mamma*, gr. μαμα ir pan. Šios leksemos paprastai vertinamos kaip vaikų kalbos žodžiai.

AN- || NAN-

Liet. *Ãnis*, *Anỹs*, *An-iùlis*, *Anius*, *An-ùlis*, *An-ẽvičius*, *An-ik--ẽvičius*, *An-il-iónis*, senuosiuose raštuose *An-iul* 1585 (Jablonskis 1934: 252), pr. *An-golt* (plg. *Golte*, *Golthe*, *Goltenne*) (Toporov 1975: 86); sen. rus. *Оня* 1600 (Veselovskij 1974: 231); germ. *Anna*, *Anno*, *An-ulo*, *An-ilo*, *An-ala* (*Stammvater der Goten*), *An-icho*, *Ana-ger*, *Ana-gast* (Förstemann 1856: 82–83; Schönfeld 1965: 19); lot. *Annius*, *An-icius*, *An-ilius* (Schulze 1904: 599); Mažosios Azijos ide. tautų antroponimai Αννας, Αν-αλις, Αν--ικας (Zgusta 1964: 67–68); skit. Αννα (skyriuje „Aus Kinderwörtern entstandene Namen") (Zgusta 1955: 294).

Šio antroponimų kamieno forma primena seną ide. kalbų giminystės terminą **an-*, kuris pagal kilmę yra vaikų kalbos žodis, plg. liet. *an-ýta*, pr. *ane* 'prosenelė', s. v. a. *ana* 'senelė, prosenelė', *ano* 'senelis, protėvis', lot. *anus* 'sena moteris' ir pan.

Įdomus H. Kaufmanno pasiūlytas atitinkamo germanų antroponimų kamieno aiškinimas: šis komponentas nevienareikš-

mis, t. y. gali būti ne vienos kilmės, tačiau pirmasis iš galimų etimonų yra senas vaikų kalbos žodis **an-* (*uraltes Lallwort*), reiškiantis protėvius (Kaufmann 1968: 33).

Liet. *Nana*, *Nan-ẽvičius*, *Nan-iónis*, *Nanỹs*, senuosiuose raštuose *Нан-евичъ* 1599 (Jablonskis 1934: 513); lenk. *Nan-iewicz* (Balstogės regionas) (Abramowicz 1997: 256); germ. *Nanna*, *Nanno*, *Nan-icha* (Förstemann 1856: 949; Schönfeld 1965: 170); kelt. *Nanea*, *Nan-ius*, *Nanna*, *Nann-eius*, *Nano-s* (Holder II 682–683); trak. *Nana*, *Nanea*, Νανω, Ναναϛ (Detschew 1957: 327); Mažosios Azijos ide. tautų antroponimai Νανα, Νανη, Νανιϛ, Νανηϛ, Νανας, Νανια, Ναννα, Ναννας (Zgusta 1964: 346–354). Prie šio Mažosios Azijos tautų antroponimų sąrašo Zgusta prideda pastabą: tai didelė grupė vaikų kalbos vardų, žinomų įvairiose kalbose, arba, mažų mažiausiai, įvairiose kalbose esama analogiškų antroponimų kamienų. Galima pridurti tik tiek, kad ide. kalbose yra ir grupė apeliatyvų, kurie pagal kilmę laikomi vaikų kalbos žodžiais: rus. *няня*, serb. *нана*, skr. *nana* 'mamytė', gr. νέννα, νάννη 'teta', νέννοϛ, νάννοϛ 'dėdė' ir pan.

AB- || *BAB-*

Liet. *Ãb-elis*, *Ab-el-iū́nas*, *Ab-ùkas*, *Ab-ul-ẽvičius*; germ. *Abbo* (Schönfeld 1965: 1); kelt. *Abbo(n)*, *Ab-el-ā*, *Ab-ia*, *Ab-ilu-s*, *Ab-ula* (Holder I 6–11); trak. Αβα: 1. Nympfe, 2. Fürstin in Olbe (Detschew 1957: 1); Mažosios Azijos tautų asmenvardžiai Αβα, Αβαϛ, Αββα (Zgusta 1964: 43–44).

Vienu iš galimų antroponimų kamieno *aba-* etimonų Kaufmannas laiko gotų kalbos žodį *aba-* 'vyras'.

Liet. *Babà*, *Bab-áitis*, *Bab-ãvičius*, *Bãb-ikas*, *Babỹs*, *Bab-ùšis*, *Bob-ẽlis*, *Bob-énas*, *Bobys*, senuosiuose raštuose *Bob-aitis* 1561 (Jablonskis 1934: 659); lenk. *Bab*, *Baba*, *Bab-ik*, *Bab-uck*, *Bab-*

-usz, *Babi-rad* (Słownik 1965–1967: 74–75), brus. *Баб-ец*, *Баб--ко* (Biryla 1966: 197), rus. *Бабей*, *Баб-иков*, *Баб-ин*, *Баб-кины*, *Баб-ухин* (Veselovskij 1974: 18); germ. *Babo*, *Bab-ilo*, *Bab--in*, *Bab-ulf*, *Boba*, *Bob-ila*, *Bob-ilo*, *Bobo-bert* (Förstemann 1900: 223–224; 317–319); kelt. *Babbius*, *Babus* (Holder I 321–322); lot. *Babbius*, *Babius* (Schulze 1904: 423); skit. Βαβα, Βαβος (Zgusta 1955: 300); Mažosios Azijos tautų asmenvardžiai Βαβας, Βαβις, Βαβους, Βαβα, Βαβυ[λ]α (Zgusta 1964: 113–116).

Kalbant apie šį antroponimų kamieną reikia turėti galvoje, kad egzistuoja tokia grupė vaikų kalbos žodžių (skiemens *ba* reduplikacija): liet. *bóba*, lat. *baba*, rus. *баба*, v. v. a. *bābe*, *bōbe* 'senė, motina', it. *babbo* 'tėvas' ir pan.

Pateikdamas Mažosios Azijos tautų asmenvardžius, Zgusta teigia, kad šį antroponimų kamieną reikėtų laikyti vaikų kalbos elementu (*Lallnamensippe*), nepamirštant šios rūšies leksemų analizės sudėtingumo: negalima paneigti galimybės, kad vienodą formą turintys komponentai kai kuriais atvejais gali būti ir skirtingos kilmės.

AP- || *PAP-*

Liet. *Ãpas*, *Ap-ãvičius*, *Ap-eĩkis*, *Ap-ùkas*, *Ap-ùtis*, pr. *Apus* (Trautmann 1925: 13); Mažosios Azijos tautų antroponimai Απας, Απιας, Απη, Αππας, Απους (Zgusta 1964: 70–73).

Lietuvių pavardžių žodyne antroponimo *Ãpas* kilmė apibūdinama taip: „Galbūt sietina su pr. *Apus* [...]. Tačiau galimi ir kitokie ryšiai, plg. (?) vok. *App* [...], *Oppo* [...], rus. *Ana* [...] ir pan.“ (LPŽ I 114).

Komentuodamas Mažosios Azijos tautų atitinkamų antroponimų sąrašą Zgusta teigia, kad asmenvardžiai Αππιος, Αππία ir pan. yra lotyniški arba lotynų ir graikų kalbų, t. y. priklauso Romos imperijos erdvei. Tačiau jie užrašyti ir visuose Ma-

žosios Azijos regionuose. Gali būti taip, kad čia buvo ir savi tikriniai vardai, kilę iš vaikų kalbos elemento *appa-* (Zgusta 1964: 74–75).

Liet. *Pãpas*, *Pap-eikà*, *Pap-ẽlis*, *Papỹs*, pr. *Papulyn*; rus. *Папа*, *Папулов*, *Папыш* (Veselovskij 1974: 239), lenk. *Papa* 1372, *Papis*, *Papko* 1368 (Rymut 1991: 204); germ. *Papulus* (*Dieser uns in der Generatio begegnende Name ist ungermanisch*; *mehr läβt sich über ihn nicht sagen*) (Schönfeld 1965: 179); kelt. *Papo(n)*, *Papus* (Holder II 298); lot. *Papius*, *Papuleius*, *Papus* (Schulze 1904: 618); trak. Παπας, Παπιας, Παπυλος (Detschew 1957: 356); Mažosios Azijos tautų antroponimai Παπας, Παπος, Παπης, Παπα, Παπια, Παππας (Zgusta 1964: 406–414).

Verta dėmesio grupė giminystės terminų, kurie aiškinami kaip vaikų kalbos žodžiai, plg. gr. (Homero) παππα 'tėtis', παππος 'dėdė', lot. *pāpa*, *pappa* 'tėvas' ir t. t.; rusų kalbos žodis *nana*, Fasmerio nuomone, gali būti ir skolinys (Fasmer 1971: 200).

Lietuvių pavardžių žodyne antroponimas *Pãpas* lyginamas su lat. *Pape*, *Pāpe* ir pan., vok. *Paape*, *Pape* ir pan. Komentaras baigiamas pastaba, kad vienu kitu atveju šis tikrinis vardas gali būti pravardinis iš liet. *pãpas* 'krūtis; spenys; čiulptukas, žindukas; dusulys' (LPŽ II 391).

Analizuodamas Mažosios Azijos tautų antroponimus, turinčius kamieną *pap-*, Zgusta siūlo kelis jų etimologijos variantus: a) vaikų kalbos asmenvardis (*Lallname*); b) teoniminis tikrinis vardas iš dievybės vardo Παπας, Παπιας (šis pavadinimas taip pat yra vaikų kalbos žodis); c) lotynų ar graikų kalbų antroponimų kamienas; d) Mezijoje ir Bitinijoje gali būti trakų kilmės. Savo samprotavimus Zgusta baigia išvada, kad Mažosios Azijos tautų kalbose daugeliu atvejų yra savas antropokamienas *pap-*. Tačiau identiško komponento egzistavimas įvairių kalbų onimijoje neretai verčia pripažinti, kad jo analizė gali būti nevienareikšmė (Zgusta 1964: 415).

AT- || TAT-

Liet. *At-man(ãvičius)*, *At-mìnas*, *At-mon(áitis)*, *Ãt-naras*, *Ãtas*, *Ãt-ikis*, *At-it(ónis)*, *At-ùtis*, senuosiuose raštuose *Am--гин(овичъ)* [LM 209], pr. *Atte* (Trautmann 1925: 132); germ. *Atto*, *Ato*, *Ata*, *Attho*, *Atta*, *Attico*, *Attala*, *Atta-man*, *Ato-man*, *Atta-mar* (Förstemann 1856: 130–134), *Atha-ulfus*, etnonimas *Atmoni* (Schönfeld 1965: 35–36); kelt. *Ati-genta*, *Ate-meri*, *At--viro*, *Ata*, *Atis*, *At-ilius*, *At-ito(n)*, *At-itta*, *Att-alus*, toponimas *Ata-ginos* vicus (Schmidt 1957: 136–141; Holder I 250–276); trak. Ατιας, *Atius*, *Atia* (Detschew 1957: 33); sen. ind. *Ati--datta*, *Ati-bala*, *Ati-bhara*, *Ati-viśva* (Fick 1874: 146); rus. *Отук* (Veselovskij 1974: 235), lenk. *Ota* 1260, *Ot* 1491, *Otko* 1413, *Otek* 1335 (Rymut 1991: 202).

Vertas dėmesio faktas, kad įvairių ide. kalbų antroponimijoje egzistuoja ne tik kamienas *at-*, bet ir identiški dvikamieniai tikriniai vardai arba analogiški priesagų dariniai, pvz.: liet. *At--man(ãvičius)*, *At-mon(áitis)* // germ. *Atta-man*, *Ato-man*, *At--moni*; liet. *Ãtikis* // germ. *Attico*; liet. *Am-гин(овичъ)* // kelt. *Ata-ginos*; liet. *At-it(ónis)* // kelt. *At-itta*, *Atito(n)*; germ. *Ata--mar* // kelt. *Ate-meri*; germ. *Attala* // keltų *Att-alus*.

Žinomas vokiečių onomastikos tyrėjas E. Förstemannas teigia, kad komponentas *at-* gali būti įvairių elementų konglomeratas (Förstemann 1856: 130), todėl kalbėti apie jo etimologiją nelengva. Yra įdomių bandymų nustatyti šio antroponimų kamieno ryšį su apeliatyvine leksika. Išskirtinos dvi versijos.

1. Komponentas *at-* yra vaikų kalbos vardas (*Lallname*). Egzistuoja ir analogiškų pagal formą giminystės terminų grupė; plg. sen. sl. *отьсь* < **attikos*, rus. *отец*, got. *atta*, lot. *atta*, gr. ἄττα, het. *attaš* 'tėvas', sen. ind. *attā* 'motina, vyresnioji motinos sesuo' ir pan.

2. Kamienas *at-* kai kuriais atvejais gali būti priešdėlinis elementas; plg. liet. *at-*, pr. *at-*, *et-*, sen. sl. *отъ*, sen. air. *aith*

'prie-, nuo-', sen. ind. *ati* 'per-' ir pan. (Schmidt 1957: 136; Holder I 253; Fick 1874: 146).

Įdomu ir tai, kad egzistuoja analogiškos kamieno formos vadinamieji senosios Europos hidronimai: *At(h)esis*, liet. *Atesỹs*, *Atuonỹs* (Schmid 1972: 7; Vanagas 1981: 50).

Liet. *Tatilas*, *Tatùlis*, toponimai *Tatìškiai*, *Tatkūnai*; brus. *Tamyc*, *Tamycъ* (Biryla 1966: 263), *Tamyлъ* (Biryla 1969: 410); lenk. *Tata* 1486, *Tatek* 1452, *Tatka*, *Tatko* 1786, *Tatul* 1470 (Rymut 1991: 273); germ. *Tata* (*bei Casiodor ein Ostgote*, *bei Prokop ein Vandale*) (Schönfeld 1965: 221); kelt. *Tata*, *Tato* (Schönfeld 1965: 221); Mažosios Azijos tautų antroponimai Τατα, Τατη, Τατας, Τατης, Τατια, Ταττα, Ταττις, Τατος, Τατιλλα (Zgusta 1964: 494–506). Čia negalima nepaminėti analogiškos giminystės terminų grupės: rus. *mama* 'tėvas, tėtė', lenk. *tata*, liet. *tẽtis*, sen. ind. *tāta* 'tėvas', gr. τέττα, τατα, lot. *tata* 'tėvas, maitintojas' ir pan. Analogiškų elementarių darinių yra visose pasaulio kalbose (Fasmer 1973: 26).

LAL-

Liet. *Lãlas*, *Làlis*, *Lalỹs*, *Lalùtis*, toponimai *Lalaĩ*, *Lalénai*, *Lalùčiai*, pr. *Lalutte* (Trautmann 1925: 51); lenk. *Lala* 1384, *Lalek*, *Lalewicz*, *Lalik* 1741, *Laluk*, *Laluś* 1613 (Rymut 1991: 170); kelt. *Lalia*, *Lallius*, *Lall-o(n)*, *Lallus*, *Lala* (Holder II 127–128); lot. *Lal(l)ius* (Schulze 1904: 267); trak. Λαλλης, Λαλος, Λαλα (Detschew 1957: 274); Mažosios Azijos tautų antroponimai Λαλα, Λαλος, Λαλας, Λαλλίς (Zgusta 1964: 265–267).

Daugelyje ide. kalbų yra analogiškas garsažodis, plg. liet. *laléti* 'garsiai kalbėti, klegėti', rus. *лала* 'plepys', lenk. *lalać*, vok. *lallen* 'lementi', gr. λαλέω 'kalbu' ir pan.

Kai kurie kalbininkai teigia, kad antroponimija dėl savo judrumo yra neilgaamžė, nuolat kintanti tikrinių vardų grupė,

ji ne tokia pastovi, kaip „žemės kalbos“ elementai – hidronimai (plg. Krahe 1954: 38). Tačiau ir hidronimijoje W. P. Schmidas mato šių tikrinių vardų raidos rezultatus: a) senieji hidronimai dažnai išsaugomi nepakitę arba beveik nepakitę; b) neretai kalbančiųjų sąmonėje susikuria naujos asociacijos ir šiems tikriniams vardams priskiriami nauji ryšiai su kitais leksikos sistemos elementais; c) kartais jie iš viso nebevartojami (pakeičiami naujais) (Schmid 1998: 151). Norėtųsi dar kartą atkreipti dėmesį į tai, kad antroponimija, kaip ir pati kalba, perduodama iš kartos į kartą. Antroponimijoje išlieka dalis labai senų vardų (plg. Jurkėnas 2006: 152–154). Čia galima išskirti ir tas pačias grupes, apie kurias kalba Schmidas, analizuodamas hidronimijos raidą. Skirtumas tik toks, kad naujų vardų dalis antroponimijoje labai didelė, o išlikusių senų, nepakitusių arba labai mažai pakitusių asmenvardžių palyginti mažai. Tačiau būtent šių senųjų antroponimų analizė (bandymas nustatyti jų kilmę ir esmę) primena Schmido mintį, kad onomastika yra nesibaigianti diskusija dėl tų tikrinių vardų, kurie nebeturi aiškesnio ryšio su apeliatyvine leksika (Schmid 1998: 151). Kitaip sakant, būtent šie senieji tikriniai vardai (tarp jų ir antroponimai) neretai tampa tyrėjų ginčo objektu.

Reikėtų prisiminti ir tai, kaip suprantamas pats baltų kalbų istorijos procesas. Turimi omenyje gana įdomūs Z. Zinkevičiaus samprotavimai: „Senoji baltų kalba (dabartinė baltų kalbų prokalbė) buvo dar palyginti nedaug nutolusi nuo indoeuropiečių kalbinio modelio, šnekant įprastine terminologija, pasižymėjo labai dideliu archajiškumu. Hidronimų tyrinėtojai konstatuoja labai archajišką baltų hidronimijos pobūdį: ji dažnai prilygstanti seniausiam indoeuropiečių hidronimijos sluoksniui. Matyt, baltai atsiskyrė nuo kitų indoeuropiečių gana anksti. Vėliau, nutrūkus kontaktams su giminiškais dialektais, ypač slavais, baltai ilgus amžius gyveno atokiai nuo kitų toli-

mose šiaurės rytų Europos miškų glūdumose, kur jų nesiekė audringi istorijos įvykiai, tuo metu vykę pietų bei pietvakarių Europoje. Gyvenant tokiomis sąlygomis šventai saugoma protėvių buities ir gyvensenos tradicija. Lėtai kinta kalba." (Zinkevičius 2005: 61). Antroponimija – tai ta leksikos dalis, kurioje labiau negu kur kitur atsispindi buities ir gyvensenos tradicija. Reikia manyti, kad pateiktieji antroponimai, kurių kamienai sutampa su vaikų kalbos žodžiais, yra labai senas reiškinys, arba, mažų mažiausiai, čia galima kalbėti apie labai seną antroponimų darybos modelį. Tai liudija ne tik jų forma, bet ir geografija, t. y. paplitimas įvairių kalbų senojoje antroponimijoje. Tačiau, turint galvoje antroponimų kilmės ir raidos sudėtingumą, vargu ar būtų racionalu siūlyti vienareikšmį visų išvardytų asmenvardžių vertinimą. Nereikėtų kategoriškai neigti ir kai kurių kitų galimų šios grupės tikrinių vardų analizės variantų.

IŠVADOS

1. Pagrindinė pateiktųjų antroponimų kamienų kilmės versija – daugeliu atvejų jie yra vaikų kalbos vardai.
2. Tai, kad įvairiose kalbose egzistuoja tą pačią formą turinčių giminystės terminų grupė, nebūtinai reiškia, kad asmenvardis kilęs iš šio termino. Kartais čia galima įžvelgti vien tipologinį ryšį.
3. Analizuojant kai kuriuos šio tipo antroponimus negalima kategoriškai atmesti prielaidos, kad dalis jų gali būti ir kitokios kilmės.
4. Negalima paneigti ir to, kad kai kuriais atvejais analogiškų šio tipo asmenvardžių egzistavimas įvairių tautų antroponimijoje gali būti ir kalbų kontaktų pasekmė.

Sutrumpinimai

air. – airių
brus. – baltarusių
got. – gotų
gr. – graikų
het. – hetitų
il. – ilyrų
ind. – indų
it. – italų
kelt. – keltų
lat. – latvių
lenk. – lenkų
lot. – lotynų
pr. – prūsų
rus. – rusų
serb. – serbų
skit. – skitų
skr. – sanskrito
sl. – slavų
s. v. a. – senovės vokiečių aukštaičių
trak. – trakų
ukr. – ukrainiečių
vok. – vokiečių
v. v. a. – vidurio vokiečių aukštaičių

Literatūra

ABRAMOWICZ Z., CITKO L., DACEWICZ L. 1997: *Słownik historicznych nazw osobowych Białostocczyzny (XV–XVII w.)* 1–2, Białystok: Institut Filologii Wschodniosłowiańskiej, Uniwersytet w Białymstoku.

BIRYLA M. B. 1966: Бірыла М. В. *Беларуская антрапанімія*, Мінск: Навука і техника.

BIRYLA M. B. 1969: Бірыла М. В. *Беларуская антрапанімія*, Мінск: Навука і техника.

DETSCHEW D. 1957: *Die thrakischen Sprachreste*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. (Schriften der Balkankommission, linguistische Abteilung 14).

FASMER M. I–IV – Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка* 1–4, Москва: Прогресс, 1964–1973.

FICK A. 1874: *Die griechischen Personennamen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht's Verlag.

FOERSTEMANN E. 1856: *Altdeutsches Namenbuch* 1, Nordhausen: Verlag von Ferd. Förstemann.

HOLDER A. I–III – *Alt-celtischer Sprachschatz* 1–3, Leipzig: Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1896–1907.

JURKĖNAS J. 2006: Antroponimija kaip arealinio tyrimo objektas. – *Baltų onomastikos tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 150–157.

KAUFMANN H. 1968: *Ergänzungsband zu Ernst Förstemann Personennamen*, München: Wilhelm Fink Verlag.

LM – *Литовская метрика* 1(3). *Переписи войска литовского*, Петроград: Типографія Главного Управленія Удѣловъ, 1915.

LPŽ I–II – *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2, Vilnius: Mokslas, 1985–1989.

REFORMATSKIJ A. A. 1957: Реформатский А. А. *Введение в языковедение*, Москва: Просвещение.

RYMUT K. 1991: *Nazwiska polaków*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum.

SCHMID W. P. 1972: Baltische Gewässernamenn und das vorgeschichtliche Europa. – *Indogermanische Forschungen* 77(1), 1–18.

SCHMID W. P. 1998: Das baltische Zentrum in der alteuropäischen Hydronymie. – *Baltistica* 33(2), 145–153.

SCHMIDT K. H. 1957: Die Komposition in Galischen Personennamen. – *Zeitschrift für celtische Philologie* 26(1–4), 136–141.

SCHOENFELD M. 1965: *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*, Heidelberg: Carl Winter.

SSNO I – *Słownik staropolskich nazw osobowych* 1, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1965–1967.

TOPOROV V. N. 1975: Топоров В. Н. *Прусский язык. Словарь А–Д*, Москва: Наука.

TRUBAČEV O. N. 1959: Трубачев О. Н. *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*, Москва: Издательство АН СССР.

VANAGAS A. 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslas.

VESELOVSKIJ S. B. 1974: Веселовский С. Б. *Ономастикон*, Москва: Наука.

ZGUSTA L. 1955: *Die Personennamen griechischer Städte der nordlichen Schwarzmeerküste*, Praha: Academia nakladatelství Čekoslovenské akademie věd.

ZGUSTA L. 1964: *Kleinasiatische Personennamen*, Praha: Verlag der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften.

ZINKEVIČIUS Z. 2005: *Lietuvių tautos kilmė*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

ON ONE SPECIFIC GROUP OF ANTHROPONYMS

Summary

The article is devoted to one specific group of personal names that is made of the so called children's language names (*Lallnamen* in German). We are dealing here with identical-stem anthroponyms that are found in many languages: *am-* || *mam-*, *an-* || *nan-*, *ab-* || *bab-*, *ap-* || *pap-*, *at-* || *tat-*, *lal-*.

In many cases, these anthroponyms are names of children's language, and the identical forms can be accounted for by the presence of the typological factor. However, assumptions of different character should not be completely ruled out as, in some cases, the existence of analogous personal names in the anthroponymy of different national languages might be the natural consequence of linguistic contacts.

Rolandas Kregždys
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Pr. *Romow*: tekstologinė, etimologinė, mitologinė analizė

Pirmasis prūsų religinio centro vietovę įvardijo Petras Dusburgietis, Teutonų ordino kronikininkas, 1326 m. veikale *Cronica terre Prussie*: *Fuit autem in medio nacionis hujus perverse, scilicet in Nadrowia, locus quidam dictus* ***Romow***, *trahens nomen suum a* ***Roma*** [...] (SRP I 53).

Svarbiausią prūsų tikybos centrą vėliau mini S. Grunau, J. Bretkūnas, M. Pretorijus, K. Hartknochas ir daugelis kitų, rašiusių apie senąją prūsų religiją bei mitologiją (Mannhardt 1936: 192, 199 tt., 423, 524, 532 ir kt.).

Prieš pradedant etimologinę toponimo analizę, pravartu panagrinėti itin svarbų Mikalojaus iš Jerošino (*Nicolaus von Jeroschin*), 1340 m. į vokiečių kalbą išvertusio P. Dusburgiečio veikalą, nagrinėjamos vietovės apibūdinimą. Jis fragmento [...] *locus quidam dictus Romow, trahens nomen suum a Roma* [...] žodį *locus* verčia ne vok. *der Ort* ar *die Stelle*, bet *stat* (= vok. *die Stadt* '**miestas**'): 4020 *Dî stat dî hîz Rômowe // und was nâch Rôme genant* [...] (SRP I 348)[1].

J. Basanavičius šią teksto atkarpą interpretuoja taip: „Šitos netikėlių tautos vidury, būtent Nadruvoje, **vietoj**, kuri vadinama Romovė, gavusioj tą vardą nuo Romos [...]" (Basanavičius 1998: 54).

[1] Vertėjai į lietuvių kalbą S. Plaušinaitis ir V. Balaišis šį itin svarbų niuansą interpretavo, matyt, remdamiesi L. Valkūno vertimu iš lotynų kalbos: 4020 „Ta **vieta** buvo Romuva // pagal Romą pavadinta [...]" (BRMŠ I 368).

L. Valkūnas verčia: „Šios klastingos tautos [gyvenamų žemių] viduryje, Nadruvoje, buvo **vieta**, kurią vadino Romove, gavusi vardą nuo Romos [....]." (Dusburgietis 1985: 87). „Vietos" terminą vartoja ir M. Gimbutienė, nors pagrečiui parašo ir žodį „miestas" (Gimbutas 1963: 183, 194).

S. C. Rowellas šią teksto dalį aiškina dar kitaip. Nors sakinyje yra du kartus pavartotas lot. *quidam* – tai sintaksinio junglumo būdas, kai į pagrindinį sakinį įterpiami šalutiniai, o ir šiam įvardžiui, einančiam po pažymimojo žodžio, nebūdinga nežymėtumo reikšmė (plg. Netušylo 1880: 206; Llobera 1919–1920: 436; OLD 1965: 1551), todėl jų apskritai versti nereikia, – jis verčia 'kažkoks' ir daro išvadą apie Dusburgiečio abejojimą ar netikrumą minimu faktu (Rowell 2001: 135)[2]. G. Beresnevičius buvo linkęs remtis Mikalojaus iš Jerošino „miesto" terminu (Beresnevičius 2003: 10).

Interpretuojant vokiškąjį Dusburgiečio kronikos vertimą, būtina atsižvelgti į laiko faktorių, t. y. nepamiršti svarbaus fakto – lotynų kalbos kitimo niuansų. Viduramžių lotynų kalboje žodis *locus* reiškė ne tik 'vietą', bet ir 'siège épiscopal, cité – episcopal see, city, capital of a bishopric', 'city' ir kt. (Niermeyer 1976: 619). Mikalojus iš Jerošino pasirenka 'miesto' reikšmę.

Dėl nagrinėjamo fragmento autentiškumo neabejojama, mat Mikalojus iš Jerošino savo intarpus pateikia: (1–2 kn.) IV 1–20 = 1212–1497 (1190–1230 m.), (3 kn.) IV 21–29[a] = 5739–5860 (1231–1240 m.) ir kt., o toponimas *Romow* minimas 4015–4027 eil. (Ziesemer 1906: 9). Manyti, kad Mikalojus iš Jerošino būtų ką nors išgalvojęs, nėra pagrindo, mat Dusburgiečio tekstą jis praplėsdavo dažniausiai tuomet, kai buvo aprašomi itin svarbūs įvykiai, nulėmę Ordino likimą (Ziesemer 1906: 11).

[2] P. Dusburgiečio *Romow* apibūdinimą netgi pozityvistas A. Brückneris vadina „dokładnym" (Brückner 1904: 19).

Taigi galima atsargiai spėti, kad Mikalojui iš Jerošino buvo gerai žinoma, jog *Romow* buvo ne kokia nors miškinga ar atvira vieta, skirta aukojimams, bet pagonių vyskupo rezidencija, t. y. miesto tipo gyvenvietė[3]. Argumentuoti tokią hipotezę nėra labai sunku, mat ir Dusburgietis teigia, kad šventovėje gyveno vyriausiasis žynys. Be to, manoma, kad kai kurie vaidilos, gyvenę Romuvoje, buvo senyvo amžiaus ir ligoti, todėl prižiūrimi kitų žmonių (Creuzer 1822: 85; dar plg. BRMŠ II 111). Vadinasi, šiuos žynius turėjo prižiūrėti tarnai (BRMŠ II 94, 111; LM II 269), kuriems taip pat reikėjo kur nors gyventi, dirbti ir pan., t. y. aptariamu toponimu įvardijama vieta buvo ne kokia nors dykvietė, kurios viduryje augtų tik žiemą ir vasarą žaliuojantis ąžuolas (Grunau informacija), bet tam tikrą pastatų kompleksą turinti gyvenvietė ar netgi miestas su statiniais, skirtais kaimyninių šalių delegacijoms apgyvendinti, su šventikų namais ir įvairiausiais sandėliais (plačiau žr. Beresnevičius 2004: 51 t., 226).

Į šį faktą negalima nekreipti dėmesio – vok. *Stadt* (Mikalojaus iš Jerošino *stat*) kitaip interpretuoti neįmanoma, nes Dusburgiečio veikalą vertė jo amžininkas. Taigi ir rašymo bei leksikos vartosenos tradicija turėtų būti ta pati – realijų suvokimas yra koordinuojantis.

Atsižvelgiant į įvairius nagrinėjamo teksto (Mikalojaus iš Jerošino, J. Dlugošo, K. Būgos ir kt.) lot. *locus* vertimus, būtina įvertinti semantemų 'miestas' // 'vieta' // 'vietovė' lotyniškų pavyzdžių vartosenos ypatumus, t. y. būtina išsiaiškinti, ar leksikos vartosena atitinka realijas.

Dusburgietis lot. *locus* vartoja šiomis reikšmėmis (plg. SRP I 21–269):

[3] Yra žinoma, kad Prūsijoje būta nemaža miestų (plg. Nauclerus 1579: 929; Łowmiański 1935: 30).

1) 'vieta, vietovė': ***loca*** *sancta terre Prussie* „šventvietes Prūsijos žemės“ (SRP I 23) [Ps 106, 31–32]; *ad alia* ***loca*** „į kitas vietas“ (SRP I 122) [145, 140] ir kt.;

2) 'pilis; miestas': *in nemore circa* ***locum****, qui dicitur Vogelsanck*, „miške aplink pilį (gyvenvietę), kuri vadinama Vogelsanck“ (SRP I 124) [154, 149] – Valkūnas verčia „miške apie tą vietą, kuri vadinama Fogelzangu“, nors M. Pollakówna nurodo, kad *Vogelsanck* buvo kryžiuočių įkurta pilis. Ji remiasi Dusburgiečiu, nurodančiu pilies (miesto) įkūrimo datą – 1226 m.: *Tempore istius magistri venerunt fratres Prusiam edificantes Vogilsanc anno domini 1226* (Pollakówna 1968: 38, 94, 114, 152 t.).

3) 'gyvenvietė?': a) *pervenisset ad talem* ***locum****, ubi omni timore postposito sedens in mensa cum sociis suis refectionem sumeret post laborem* „priėjo tokią gyvenvietę, kur, nekreipdamas dėmesio į pavojus, sėdo su savo bendrais už skobnies po visų rūpesčių ramiai papietauti“ (SRP I 139) [198, 193] – Valkūnas verčia „tokią vietą“, tačiau lot. *mensa* suponuoja mintį, kad veiksmas vyksta pastate ar šalia jo, kur yra stalas valgiams patiekti; b) *ad locum, ubi pociores terre Sudowie convenerant ad potanduin* – „ten, kur Sūduvos žemės galingieji buvo susirinkę puotauti“ (SRP I 142) [210, 205].

H. Łowmiańskis jau seniai pastebėjo, kad Dusburgietis nediferencijuoja „srities“ ir „miesto“ terminų, t. y. jais gali įvardyti ir visai skirtingas, ir tapačias sąvokas (Łowmiański 1935: 31).

Taigi galima atsargiai spėti, kad jo minimas [...] *locus quidam dictus Romow* [...] (SRP I 53) galėtų būti verčiamas „miestas, vadinamas Romow“, o ne „vieta ar vietovė Romow“ (plg. Mierzyński 1900: 11).

Vėlesni Dusburgiečio tekstais naudojęsi autoriai taip pat vartoja „miesto“ terminą, plg. Długošo pasakojimą: [...] *apud civitatem eorum pro metropoli habitam, Romowe vocatam* [...] (BRMŠ I 545) – „pagrindiniame jų mieste, pavadintame Ro-

mowe", [...] *ad instar quoque Romae civitatem principalem Romowe condidisse* [...] (BRMŠ ten pat), t. y. „pagal Romos pavyzdį pagrindinį miestą Romowe įkūrė".

Dlugošo vartotą lot. *civitas* kartoja ir XVI a. karaliaus Žygimanto Senojo dvariškis A. Critius (Critius 1521: 32): „[...] pagrindinį miestą Romuva [*principalẽ civitatem Romove*] pagal Romos vardą pavadino [...]" [vertimas mano – *R. K.*].

Vis dėlto vėlesniame XVI a. rašytiniame šaltinyje galima rasti dar tikslesnį nagrinėjamo vietovardžio aprašymą – labai svarbu, kad jis čia nesiejamas su religija: „Netrukus po karo pailsėję, gavę privilegiją [popiežiaus bulę – *R. K.*], į prūsų kraštą surengė kitą žygį, skirtą atkeršyti už žiaurų šventojo Adalberto nužudymą, taip pat siekdami tą gentį prie savo valstybės prijungti, todėl per Kulmo kraštą [kuris priklausė Lenkijai – *R. K.*] į priešiškas žemes įžengė, valdas nusiaubė: Razinos, Romuvos [***Romoue***] ir Balgos pilis [***arces***] lengvai užėmė ir padegė, laukus ir kaimus nusiaubė" (Fulstin 1585: 24) [vertimas mano – *R. K.*]. Kad Fulstinas lot. *arx* įvardija įtvirtintą miestą (pilį), plg. jo Gardino miesto-tvirtovės apibūdinimą: „[...] *Grodecum arcem, quo secum praeda recipiãt, muniunt* [...]" (Fulstin 1585: 36). Ši Fulstino teksto atkarpa itin svarbi jau minėto lot. *arx* 'įtvirtinta pilis, tvirtovė, akropolis ir pan.' terminologiniam atspalviui to meto literatūroje išryškinti ir nagrinėjamo pavadinimo interpretacijai, mat Žygimanto Augusto laikų autorius aiškiausiai pasako, kad šiuo žodžiu įvardyta vietovė yra ant kalvos, kurioje pastatytas įtvirtinimas, tad gali būti vadinamas pilimi; ši kalva, t. y. kalvos papėdė, gali būti apjuosiama siena – įkuriamas miestas (plg. Łowmiański 1935: 31).

Iki šiol Romuvos pavadinimas etimologizuotas įvairiai. Pretorijus vietovardį *Romow* kildina iš verb. pr. *ruomot* 'susipinti, susilieti', „kadangi ąžuolo šakos buvo susipynusios, matyt, dar jo gyvenimo laikotarpiu tokie medžiai buvo laikomi šventi"

(plg. Hartnoch 1684: 131) [vertimas mano – *R. K.*]. Lingvistiškai motyvuotą toponimo *Romowe* etimologiją pateikia L. Rėza: „Šis vardas, matyt, iš lietuvių kalbos, kuri su senąja prūsų kalba turi daug bendrų bruožų, kildintinas. Romas ir ramus, lietuviškieji būdvardžiai, tylos ir ramybės reikšmę turi. Todėl *Roma weta* reiškia ramią ir tylią vietą“ (Rhesa 1819: 15) [vertimas mano – *R. K.*]. Taigi Rėza atstato vietovardį **Roma vieta* 'rami vieta'. Šį teiginį postuluoja ir J. Voigtas: „Šioje šventoje, žinome jos geografinę padėtį, tykios ramybės ir gilaus susikaupimo vietoje [...]“ (Voigt 1832: 580) [vertimas mano – *R. K.*].

Žinoma, galima būtų neabejoti minėtu Rėzos toponimo kilmės aiškinimu, jei būtų atlikta detali vietovardžio analizė, tačiau jo siejimas su lietuvių kalbos adjektyvais, o ne prūsiškais atitikmenimis, kelia abejonių.

G. F. Stenderis pirminiu toponimu laiko formą *Rumove* (Lautenbahs 1882: 17 t.). K. Kundzinis, matyt, remdamasis Rėzos teiginiu, pateikia jau lingvistiškai motyvuotą toponimo kilmės aiškinimą: „Pavadinime Romuva balsis „o“ aiškintinas kaip dialektizmas. Yra žinoma, kad lietuvių aukštaičių (ir Prūsijos aukštaičių) tarmėje dažnai vietoj žemaičių ir latvių tariamo /o/ yra /a/; toks susiaurėjęs balsis būdingas ir latvių aukštaičių, žemgalių ir tamniekų šnektoms. Iš šaknies *ram* yra kilę šie vardai: pr. *rāms*; liet. *ramus*, *romas*; lat. *rāms*, galų gale – s. i. *ram*“ (K. Kundziņš „Krīve Krīvaito un Romove“, in: *Baltijas vēstnesī* 1871 – Lautenbahs ten pat) [vertimas mano – *R. K.*].

Aptariant nagrinėjamo toponimo kilmę visų pirma vertėtų atsižvelgti į tai, kad ligšioliniai žodžio kilmės aiškinimai siejami su prūsų tikybos kulto centru, t. y. konstatuojama religinė semantinė leksemos motyvacija. Ir Rėza, ir A. Mierzyńskis (Mierzyński 1900: 15, 17), ir Būga (žr. toliau), ir vėlesni pr. *Romow* interpretatoriai (Endzelīns 1982: 296; Mažiulis 1997: 32) sieja vietovardį arba su 'religinio ramumo, ramybės vieta', arba su

'išdegintos vietos, laužavietės' (plačiau žr. Būga I 168 t.) protosememomis, suponavusiomis religinio kulto vietovardžio atsiradimą. Šis aiškinimas argumentuojamas ir upės, tekėjusios šalia šventvietės, lėta ir tylia tėkme: „Prie kažkokios tykios ir lėtos nedidelės upės yra buvusi šventoji Romuva" (Kundziņš, ten pat) [vertimas mano – *R. K.*].

Kad būtų pagrįsta 'religinio ramumo, ramybės vietos' semantinė hipotezė, visų pirma reikėtų įrodyti adj. bl. **rāmas* 'doras, ramus, romus' sąsajas su religiniu romumu – jas Būga paneigė dėl Mierzyńskio netinkamo lingvistinės medžiagos interpretavimo ir net pavadino pastarojo pr. *Romow* etimologiją netikusia (Būga II 138; I 167). Dievotumo reikšmės nebuvimas šio žodžio semantiniame lizde pabrėžiamas ir K. Miulenbacho bei J. Endzelyno žodyne: „lat. *rāms* „fromm" (nicht religiös)" (ME III 496).

Remiantis istoriko Łowmiańskio tyrimais, protosememos 'religinio ramumo, ramybės vieta' rekonstrukcija itin abejotina (Łowmiański 1935: 14 t.; 1989: 52 t.) – su 'tylos' bei 'ramumo' semantemomis ypač sunku suderinti kruvinųjų aukų apeigas, kurių su Mierzyńskio minimu „religiniu romumu" tiesiog neįmanoma susieti, mat genčių vyrai Romuvoje aukodavo savo arklius, kurių krauju aptaškydavo ir šventąjį ąžuolą (Creuzer 1822: 92)[4].

Romuvą kaip prūsų ir kitų baltų genčių susirinkimo vietą aprašo Grunau (BRMŠ II 66, 68, 94, 96) ir Pretorijus (BRMŠ

[4] Istoriniuose šaltiniuose (anoniminė *Chronicon Dubnicense*; Henricus de Diessenhoven (1300–1376), kronika *Historia Ecclesiae sive Chronicon*) aprašomos 1351 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio priesaikos sutvirtinimo apeigos: jis pats aukoja dievams auką – jautį (padalintą į dvi dalis). Kęstutis su kariais, apsišlakstę veidus jaučio krauju, perėjo tarp dviejų jaučio dalių. Taip buvo patvirtinta sutartis (plg. Beresnevičius 2004: 16 t.).

III 268). Gyventojų susibūrimo negandų laikotarpiu vietovę, žynių susirinkimo centrą (plg. Usačiovaitė 2005: 79), nusikaltėlių apsivalymo ir prieglobsčio oazę (plg. BRMŠ II 337) mini Grunau (BRMŠ II 97 tt., 102, 105 t., 112 tt., 118, 120 t.)[5].

Taigi žinant šiuos svarbius kultūrinius faktus, rekonstruoti religiškai motyvuotą toponimą ne itin patikima. Kitas, itin svarbus, motyvas pateikiant žodžio kilmės aprašymą – realijų, susijusių su nagrinėjamu objektu, analizė.

Grunau teigia Romuvoje buvus pastatų (BRMŠ II 92). Apie statinius šventvietėje užsimena ir M. Strijkovskis (BRMŠ II 509), kuris neabejojo Dlugošo (žr. toliau) svarbiausio prūsų miesto ir jame buvusių pastatų aprašymu, plg. Grunau ir vėlesnių autorių pasakojimus perteikusio Bretkūno informaciją (BRMŠ II 314).

Romuvoje buvus šventyklą teigia ir A. Guagninis (BRMŠ II 479), o T. Klagijus Romuvą apibūdina kaip vyskupystės centrą – lot. *sedes* (BRMŠ III 54) (dėl šio žodžio reikšmės žr. Niermeyer 1976: 952).

B. J. Niresijus perpasakojo Dusburgiečio informaciją (plg. BRMŠ III 331), o A. V. Kojelavičius paminėjo pastatų egzistavimą – neabejotina, kad kalbama apie įtvirtintos gyvenvietės, kurioje reziduoja vyriausiasis žynys, statybą (BRMŠ III 504).

Dabartiniuose lingvistų darbuose taip pat neapsieinama be dviprasmybių. Dėl negausių prūsų kalbos šaltinių duomenų abejonių kelia nagrinėjamo vietovardžio interpretacijų motyvacija.

[5] Taip pat būtina paminėti, kad pavadinimas *Romova* vartotas ir polabio slavų genčių, gyvenusių Meklenburgo srityje (tarp Elbės ir Oderio žemupių). Jei J. Lelewelio duomenys patikimi (Lelewel 1853: 63 tt.), tada abejoti germaniška žodžio kilme (žr. toliau) nevertėtų (plg. Dundulienė 1990: 165).

Įprasta teigti, kad Nadruvos srities religinį centrą reikia sieti su Rėzos nurodytais ramumą reiškiančiais žodžiais (plg. Būga II 33): pr. *rāms* 'doras, ramus, romus' III 87_2 [55_{11}] < pr. **rāmas* 't. p. ' < bl. **rāmas* 't. p.' > liet. *rõmas* 't. p.' (LKŽ XI 826) (→ *romus* 't. p.', plg. Skardžius 1996: 21, 34), lat. *rãms* 't. p.', reflektuojantys ilgąjį šaknies balsį, nors šalia jų, pasak V. Mažiulio, galėjo egzistuoti ir trumpojo vokalizmo šaknys: pr. **ràmas* 't. p.' < adj. balt. **ràmas* 't. p.' → ? liet. *rãmas* 't. p.' (Mažiulis 1997: 9). Remdamasis tokia trumpųjų ir ilgųjų šaknies balsių koreliacija, Mažiulis (ten pat) gretina dvi nominalines poras: (su *-ă-*) *Ramgesalus*, *Ramio* (plg. Gerullis 1922: 138) ~ (su *-ā-*) *Romaw*, *Romiten* (Gerullis 1922: 144).

Todėl Mažiulis, remdamasis top. *Romow* (SRP I 53) ir top. *Rômowe* (SRP I 348), rekonstruoja pr. **Rāmăvā* < pr. **rāmăvā* 'ta (vieta), kuriai būdingas ramumas, romumas' arba pr. **Rāmavan* ← adj. **rāmavan* 'tas, kuriam būdingas ramumas, romumas' < pr. **rāmavă-* 't. p.' (suff. **-av-* + pr. **rāmā* 'ramumas, romumas') (Mažiulis 1997: 32).

Būtina pabrėžti, kad rekonstruoti pr. *Rămăvā* su trumpu šaknies *-a-* nelabai patikima, mat prūsų rašto paminkluose nėra užfiksuota tokios šaknies balsio kokybės (su *-ă-*) pavyzdžių – Mažiulis juos tik rekonstruoja (!). Jo nurodomi hidronimai (su *-ă-*) *Ramgesalus*, *Ramio* (plg. Gerullis 1922: 138) pateikiami kaip iliustraciniai be jokios analizės, nors akivaizdu, kad pr. *Ramgesalus* pirmasis sandas (akivaizdus dūrinys) gali reflektuoti *nomen proprium* vok. *Rang*, *Range* (dėl jo plačiau žr. LPŽ II 572), jei šaknies *-m-* < *-n-* (plg. *Grynse* ~ *Grymse* (Gerullis 1922: 46) // *Rymdeyke* < **Rind-* (Trautmann 1925: 92)), t. y. traktuotinas kaip germanizmas ir suponuoja upelio (lietaus) šeimininko vardą, t. y. 'Rangės upelis', o ne **Ramje* + pr. *salus* 'Regenbach', kaip teigia Gerulis.

Dėl pr. *rāms* formos pasakytina štai kas. Mažiulio pateikiama adjektyvo formos istorija yra mažai tikėtina visų pirma dėl

fonologinės radicialinio *-ām-* interpretacijos. Adjektyvinės formacijos išvados daromos pasitelkiant pronominalinį kontaminantą pr. *tāns* 'jis' : pr. **ta-* 'tas' + **anas* 'jis' arba pr. **tĕ* + **anas* (A. Rosino hipotezė) (plg. Mažiulis 1997: 182 t.), neturinčios nieko bendra su įvardžio raida, mat šio fonologiniai kitimai yra vėlyvi, o būdvardis pr. *rāms* – senas veldinys.

Įdomus, bet lingvistiškai menkai pagrįstas yra Būgos pr. *rāms* aiškinimas: „Prūsiškasis žodis *rāms* „ramus" turi ne ō dėl to, kad jis kilimo yra ne iš *rāmas* (= lat. *rāms*), bet iš *ramas* (plg. liet. *ramus*)" (Būga RR II 101; III 107). Tokią pat *ŭ*-kamieno formą pr. *rāms* spėja buvus ir A. Kaukienė (Kaukienė 1999: 27). Neaišku, ar Būga rekonstruoja kito šaknies vokalizmo laipsnio formą, ar antrinį šaknies *-ă-* (trumpas, nes nekirčiuotas). Taip pat abejotina, ar galėjo egzistuoti Mažiulio rekonstruojamas adj. bl. **ràmas* – nėra jokių duomenų tokiai formai pagrįsti. Todėl rekonstruoti trumpojo (prabaltų laikotarpį siekiančio) vokalizmo šaknį nėra pagrindo.

Trumpojo šaknies balsio negalima paremti ir bendrašakniais laikomų Mažosios Lietuvos oikonimų pavyzdžiais – kai kurie jų aiškiai suponuoja kirčiuotą[6] ilgąjį *-ō-*: *Romitten* 1531, *Ro-*

[6] R. Derksenas teigia, kad tam tikruose Karaliaučiuje išleistuose veikaluose lietuvių kalba dupletiniai priebalsiai suponuoja prieš juos einančių balsių (minimi *e* ir *a* balsiai) trumpumą resp. nekirčiuotumą (Derksen 1996: 16).

Toks pat dėsningumas – trumpojo skiemens raiška dviguba grafema – būdingas ir seniesiems latvių kalbos raštams, plg. 352: 14: *Uhs tewi Deews ar* ***Assaram*** (dar žr. 369: 28; 394: 1; 455: 9 – LGLC 1685 – www.ailab.lv); dar plg. pavyzdžius iš K. Fyrekerio žodyno: ***Assaras*** (pl.) 'die Zähren, Thränen' (Fennell 1997: 15) ~ ***assaras*** *tez pa waiga galleem* „ašaros teka per skruostus žemyn" [vertimas mano – *R. K.*]; dar plg. priešdėlinius vedinius: *Ap=**assáratees*** 'apsiašarojęs, apsipylęs ašaromis', *Ap=**assárajees*** 'pilnomis ašarų akimis' (Fennell 1998: 24); *gauschas* ***Assáras*** *berṛoht* 'lieti karčias ašaras' (Fennell 1998: 54).

mittenn 1539, dab. *Gr. Rominten* Kr. Goldap, *Rominthenn* Amt Insterburg 1555, *Romittenn* 1556, *Rominten* 1564, *Rominten* 1785 – visos šios lytys siejamos su *Rominte* up. Kr. Goldap und Gumbinnen (plg. Deltuvienė 2006: 251), kuri galėtų būti siejama su lat. *rāmęns* 'ramus, tylus, nejudantis', top. lat. *Rāmens* (plg. Vanagas 1981: 280). Gaila, kad D. Deltuvienė, matyt, remdamasi J. Geruliu (Gerullis 1922) ir A. Vanagu (ten pat), nors pastarasis nesieja šios šaknies rytų baltų toponimikos pavyzdžių su vakarų baltų atitikmenimis, rekonstruodama vietovardinę prolytę **Romi(n)t-* (su sufiksiniu alternantu *-n-*), nenurodė nei balsių kiekybės, nei kirčio, nors digrafo *-tt-* dominantė suponuoja hipotezę apie trumpą antrąjį skiemenį.

Visai kitaip vertintini Gerulio (Gerullis 1922: 144) pateikiami vietovardžiai: 1423 *Romiten* 162 S. 35^{r}, 1426 *Rumithen* 164 S. 41^{v} (dab. *Romitten*) (įžvelgiama giminystė tik su 1394 *Romaw* 105 S. 88^{r} (dab. *Rohmau*), plg. liet. *Romùčiai* < pr. *rāms* 'sittig' + suff. *-īt-*, kurių šaknies balsio interpretacija ne taip lengvai paaiškinama, kaip minėtų pateikiamų Deltuvienės. Gali būti, kad Gerulio surinkti vietovardžiai yra įvairios darybos ir kilmės[7], plg. *Rumithen* ~ vėlyvesnė forma *Romitten*.

Būga (Būga I 169), aprašydamas nagrinėjamo toponimo kilmę, pamini ir kelis *nomina propria*: *Rom-s-dorf* „ties Schippenbeiliu", *Romlau* – „Gut i. Kr. Pr. Eilau", *Romicke* 1263 m., *Romecko* 1263 m., *Romeyke*[8] 1385 m., *Rumian* 1303 m. = *Roman* 1338 m. „See bei Gilgenburg", *Romitten* 1596 m. „See

[7] O. Šneidereitas į vieną onomastinį lizdą surašė toponimus resp. hidronimus, prasidedančius *Ro-* / *Ra-*: „Romuva sietina su šiais vietovardžiais: *Rombitai*, *Rositai*, *Romlavas*, *Romdvaris*, *Romavas*, *Romsdorfas*, *Romainiai*, *Rambynas*; ir šiais hidronimais: *Romanė*, *Rominta* (dab. Krasnaja)" (Šneidereitas 1989: 49).

[8] R. Trautmannas nom. prop. *Romeyke* datuoja 1413 m. (Trautmann 1925: 83).

im Insterburgschen", *Rumyten* „d. Fluss Rominte i. Nadrauen 1384" (SRP II 690).

Pastarojo pavadinimo fonetinė raiška, tiksliau, jo šaknies balsis, Būgai buvo visiškai neaiškus, nors jis ir teigia, kad šaknyje yra *-ū-* (!!!) < **uo* dėl „lūpinio tarsnio m" (RR I 169). Šis aiškinimas ne tik yra abejotinas (mažai tikėtina, kad šaknies *-u-* yra ilgas, nes suff. *-yt-* suponuoja mintį jį buvus kirčiuotą, bet svarbiausias šaknies balsio trumpumo argumentas – **dupletinių priebalsių seniausiuose vokiečių užrašytuose toponimuose vartojimas – manytina buvus uždarą skiemenį, t. y. trumpą šaknies balsį**), bet ir paneigia paties Būgos nustatytą svarbų prūsų kalbos fonetinį dėsningumą: „visose šnektose tasai ō nepavirsta balsiu ū, kuris stovi prieš arba po n ir prieš m" (RR III 107). Kaip tada reikėtų aiškinti kryžiuočių užrašytą hidronimą ***Rumyten***, plg. *Rominta* up. (dab. *Krasnaja*) (Pėteraitis 1992: 147 t.)? Mierzyńskio teiginys, kad buvo trys pirminės formos *Ram*, *Rom*, *Rum*, suponavusios vėlesnes formas, traktuotinas kaip liaudies etimologizavimo pavyzdys (Mierzyński 1900: 15).

Taip pat minėtina, kad Būga, nagrinėdamas šį toponimą, nebuvo itin nuoseklus. Suformulavęs tokį svarbų fonetinį-grafinį dėsningumą, pats jo nepaisė. Remdamasis top. *Rômowe* (SRP I 348), jis teigia, kad pirmasis *o* yra ilgas, nes Mikalojus iš Jerošino rašo *ô* (Būga I 339). Itin daug dėmesio skirdamas vardažodžio fleksiniam motyvavimui, visiškai ignoruoja šaknies vokalizmo raidos aprašymą. Apmaudu, kad Būga aklai pasitiki Mikalojaus iš Jerošino pateikiama medžiaga ir neatsižvelgia į svarbiausią faktą – eiliuotą kūrinio formą, kuri galėjo nulemti ne tik galūnės *-e* atsiradimą, bet ir **kirčio vietą**. W. Ziesemeris pateikia daug kritinės medžiagos, kuri verčia abejoti Būgos toponimo interpretacija:

1) Mikalojus iš Jerošino gerai skiria balsių *i* ir *u*, tačiau painioja *a* kiekybę – jis dažnai pailgina trumpąjį balsį atvirajame skiemenyje, ypač prieš *t* ir *m* (Ziesemer 1907: 134);

2) vietoj *â* parašomas *ô*, o vietoj *o* – *ô* (22%), vietoj *ô* – *o* (73%) (Ziesemer 1907: 136);

3) pasitaiko atvejų, kai balsis pailginamas ir prieš sonantus, t. y. *o* > *ô*: *lôn* 18022, *Salomôn* 2342 (Ziesemer 1907: 143).

Vadinasi, Mikalojus iš Jerošino dažnai pakeičia skiemens balsių kokybę, t. y. žodžio fonologinę struktūrą, būtent dėl **ritmikos**.

Mažiulis šio svarbaus vietovardžio neaptarė (Mažiulis 1997: 9). Nagrinėdamas jau minėtų pr. *rāms* istoriją, jis pateikia vieną (su ilguoju šaknies -**ā*-) pavyzdį – top. *Romiten*, t. y. **Rōmytē* /Rāmytē/. Toks siejimas būtų neabejotinai teisingas, jei ne minėta forma ***Rumyten*** (dar plg. SRP II 690). Tai nėra *hapax legomenon*, mat identiškos šaknies struktūros vardažodį mini ir Gerulis (Gerullis 1922: 144): 1426 ***Rumithen*** 164 S. 41v (dab. *Romitten*), ir G. Blažienė (Blažienė 2000: 134): 1325 *in campis ville* ***Rummowe***[9] SUB 159–160 (plg. Gerullis 1922: 146). G. H. F. Nesselmannas *Thesaurus linguae Prussicae* nurodo Sembos top. ***Rummovi*** 1225 m. (žr. Lautenbahs 1882: 19) – tai pats seniausias istorijos dokumentuose užfiksuotas šios šaknies toponimas!

Blažienė (ten pat) konstatuoja: „Die älteste urkundliche Form weist auf **Rum-av-*", tačiau neaiškina, kodėl vėlesnėse formose yra *-o-* ir kokia šio balsio kokybė. Kitas Blažienės teiginys „Dann folgt eine Belegreihe, die konsequent *o* in der Wurzel hat" taikytinas tik Sembos srities toponimams, mat Gerulis nurodo jam neaiškios kilmės top. 1507 *Rome* 134 S. 40^{v} (dab. ***Rummy*** – galbūt pagal *Romen*?), kurio šaknyje taip pat yra *-u-*, o

[9] Plg. J. Voigto parengtų istorijos dokumentų fragmentą, kuriuose minimas šis toponimas: „Virš 2 hektarų žemės **Rummowe** (Romowe) kaime Semboje palikimo raštiškas testamentas – Preussen Stagote. Dat. in castro nostro Vischusen in vigilia b. Bartholomei apostoli **1325**" (Voigt 1842: XVIII; dar žr. Voigt 1842: 151 t.; dar plg. BRMŠ I 320 tt.).

ne *-o-*. Visi šie toponimai lyginami su top. *Romaw* 1394, *Romen* 1411–1419, *Romiten* 1423 – hidr. *Romitten* 1584, *Rominte* 1735 ~ liet. *Romelis* up. Įsr, *Rõmara* up. Pn, *Romãtas* ež. Kš, *Romùnta* up. (Baltarusija) (Pėteraitis ten pat). Jei visi šie hidronimai yra minėto pr. ***Rumyten*** giminaičiai, jie visi turėtų reflektuoti trumpąjį šaknies balsį, todėl negali būti siejami su adj. liet. *rõmas, -à, romùs, -ì* 'taikus, ramus', lat. *rãms* 'ramus, tylus' (plg. Vanagas 1981: 280; dar plg. ME III 496; LEV II 103 t.; LEW II 695 t.). Kitaip tariant, negali būti rekonstruojama prolytė **Rōmytē* /Rāmītē/, siejama su minėtais liet. *Romelis* up. Įsr ir kt. (žr. lentelę) – liežuvio priešakinis dantinis sonantas *r* nėra lūpinis gomurinis (plg. Mikalauskaitė 1975: 37), o suponuoti *ŭ* žymėjimą balsiu *o* (rodančiu balsio platumą – plačiau žr. Mažiulis 1966: 45) taip pat negalima dėl skirtingos lyginamų pavyzdžių fonetinės vertės ir, matyt, kilmės, t. y. vietovardžiai su šaknies *-u-* galėtų būti interpretuojami kaip fonetinės trumpųjų *ŏ* : *ŭ* koreliacijos pavyzdžiai, mat A. Girdenio įrodyta, kad pr. *u* buvo atviras balsis, todėl rašto paminkluose *u* dažnai užrašomas grafema *o* (Girdenis 2001: 413 tt.).

Interpretuoti *Rumyten* šakninio *-um-* kaip **-ōm-* /ām/ negalima, nes **ā* > **ū* po lūpinių ir gomurinių priebalsių (prūsai (ir jotvingiai) balsį ***ō*** prieš ***m*** tarė panašų į ***u***, „todėl vokiečiai *o* vietoje rašė *u*" (plg. Būga II 100), bet po kitų priebalsių jis liko nepakitęs (Būga III 106; Mažiulis 2004: 17 t.).

Žinant trijų seniausių formų šaknį su *-u-* (!), galima rekonstruoti prolytę **Rŭm-*, kuri traktuotina kaip **pirminė** (žr. lentelę). Teigti minėtą adjektyvinę žodžio kilmę nėra jokio pagrindo – pirmiausia reikia įrodyti adj. liet. *ramùs* trumpos šaknies prolytės egzistavimą (tuo abejoja ir pats Mažiulis – 1997: 9). Tokiai rekonstrukcijai prieštarauja lat. *rãms* priegaidė ir formų su trumpuoju šaknies vokalizmu stoka. Vadinasi, vesti Dusburgiečio minimos formos *Romow* iš adj. pr. **rāmava-* / **rāmavā-* 'tas / ta, kuriam būdingas ramumas, romumas' negalima.

Lentelė. *Šaknų* Rum- *ir* Rŏm- *toponimai ir hidronimai*

Lyginamieji hidronimai su šakniniu *-u-*	Lyginamieji hidronimai su šakniniu *-o-*	Lyginamieji toponimai su šakniniu *-u-*	Lyginamieji toponimai su šakniniu *-o-*	Fiksavimo data	Lokalizacija
		Rummovi		1225	Semba
Rumian	*Roman*			1303 / 1338	ež. prie Gilgenburgo
		Rummowe	*Romayn / Romehnen*	1325 / 1335	Semba
	Roman			1338	ež. prie Gilgenburgo
Rumyten				1384	Nadruva
	Romitten			1596	Įsruties mst. apylinkė (dab. Černiachovskas) – Nadruva
			Romsdorf	???	k. prie Šipapilio (Schippenbeilio) – Barta
		Rumithen	*Romitten*	1426 / 1531	Mažoji Lietuva
			Romittenn	1539	Mažoji Lietuva
	Romitten		*Romint-henn*	1596 / 1555	Nadruva (Įsrutis)
			Romittenn	1556	Mažoji Lietuva
			Rominten	1564	Mažoji Lietuva
			Rominten	1785	Mažoji Lietuva

Remiantis rekonstruojama trumpojo šaknies vokalizmo forma, galima atsargiai spėti, kad ligšioliniai toponimo etimologizavimo būdai nepatikimi – visi jie suponuoja pirminę šaknį **rām-*, kuri negalėjo būti pagrindas atsirasti radicialiniam variantui *Rŭm-*.

Be Būgos, šakninio *-u-* kilmę aiškinti mėgino ir Kaukienė, suabejojusi top. *Romow* fonetinės ir morfologinės struktūros autentiškumu, mat ji spėja esant antrinį šaknies *-o-*, kurį galėjo suponuoti disimiliacinis sufikso poveikis, o fleksinis formantas *-e* (Mikalojaus iš Jerošino *Rômowe*) arba jo nebuvimas aiškinamas kaip „svetimšalio ausiai svetimo prūsiško žodžio" iškraipymas (Kaukienė 1999: 30). Gaila, kad hipotezės autorė nepateikė žodžio istorijos aprašymo[10].

Užfiksuotą *Romow* vietoj senesnės **Rŭmavā* galima būtų aiškinti šaknies vokalizmo hiperkorekcija, kurią dėl analogijos su pagoniškosios civilizacijos centru[11] atliko pats Dusburgietis – jis norėjo susieti šį žodį su Romos pavadinimu (žr. SRP I 53).

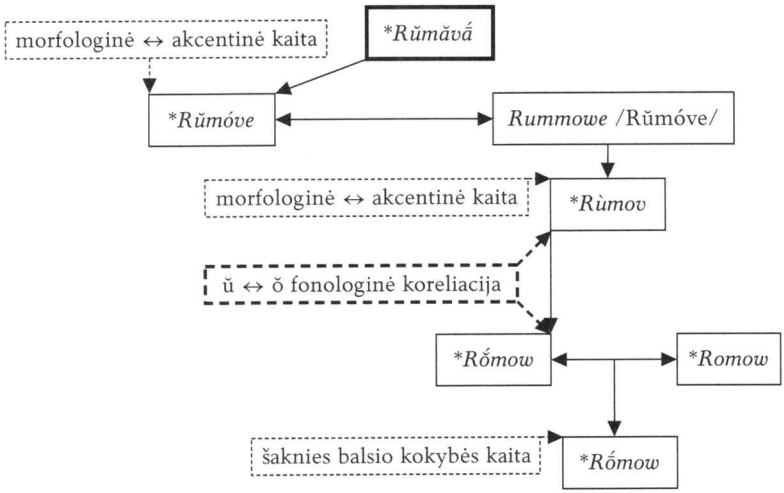
[10] A. Kaukienė ir V. Mažiulis suff. *Rom-ow* aiškina skirtingai: Kaukienė spėja čia esant paplatėjusį *u*, t. y. **-uv-ē* arba **-uv-ā*, kuri disimiliaciškai paveikė šaknies vokalizmą (Kaukienė 1996: 30), Mažiulis – *suff. *-ăvā* (Mažiulis 1997: 32; dar plg. Gerullis 1922: 259; Endzelīns 1951: 286 t.). Kad toks sufiksas nesvetimas prūsų kalbų skoliniams, galima iliustruoti ne vienu pavyzdžiu: pr. *mynsowe* 'dubuo' E 364 < s. le. **mⁱęsa* arba s. vok. **mensa* / **mense* (Mažiulis 1996: 143), pr. *kanowe* 'statinė' E 397 (suff. **-av-*) < (prieš XII a.) le. **kony* / **konew* (Mažiulis 1993: 113). Šis pavyzdys yra itin svarbus todėl, kad į lenkų kalbą pateko iš germanų kalbų, t. y. traktuotinas kaip **pusiau polonizmas, pusiau germanizmas** (!!!) (plg. Mažiulis, ten pat).

Šis sufiksas pasitaiko ir vietovardžiuose, kurių kilmė iki šiol neaiški ir galėtų būti siejama su skoliniais iš germanų ar lenkų kalbų: pr. *Drabnow* 1277, *Drabenow* 1322 ir kt. < ? s. v. a *drabben* (plg. Toporov 1975: 363), pr. *Campenow* 1337 < v. v. ž. *kamp* 'pieva' (Gerullis 1922: 55), *Lubowe* 1240 (polonizmas) (Gerullis 1922: 91) ir kt.

[11] Spėtina, kad Dusburgietis ne sureikšmina *Romow* pavadinimą, lygindamas su amžinuoju miestu, bet menkina jį, mat nuo 1309 m. iki 1367 m. ir nuo 1370 m. iki 1377 m. popiežius rezidavo ne Romoje, o Avinjone, t. y. gali būti, kad Ordino metraštininkas sąmoningai sieja du pagoniško tikėjimo centrus (kitokią hipotezę pateikia Beresnevičius 2003a: 12, 18, 81).

Remiantis fonologinės raiškos grafiniu dėsningumu (*ŭ* ↔ *ŏ*) ir hidronimine bei toponimine (taip pat ir *nomina propria*) medžiaga, galima atsargiai spėti, kad nagrinėjamas toponimas buvo germanizuojamas keičiant ne tik žodžio morfologinę, bet ir fonologinę struktūrą:

Schema. *Pr.* Rummowe *morfonologinių kaitų koreliacija*

Spėtina, kad šio vardo kilmė ne baltiška. Gali būti, kad iki šiol baltišku laikytas vietovardis yra **germanizmas**, į prūsų vartoseną patekęs iš **lenkų** kalbos. Galima atsargiai spėti, kad pamatas jam atsirasti buvo ne v. v. a. *rûm* ir v. v. ž. *rūm* 'Raum' (> liet. *rūmas* Zinkevičius 1987: 116), bet le. *rum* 'der Platz; der Raum, der freyer Raum' (Linde 1812: 141) – **su trumpuoju *-u-*** (**!!!**) (plg. Dejna 1973: 87, 156 t.), vestinas iš jau minėtų vokiečių dialektizmų (plg. LEW II 748), matyt, suponavęs lenkų toponimus: *Rumienica* (= ***Rommen*!!!** (užrašyta vokiečių šaltiniuose)), *Rumian* (plg. SLT 884), t. y. le. *rum* + suff. pr.

*-*av*- (dėl jo plačiau žr. Endzelīns 1982: 56 t.; Mažiulis 1997: 32). Yra žinoma, kad daugybė prūsiškų toponimų pasidaryti būtent iš lenkiškų žodžių (plačiau žr. Łowmiański 1989: 51).

Lietuvos ir Latvijos teritorijose yra keli, tiesa, kito šaknies laipsnio hidronimai resp. toponimai, kildinami iš v. v. a. *rûm* ir v. v. ž. *rūm* 'Raum'[12]: liet. *Rū́mė* up. Rdn, lat. *Rūmstrauts* up. ~ liet. *Rū́mas*, *Rūmà* mš. Rod., *Rū́mas* mš. Vrn, pv. Rud., *Rūmẽlis* dr. Jnš., lat. *Rûmene* dv. (plg. Vanagas 1981: 284) ~ liet. *rū́mas* 'didelis puošnus namas', lat. *rũme* 'vietovė, patalpa' < v. v. ž. *rūm* 'Raum' (LEW II 748; LEV II 385) (kad tai labai seni skoliniai, rodo akūtinė priegaidė).

Šie skoliniai, matyt, traktuotini kaip kultūriniai didingesniems (ir didesniems) nei įprasta pastatams – turbūt diduomenės – apibūdinti, plg. senųjų lietuvių kalbos raštų pavyzdžius: *Ir rùmas (raùm)* [viršuje „tarpas" – *R. K.*] *tarp anỳ Trabù (gemach) bùwa penkiù olekcjių ardwas* Bb Ez 40,7; *Tu paſtatei mana kaias ant didzo rumo, ant ardwos wietos* Bb Ps 31,9; *Kònegajkstio rumai* DB 249, *rumaj* 'didelis pastatas; дворец' Mik 11, *rū́mai* 'palatium' Bg 51, *rumas*, *rumai* 'pils; gmach, zamek; didelis pastatas, дворец, чертоги' M; *rū́mai* 'puikūs namai' Trk, 'dvaro namas' Lž, *rū́mas* 'pagrindinis gyvenamasis pastatas' Adm, 'gražus dviejų galų gyvenamasis pastatas vienkiemyje' Mžš, 'dvaro rūmai' Grž ir kt. (LKŽK; LKŽKP).

Spėtina, kad šiuo žodžiu prūsai įvardijo neįprastai didingus statinius, mat jų gyvenamojo būsto pavadinimas *buttan* 'butas; namas, namai' E 193 ir kt., matyt, reiškė dūminę pirkią (plg. Łowmiański 1935: 43; 1989: 82).

[12] Pirmasis Dusburgiečio minimą šventvietę *Romow* su lat. *rūme*, v. *Raum*, liet. *rūmas* lyginti pasiūlė A. Šlesinis, tačiau jis manė visus šiuos žodžius esant veldinius, o ne skolinius, todėl nepateikė jokios detalesnės lingvistinės analizės, nors formą su šaknies *-u-* kaip pirminę XVIII a. traktavo G. F. Stenderis (plg. Lautenbahs, ten pat).

IŠVADOS

1. Lytis top. *Rômowe* negali būti argumentas ilgajam šaknies balsiui rekonstruoti, mat Mikalojus iš Jerošino dažnai keitė skiemens balsių kokybę dėl ritmikos.
2. Seniausias istorijos dokumentuose užfiksuotas toponimas pr. *Rummovi* (1225 m.), sietinas su pr. *Romow*, reflektuoja trumpą šaknies *-ŭ-*.
3. Spėtina, kad pr. *Romow* yra germanizmas, perimtas iš lenkų kalbos: le. *rum* 'der Platz; der Raum, der freyer Raum' (< iš v. v. a. *rûm* ir v. v. ž. *rūm* 'Raum') + suff. pr. **-av-*, t. y. rekonstruotina lytis **Rŭmavā*.
4. Dusburgiečio minimas top. *Romow* yra ne bet kokia vieta, o įtvirtinta pilis-miestas su pagonių vyskupo rezidencija.

Sutrumpinimai

praep. – priešdėlis
suff. – priesaga
v. v. a. – vidurio vokiečių aukštaičių
v. v. ž. – vidurio vokiečių žemaičių
Kiti trumpiniai kaip LKŽ.

Literatūra

BASANAVIČIUS J. 1998: *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

BERESNEVIČIUS G. 2003: *Palemono mazgas*, Vilnius: UAB „Sapnų sala".

BERESNEVIČIUS G. 2004: *Lietuvių religija ir mitologija*, Vilnius: Tyto alba.

BLAŽIENĖ G. 2000: *Die baltischen Ortsnamen im Samland*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

BRMŠ I–IV – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai* 1, sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996; 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001; 3–4, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003–2005.

BRÜCKNER A. 1904: *Starożytna Litwa*, Warszawa: Druk K. Kowalewskiego.

BŪGA I–III – BŪGA K. *Rinktiniai raštai* 1–3, sud. Z. Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.

CREUZER F. 1822: *Symbolik und Mythologie der alten Völker*, Leipzig und Darmstadt: bei Carl Wilhelm Leske.

CRITIUS A. 1521: *Andreas Cricius Poznanieñ et Sancti Floriani Apudgracco viam prepositus. Secretarius* regius *lectori Chronica Polonorū. Kalendis Decẽbris Anno dñi. M.D.XXI*: Impressum Craccouie per Hieronymū Victorẽ.

DEJNA K. 1973: *Dialekty polskie*, Wrocław–Gdańsk: Drukarnia naukowa.

DELTUVIENĖ D. 2006: *Baltiški Mažosios Lietuvos XIV–XIX a. oikonimai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

DERKSEN R. 1996: *Metatony in Baltic*, Amsterdam–Atlanta: Editions Rodopi B. V.

DUNDULIENĖ P. 1990: *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius: Mokslas.

DUSBURGIETIS P. 1985: *Prūsijos žemės kronika*, sud. R. Batūra, vertė L. Valkūnas, Vilnius: Vaga.

ENDZELĪNS J. 1951: *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.

ENDZELĪNS J. 1982: Senprūšu valoda. Ievads, gramatika un leksika. – Endzelīns J. *Darbu izlase* 4(2), Rīga: Zinātne.

FENNELL T. G. 1997: *Fürecker's dictionary: The first manuscript*, Rīga: Latvijas akadēmiskā bibliotēka.

FENNELL T. G. 1998: *Fürecker's dictionary: The second manuscript*, Rīga: Latvijas akadēmiskā bibliotēka.

FULSTIN DE I. H. 1585: *Chronica, sive Historiae Polonicae compendiosa, ac per certa librorum capita ad facilem memoriam recens facta descriptio*; MDLXXXV: ex officiana Oporiniana.

GERULLIS G. 1922: *Die altppreußischen Orstnamen*, Berlin und Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Walter de Gruyter & Co.

GIMBUTAS M. 1963: *The Balts*, London: Thames and Hudson.

GIRDENIS A. 2001: *Kalbotyros darbai* 3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

HARTKNOCH CH. 1684: *Alt und neues Preussen oder preussicher Historien zwey Teile*, Franckfurt–Leipßig: Martin Hallervord.

KAUKIENĖ A. 1996: Prūsų kalbos žodžiai, susiję su senąja baltų kultūra. – *Vakarų baltų kalbos ir kultūros reliktai*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 23–32.

KAUKIENĖ A. 1999: Prūsų kalbos u-kamienas. – *Vakarų baltų kalbos ir kultūros reliktai* 3, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 20–30.

LAUTENBAHS J. 1882: Latviešu mitoloģija 5. – *Pagalms* 7, 16–21 [www.ailab.lv].

LEV I–II – Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* 1–2, Rīga: Avots, 1992.

LEW I–II – Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2, Heidelberg: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.

LGLC – *Lettische geistliche Lieder vnd Collecten*, 1685 [www.ailab.lv].

Linde M. S. B. 1812: *Słownik języka polskiego* 5, Warszawa: Drukarnia XX. Piiarów.

LKŽ I–XX – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–2, Vilnius: Mintis, 1968–1969; 3–6, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956–1962; 7–9, Vilnius: Mintis, 1966–1973; 10–15, Vilnius: Mokslas, 1976–1991; 16–17, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1996; 18–19, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997–1999; 20, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.

LKŽK – *Lietuvių kalbos žodyno kartoteka*, saugoma Lietuvių kalbos institute, Vilniuje (P. Vileišio g. 5).

LKŽKP – *Lietuvių kalbos žodyno kartotekos papildymai.*

Llobera P. J. 1919–1920: *Grammatica classicae Latinitatis*, Barcinone: Excudebat Eugenius Subirana.

LM I–III – *Lietuvių mitologija* 1–3, Vilnius: Mintis, 1995–2003.

Łowmiański H. 1935: *Prusy pogańskie*, Toruń: Instytut popierania nauki.

Łowmiański H. 1989: *Prusy – Litwa – Krzyżaci*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

LPŽ I–II – *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2, Vilnius: Mokslas, 1985–1989.

Mannhardt W. 1936: *Letto-Preussische Götterlehre*, Riga: Herausgegeben von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft.

Mažiulis V. 1966: *Prūsų kalbos paminklai*, Vilnius: Mintis.

Mažiulis V. 1993: *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Mažiulis V. 1996: *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Mažiulis V. 1997: *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Mažiulis V. 2004: *Prūsų kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

ME I–IV – Mūlenbachs K. *Latviešu valodas vārdnīca* 1–4. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, 1, Rīga: Izglītības ministerija, 1923–1925; 2–4, Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1925–1932.

Mierzyński A. 1900: *Romowe*, Poznań: Drukarnia dziennika poznańskiego.

MIKALAUSKAITĖ E. 1975: *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*, Vilnius: Mokslas.

NAUCLERUS D. I. 1579: *Chronica D. Iohannis Navcleri*, Coloniae: Apud Geruinum Calenium.

NETUŠYLO I. V. 1880: Нетушило И. В. *Латинский синтаксис*, Харьковъ: Типографія К. П. Счасни.

NIERMEYER J. F. 1976: *Mediae Latinitatis lexicon minus*, Leiden: E. J. Brill.

OLD – *Oxford Latin dictionary*, Oxford: At the Clarendon Press, 1968.

PĖTERAITIS V. 1992: *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

POLLAKÓWNA M. 1968: *Kronika Piotra z Dusburga*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

RHESA L. 1819: *De religionis christianae in Lithuanorum gente primordiis. Pars altera*, Regiomonti: Hartung.

ROWELL S. C. 2001: *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva*, Vilnius: Baltos lankos.

SKARDŽIUS P. 1996: *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

SLT – *Societas literaria Torunensis*, Fontes X. Toruni: Typis S. Buszczyński, 1906.

SRP – *Scriptores rerum Prussicarum* 1–5: *Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum* Untergange *der Ordensherrschaft*, Hirsch T., Töppen M., Strehlke E., hrsg., Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1861–1874.

ŠNEIDEREITAS O. 1989: *Prūsai*, Vilnius: Mintis.

TOPOROV V. N. 1975: Топоров В. Н. *Прусский язык: Словарь A–D*, Москва: Наука.

TRAUTMANN R. 1925: *Die altpreußischen Personennamen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

USAČIOVAITĖ E. 2005: *Augimo samprata senojoje lietuvių kultūroje*, Vilnius: Versus aureus.

VANAGAS A. 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslas.

VĖLIUS N. 1983: *Senovės baltų pasaulėžiūra*, Vilnius: Mintis.

VOIGT J. 1832: Religion und Götterdienst (575–599); Das alte Romowe in Samland (640–649). – *Geschichte Preussens, von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens* 5, Königsberg: im Verlage der Gebrüder Bornträger.

VOIGT J. 1842: *Codex diplomaticus Prussicus* 2, Königsberg: bei den Gebrüdern Bornträger.

ZIESEMER W. 1906: *Nicolaus von Jeroschin und seine Quelle*, Berlin: Friedrich–Wiliams–Universität.

ZIESEMER W. 1907: *Nicolaus von Jeroschin und seine Quelle*, Berlin: Verlag von E. Ebering.

ZINKEVIČIUS Z. 1987: *Lietuvių kalbos kilmė* 2, Vilnius: Mokslas.

ON OPR *ROMOW*: TEXTOLOGICAL, ETHYMOLOGICAL AND MYTHOLOGICAL ANALYSIS

Summary

While etymologizing OPr *Romow*, a place name that was first-mentioned in Peter of Dusburg work *Cronica terre Prussie* (1326), alongside the evaluation of the available present-day explanations of the origin of this place name, a new hypothesis about the sources of origin of the name for the best-known Prussian pagan cult location was put forward.

By comparing the conjugated forms (or at least treated like forms of the respective type) in terms of the specific phonetic features of those place names, an important observation can be made: the oldest toponyms represented by hydronyms that are attributed to the same compositional-semantic nest are characterized by the root vowel *-u-* (top. *Rummovi* 1225 etc.) the origin of which has not been universally accepted up to now. K. Būga, while attempting to substantiate the protosememe "quietness" and the secondary origin of the roots with the *-u-*, presents arguments, denying the principles of the Prussian language phonetic vicissitude, although these arguments were formulated by Būga himself: "*ū* comes from *uo* through the change of the labial accentuation m" ≠ "in all of the subdialects where *ō* is not converted into the vowel *ū*, when positioned in front or after *n* and also in front of *m*".

Supposedly the origin of the toponym in question is not Baltic. It is possible that the place name *Romow* was considered to be a German word. The foundation for the emergence of Prussian nominals was not a mid-High Dutch *rûm* or mid-Low Dutch *rūm* 'Raum', but rather Pol. *rum* 'der Platz; der Raum, der freyer Raum' – all with a short *-u-*, construed out of the aforementioned German dialectisms.

Willy Van Langendonck
University of Leuven

Flemish Nicknames for Internet Chatting

A totally new kind of personal names originated from the need that (mostly young) 'chatters' on the internet have felt to identify and 'promote' themselves, usually, however, without revealing their official names. Thus, the nickname (or short: 'nick') comes closest to the class of pseudonyms since, as a rule, these nicks are given by the name-bearers themselves. By contrast, the form and motivation of internet nicknames turn out to be very peculiar so that any taxonomy that was set up for other categories of personal names becomes inadequate.

Drawing on Flemish computer-mediated communication (CMC) material of nicknames from my student Geert Swennen (Swennen 2001), I will present a taxonomy of these nicks on the basis of the motivation behind the name (Van Langendonck 2007: 300–306; Frank 2001). Since the nicks were given by the name-bearers themselves, they were the obvious informants. Due to the dominating position of English on the internet, a number of names are inspired by this language. Especially young name-givers are keen on coining names that draw attention and arouse interest in their conversation partners. Depending on the informant, certain nicks are written with a capital letter, while others are not.

The motivation appears to be twofold: psychological and semantic. While the semantic motivation pertains to the meaning of the name, the psychological motivation pertains rather to its form.

1. PSYCHOLOGICAL MOTIVATION

This motivation is not very frequent. It is based on a personal appraisal of the sound, the image, the length, the attractiveness, or the aesthetic value of certain nicknames. (Note that *m* stands for 'male', *f* for 'female').

Examples concerning the sound parameter:

(1) *UnExists* (m), *Lebbercherrie* (m), *Second|Sun* (f), *HaloStaR* (f).

Concerning the parameter of image: since CMC is a visual media, some male chatters like to invent a nick that they want to look interesting, using not just letters but also special signs and symbols, little faces among other things:

(2) *^{- _ -}^* (m), *} {e|/} {unter* (m), *phRe4k* (m).

Sound and image can be combined:

(3) *DaStUrBeD* (m), *D@rkst@r[Tr]* (m).

Instances illustrating the shortness of the name:

(4) *Eva* (f), *Geuf* (m).

Another desired feature is the attractiveness of the name. Since the average CMCer wants to attract interesting conversation partners, sometimes original and striking names are chosen. All of these name-givers are men:

(5) *ThE_FoRcE* (m), *Zyrex* (m), *Evil-Inside* (m), *KlinZ* (m).

The aesthetic value of the name is the most important psychological motivation. Here we find many more female than male name-givers. Women often use proprial lemmas, men tend to use ordinary words:

(6) *jaklien* < 'Jacqueline' (f), *tinkeltje* (f), *pippe* (f), *garuda* (f), *TeOtWaWkl* (m), *Airwalk* (m).

2. SEMANTIC MOTIVATION

Whilst the psychological motivation pertains mainly to the form of the name, the semantic one is about the meaning of the nick in question. This semantic motivation can be divided into two subcategories. The first concerns the person (the individual) himself / herself, the second the world in which the individual lives.

2.1. The category 'person'. This category comprises all motivations that relate to the name-bearers and their life. We distinguish between the person as such and all aspects that relate to his / her life.

2.1.1. The person as such. The person aspects relate to physical and other properties of the name-bearers. We distinguish between physical appearance, personality, conviction or faith, and name.

Physical appearance divides further into physiognomy and attire.

Physiognomy:

(7) *RedGirl* (f), *Spits* 'tiny' (f), *Lange Roo* 'tall' (m), *Krulletje* 'little curl' (m).

Names concerning attire are coined by women only:

(8) *Lady_In_Black* (f), *Bitch_In_Pink* (f).

Examples regarding personality:

(9) *Sarcazmo* (m), *aic* 'annoying intelligent cool' (m), *MissFunky* (f), *puppyke* diminutive of 'puppy' (f).

Instances referring to conviction or faith:

(10) s*Xe* (or *Str8-edge*) 'straight-edge: no booze, no drugs, no smokes and no casual sex' (m), *love°=°all°u°need* (f).

In the subcategory of 'name' one finds the real first and / or family name, an expressive form of them, a hypocoristic, or the byname of the chatter. As in the case of bynames for young people, playing with forms is fairly common:

(11) *Sofie* (f), *leintje* diminutive of 'Marjolein' (f), *miekemouse* < 'Mickey Mouse', first name 'Mieke' (f), *fee* 'fairy', anagram of the first name 'Eef' [Eve] (f), *prinseske* diminutive of 'prinses' [princess] (f), *bolleke* 'little ball', hypocoristic (f), *eprenen* 'Eric Prenen' (m), etc.

2.1.2. The person's life. This category reminds us of the diachronic classification of adult bynames (Van Langendonck 2007: 271–287). We find here: geographical origin, activities, people from the direct environment, pets, biographical anecdotes, favorites.

Geographical origin can be illustrated by examples such as:

(12) *Dutchman* a Dutch Belgian (m), *Leuven* a student in this town (m), *DD* with D(utch) as mother tongue (f).

As for activities (job, study, hobby, and sports), many more men than women coined a nick referring to one of these:

(13) *ambu* < 'ambulance', *nurse* (m), *educa* < 'education', *teacher* (m), *boer* 'farmer', *bio-engineer* (m), *dichtertje* 'little poet' (m), *blackwell* 'a mode of cooking', *hotel school* (f), *Stripke* diminutive of 'strip', likes comic strips (f).

The names in the category 'people from the direct environment' were coined exclusively by young women:

(14) *Molly* first name of a relative (f), *i love benjamin* first name of her boyfriend (f), *Febe* first name of her daughter (f).

In the 'pet' category we find:

(15) *Rocky* (m), *zoepie* anagram of the name 'poezie' [pussy] (m), *Swietie* 'sweetie' (f).

Biographical anecdotes are to be found in:

(16) *brosser* 'truant' ['the first time I chatted we played truant'] (f), *tips* < 'tipsy' ['got drunk at my first meeting'] (f), *TumCerHum* < 'Tumor Cerebralis Humorabilis' ['one day, I attended some dull lesson, got a headache, and looked for a nick'] (m).

Finally, there is the class of favorites, divided into two subcategories: eating and drinking, fauna and flora.

Eating and drinking:

(17) *koekje* 'cookie', likes cookies (f), *fantake* diminutive of 'fanta', likes Fanta (f), *mayo* < 'mayonaise', adds mayonnaise to everything (m), *Duvel* likes this Belgian beer (m).

Fauna and flora; especially women coined such names:

(18) *lelie* 'lily' (f), *konijntje* 'little rabbit' (f), *Rhinoceros* (m).

2.2. The world in which the person lives. In this category, things are viewed on a larger scale, i.e. the individual is no longer the center of the motivation, although often a link can be made between person and world. We can divide this category into the past and the present time.

2.2.1. Past time; history and mythology. A number of nicks were coined on the basis of fictitious, mythological personages or of real, historical figures. The choice of such figures does not imply any identification of the name-bearer with them: mythological personages and historical figures.

Mythological personages:

(19) *Vishnu* Hindu god (m), *Skyforger* Latvian god (m), *Dido* from Virgil's Aeneis (f).

Historical figures; suffice it to mention:

(20) *Cleopatra* Egyptian queen (f).

2.2.2. Present time; contemporary society. Quite a few nicks can be related to aspects of contemporary society, in particular the media, entertainment, sports, books, computers and the internet. Finally, there are taboo names alluding to sexuality, drugs, and strong language.

From the world of entertainment, radio, TV, commercials, music, film:

(21) *FQ* radio program 'French Quiz' (f), *stubrubabe* 'Studio Brussel babe', *radio station* (f), *punkgirl* (f).

From the world of sports; especially young males draw on this theme:

(22) *Kobe* American basketball player 'Kobe Bryant' (m), *schumi* Formula 1 pilot 'Michael Schumacher' (m).

From the world of books: personages, authors, poets, strips; more men than women resort to this source:

(23) *grotebroer* 'Big Brother' from Orwell (m), *Musashi* personage from a Japanese novel (m), *Mr_droopy* 'Droopy the dog' (m), *Roodkapje* 'Little Red Riding-hood' (f).

Computers and the internet are an obvious source for nicks; no feminine nicks are derived from software, hardware or computer terminology:

(24) *Dreamweaver* software to build websites (m), *chaos* from PC game 'Urban Chaos' (m), *Tails* personage from the game 'Sonic' (f), *Chris* 'a very general name' to safeguard anonymity on the internet (f).

Taboos: sexual allusions, drugs and strong language.

Sexual allusions, to attract partners:

(25) *Pornokkio* (m), *playboy* (m), *DrLove* (m), *babe* (f).

Drugs; only masculine name-bearers:

(26) *Herbdog* (m), *Dealer* (m).

Strong language; only masculine name-bearers:

(27) *klootzakske* 'little asshole' (m), *miljaar* a curse (m).

After this overview of CMC nicknames on the internet, we may conclude that this category shows the most diversified range of motivations ever found in name classifications. This may be due to the following circumstances. First, among the name-bearers we find adults as well as young people. Second, as in the case of bynames for young people, the name-givers use form as well as meaning to coin the various nicknames. Third, since the 'nicks' are given by the name-bearers themselves, who want to draw the attention of their conversation partners, they do their best to invent interesting, original, and attractive names. Also, differences between men and women have been observed. Finally, note the dominating position of English.

References

FRANK I. 2001: Namen im Internet – zwischen Spiel und Kommerz. – *Namenkundliche Informationen* 79/80, 37–55.

SWENNEN G. 2001: *Identiteit in computer-mediated communication. Een analyse van nicknames* [*Identity in computer-mediated communication. An analysis of nicknames*]. *Unpublished licentiate diss.*, Leuven: University of Leuven.

VAN LANGENDONCK W. 2007: *Theory and Typology of Proper Names*, Berlin–New York: Mouton de Gruyter.

FLAMANDŲ INTERNETO POKALBIŲ SLAPYVARDŽIAI

Santrauka

Interneto pokalbių slapyvardžiai ypatingi savo forma ir motyvacija, jiems neįmanoma taikyti kitų kategorijų asmenvardžiams tirti naudojamų taksonomijų. Remiantis Geerto Swenneno medžiaga apie flamandų slapyvardžius, kurių paskirtis – pavadinti asmenį, bendraujantį interneto erdvėje, straipsnyje pateikiama šių slapyvardžių taksonomija, pagrįsta paties vartotojo susikurto vardo motyvacija. Paprastai ją sudaro psichologinis ir semantinis aspektai. Tyrimas leidžia daryti išvadą, kad motyvacijos požiūriu interneto pokalbių slapyvardžiai itin įvairūs. Slapyvardžių sudarymo modeliai rodo didelę anglų kalbos įtaką.

Christopher Piers Lewis
King's College London

A New Approach to Personal Names and Cultural Identity in Nineteenth-Century Britain

This paper uses a new database created from the 1881 National Census of Great Britain (Archer 2003) to explore the cultural meanings of personal names and naming practices during the course of the nineteenth century.

The names which parents give their children (here called *given names*, also *forenames* or *baptismal names*) reflect the wider cultural values and norms of the societies in which the parents live (Wilson 1998). In nineteenth-century Britain there were no legal restraints on what names could be given. In theory, parents had a completely free choice of any name, whether old or new, popular or unusual, indigenous or foreign. In practice there were many cultural factors in play when parents chose a name. Their choice might be influenced by the names of the parents themselves, of other relatives, or of the child's godparents. Names might be drawn from those of neighbours, or well known people (in any field of activity), or from literature (anywhere along the scale from the Bible to popular fiction). Some parents might choose a fashionable name, while others were conservative. More obscurely, the choice of names was influenced by the cultural traditions of the communities in which the parents lived, as well as by individual cultural horizons (Redmonds 2004).

It is well known that the stock of personal names has changed greatly over time, and that it differs sharply between various national and linguistic traditions (Hanks, Hardcastle, Hodges

2006: vii–xxvii). Both types of variation are understood to have been important in nineteenth-century Britain; the new database allows the culture of name-giving to be explored with more precision and greater sophistication. This paper introduces the database and briefly uses case studies to show its potential.

First, I will give some background about British society in the nineteenth century. The naming traditions evident in the database were evolving against a background of cultural diversity. Britain was not one country but three – England, Scotland, and Wales. Each had its own national cultural traditions separate from the others, even though they had been governed together for a long time. In Scotland, for example, the official ('established') Church of Scotland was quite distinct from the Church of England. In Wales, Welsh was still widely spoken as a first language. There was also diversity within each country. In Wales the rural Welsh-speaking areas of the north and west contrasted with the mining and industrial zones of the south where there were many English-speaking immigrants. In northern Scotland, the Gaelic-speaking Highlands and Western Isles were culturally quite different from the northern island groups of Orkney and Shetland. England, too, had strong regional cultures in many areas. Furthermore, there was great religious diversity across Great Britain, often very localized. In some districts, protestant nonconformist groups such as Baptists or Methodists were an important or even dominant force; in others there were large numbers of Roman Catholics, and Catholics were themselves divided culturally between old-established communities and new immigrants from Ireland.

British society as a whole was undergoing massive change in the nineteenth century. The population grew from 10½ million in 1801 to almost 30 million in 1881, mostly by natural increase. It was quite a young society, with 46 per cent

under the age of twenty in 1881. There had been a fundamental shift since 1801 from a rural-agricultural society to an urban-industrial one, with extensive internal migration from the countryside to the cities. In 1881 the world city of London, the great provincial cities such as Liverpool, and dozens of industrial towns in the North and Midlands were full of recent migrants from every part of the British Isles, migrants who had brought their own cultural traditions with them from the countryside to the cities, including naming traditions.

The 1881 Census of Population has recently been digitized, primarily as a paid-for service for family historians who wish to trace their ancestors. From that database, a private individual has extracted the names of people and made them available in a cheap form on CD, adding other functions (Archer 2003). The CD is also primarily intended for family historians who might be interested in the geographical distribution of surnames. The other functions of the CD allow names to be counted and mapped, both by actual numbers and by densities. It has accidentally also made available all the given names of almost 30 million people. It allows their distribution to be mapped by location on one night in 1881. It also shows the rising or falling popularity of given names by age-cohorts in decades. In other words, it offers a vast database which amply illustrates the naming culture of the British during the eighty or more years before 1881.

Mapping can be done at either of two geographical levels, the county and the registration district. Counties are the historic divisions of all three countries, numbering 85 in all. Some individual counties and some groups of neighbouring counties had a strong sense of regional identity which is apparent in naming habits, but they are quite a crude way of mapping names. Mapping by smaller units (registration districts) is possible for

England and Wales but not for Scotland. Registration districts are the units by which data were collected for the Census. They are especially useful for two reasons. First, they were small in size: England and Wales had 630 districts as against 52 counties. Secondly, they were coherent economically and socially in a way that most counties were not. In the countryside a registration district usually consisted of a market town and its natural rural hinterland; in the urbanizing North and Midlands each of the new industrial centres formed one or more districts; London and the largest provincial cities were each divided into a number of registration districts, which can be aggregated by hand (the CD does not provide this function).

For both counties and registration districts, given names can be mapped by absolute numbers and by density per 100,000 names. The maps for this paper are mostly by density, with heaviest densities in black and lightest in white. The values are not the same on all maps because the absolute numbers vary so much. The five most common men's names (*William*, *John*, *James*, *Thomas*, and *George*) each numbered over 1 million individuals and together named half the male population in 1881, whereas the hundredth most common name had only 10,000 bearers.

The name *Albert* illustrates the difference between mapping actual numbers and relative densities. *Albert* (with its short form *Bertie*) had about 175,000 individuals and was the nineteenth commonest male name. Figure 1 shows actual numbers by county, showing concentrations in the most heavily populated areas of London and the industrial northern counties of Lancashire and Yorkshire West Riding; Figure 2 displays densities per 100,000, and we can see how the name was relatively most popular in parts of rural southern England, quite

popular over most of England and English-speaking south Wales, and not popular at all in Welsh-speaking Wales or anywhere in Scotland. The name *Albert* illustrates other things too. Although the name had been known in England for centuries, it was very little used until the year 1840, when Albert, duke of Saxony and prince of Saxe-Coburg and Gotha, married the young Queen Victoria (Withycombe 1977: 9). It then rose steeply in popularity, and rose again even more sharply in the decade after Prince Albert's premature death in 1861. Prince Albert was a major public figure in Britain and is regarded by historians as immensely popular; he was intelligent, cultivated, and interested in the plight of the poor as much as in the progress of industry. His popularity, and the appeal of the young royal family and the monarchy as an institution, help to explain why his name caught on in England. But it did not catch on in Scotland. In 1881 there were 170,000 boys and men called *Albert* in England and Wales but only 1,000 in Scotland. Does this mean that the Prince and the royal family and the monarchy were not popular in Scotland? An important question is raised by this new approach to the cultural history of naming.

For the rest of this paper I will illustrate a few selected aspects of the geographical patterns which become apparent when using the database to map given names, and through them some of the many ways in which names expressed cultural identity.

First, there was national identity. Some names were heavily concentrated in one of the three countries of Great Britain and almost entirely absent from the others. *Mark* (Figure 3), the name of one of the four evangelists, was already used in the late eighteenth century and became a little more popular

in the first half of the nineteenth century before declining again, but it was popular only in England, not Scotland or Wales (Withycombe 1977: 206). *Evan* (Figure 4) was a Welsh name which developed about 1500 from an earlier form (Pickering 2004: 113). It was steadily popular throughout the nineteenth century. Outside Wales it appears in significant numbers only in towns and cities where there were Welsh immigrants (especially Liverpool); inside Wales it was least common in the English-speaking counties of the south. *Alexander* (Figure 5) was a name used across Europe in the Middle Ages because of the fame of the ancient hero Alexander the Great. Within Britain, however, it was well used only in Scotland (three Scottish kings were called Alexander, the last dying in 1285), where it remained steadily popular throughout the nineteenth century (Withycombe 1977: 13). *David* (Figure 6) was the name of the patron saint of Wales and has been favoured there since the thirteenth century; but it was also the name of two kings of Scotland (the last died in 1371). It too, enjoyed a steady popularity (Withycombe 1977: 79–80).

Secondly, there were regional identities. I will illustrate them here by two quite rare names which both originated during the period of Viking settlement in Britain in the ninth and tenth centuries. The name *Marmaduke* (Figure 7) was heavily concentrated in 1881 in Yorkshire (the county where it was first documented centuries earlier) and neighbouring counties. The name was an English version (developed before 1200) of what had been an Irish name brought to Britain by Scandinavian-Irish settlers in the tenth century (Withycombe 1977: 209–10; Hanks, Hardcastle, Hodges 2006: 186). *Eric* (Figure 8) was the name of three Norwegian kings (died 954, 1299, and 1442). In 1881 it was found most commonly in the far north of Scot-

land, a region heavily settled by Norwegians in the ninth century. The island groups, where the name was commonest of all, were ruled by the kings of Norway until 1468–1469.

Thirdly, religious identities also appear in personal names, often in a pattern based on the geography of religion. Two women's names which had become popular in seventeenth-century England among puritans (that is, people with advanced protestant views and a particular devotion to the Bible) (Smith-Bannister 1997: 3–5) were *Bathsheba* (wife of the biblical King David and mother of King Solomon) (Pickering 2004: 31) and *Philadelphia* (one of the seven churches in the Book of Revelation) (Withycombe 1977: 244). The database shows that both names were already rare in the early nineteenth century and continued to decline sharply in popularity, but they were declining in different ways. *Bathsheba* (Figure 9) survived thinly scattered over much of England; but *Philadelphia* (Figure 10) was very heavily concentrated in just two areas, and mainly in the Weald of Kent and Sussex around the town of Cranbrook, a puritan stronghold in earlier times and still strongly nonconformist in religion in the nineteenth century.

National and religious identities are both apparent in the name *Peter* (Figures 11 and 12). In national terms it was more Scottish than English. In fact in England it is rightly said that it was much less used after the Protestant Reformation of the mid sixteenth century because it was so closely associated with the papacy (Withycombe 1977: 243; Pickering 2004: 283). It is interesting, then, that within England in 1881, *Peter* was most common in areas where large Roman Catholic communities had survived the Reformation, for example south-west Lancashire and western Sussex.

Finally I want to illustrate novelty in names. *Daisy* (Figures 13 and 14) was one of several new flower-names used for girls

in the nineteenth century (Hanks, Hardcastle, Hodges 2006: 67). In 1881 it was a recent fashion: 90 per cent of all the 5,000 *Daisys* in the Census had been born in the previous ten years. The map shows that the fashion was metropolitan: most firmly established in London and the South-East, thinning out towards the north and west, and hardly yet established in Scotland or Wales.

In this short paper I have barely scratched the surface of what the distribution of given names in 1881 can tell historians of nineteenth-century Britain. Every name has a different geographical pattern and a different history. The CD database is not perfect (it is not appropriate here to explain the difficulties in using it) but it is an immensely powerful tool for beginning to explore an obscure but important topic: how people's sense of their place in the diverse and changing culture of nineteenth-century Britain was expressed through the given names of their children.

MAPS

Figure 1. *Albert: actual number, by county (N = 172,020)*

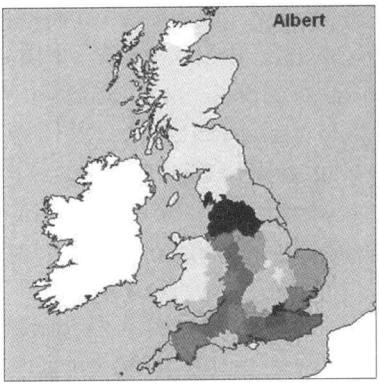

Figure 2. *Albert: frequency per 100,000, by county (N = 172,020)*

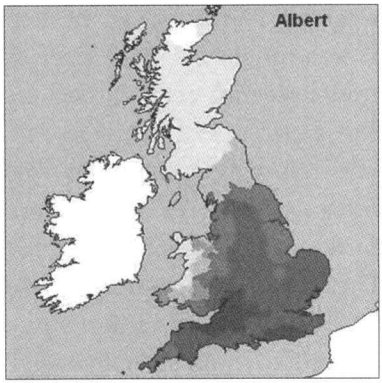

Figure 3. *Mark*: *frequency per 100,000, by county (N = 23,633)*

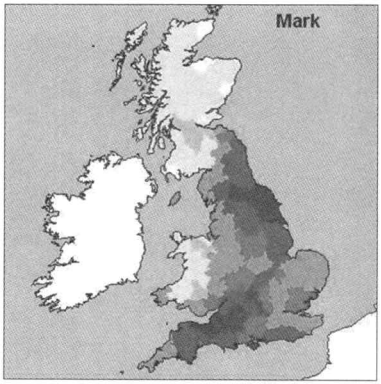

Figure 4. *Evan*: *frequency per 100,000, by county (N = 22,757)*

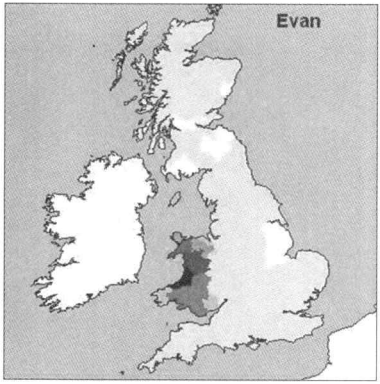

Figure 5. *Alexander*: *frequency per 100,000, by county (N = 127,604)*

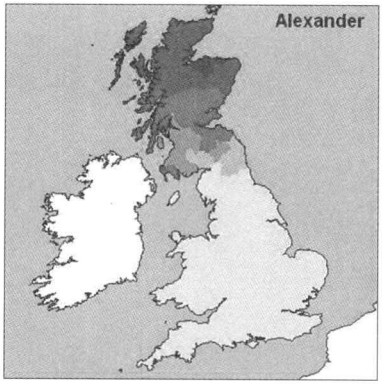

Figure 6. *David*: *frequency per 100,000, by county (N = 223,338)*

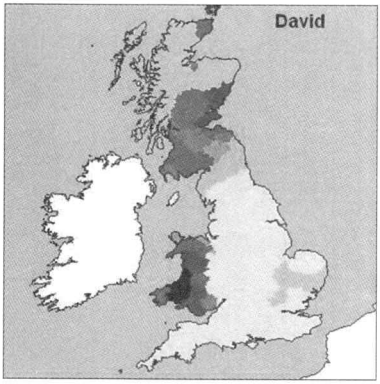

Figure 7. *Marmaduke: frequency per 100,000, by registration district (N = 802)*

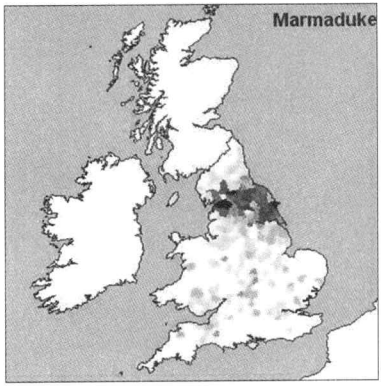

Figure 8. *Eric: frequency per 100,000, by county (N = 691)*

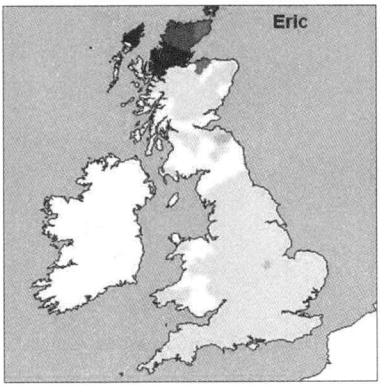

Figure 9. *Bathsheba: actual number, by registration district (N = 557)*

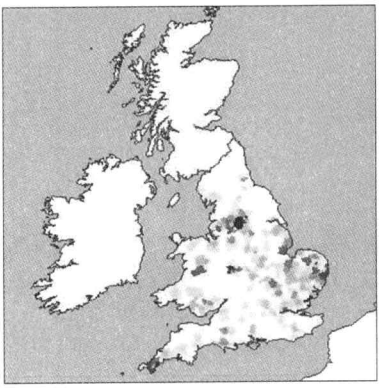

Figure 10. *Philadelphia: actual number, by registration district (N = 864)*

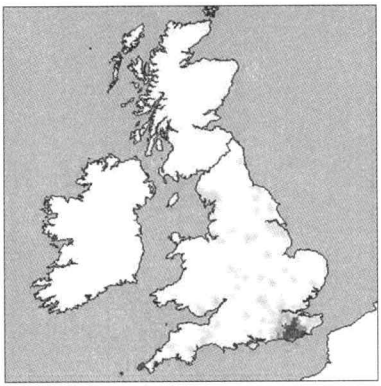

Figure 11. Peter: *frequency per 100,000, by county (N = 92,475)*

Figure 12. *Peter: frequency per 100,000, by registration district, excluding Scotland (N = 52,847)*

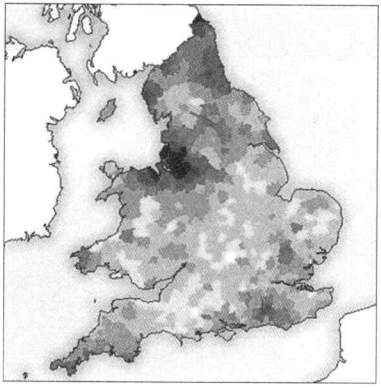

Figure 13. *Daisy: frequency per 100,000, by county (N = 5,207)*

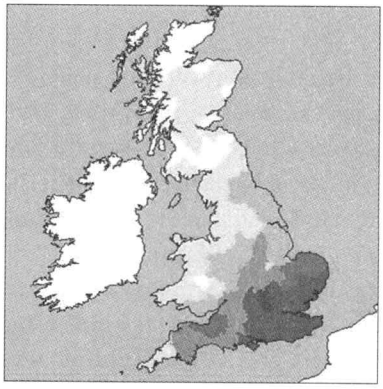
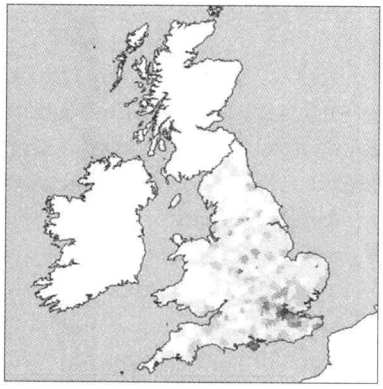

Figure 14. *Daisy: actual number, by registration district (N = 5,207)*

References

ARCHER S. 2003: *The British 19th Century Surname Atlas*, CD-ROM, Dartford: Archer Software.

HANKS P., HARDCASTLE K., HODGES F. 2006: *A Dictionary of First Names*, 2nd edn., Oxford: Oxford University Press.

PICKERING D. 2004: *The Penguin Dictionary of First Names*, 2nd edn., London: Penguin Books.

REDMONDS G. 2004: *Christian Names in Local and Family History*, Toronto: Dundurn Press.

SMITH-BANNISTER S. 1997: *Names and Naming Patterns in England, 1538–1700*, Oxford: Clarendon Press.

WILSON S. 1998: *The Means of Naming: A Social and Cultural History of Personal Naming in Western Europe*, London: UCL Press.

WITHYCOMBE E. G. 1977: *The Oxford Dictionary of English Christian Names*, 3rd edn., Oxford: Clarendon Press.

NAUJAS POŽIŪRIS Į ASMENVARDŽIUS IR DEVYNIOLIKTO AMŽIAUS BRITANIJOS KULTŪRINĮ IDENTITETĄ

Santrauka

XIX a. sparčiai augo Didžiosios Britanijos gyventojų skaičius, britų visuomenė iš kaimo agrarinės pavirto miesto industrine. Trys Didžiosios Britanijos dalys (Anglija, Škotija ir Velsas) kultūriniu požiūriu tarpusavyje smarkiai skyrėsi, buvo nemenkų skirtumų ir jų viduje. Kai kuriose Velso ir Škotijos srityse kalbėta skirtingais dialektais, be to, visose trijose šalyse būta religinių skirtumų.

Tėvų savo vaikams rinkti vardai byloja apie įvairų savo kultūrinio identiteto suvokimą. Nauja duomenų bazė, besiremianti 1881 m. Nacionaliniu gyventojų registru, leidžia nagrinėti trisdešimties milijonų žmonių vardus, juos skaičiuojant, tiriant geografinį pasiskirstymą (nustatant vardų skaičių ir dažnumą, tenkantį šimtui tūkstančių gyventojų) pagal grafystes ir mažesnius teritorinius vienetus, taip pat nustatant gimimų skaičių atskirais dešimtmečiais. Geografinis duodamų vardų pasiskirstymas teikia įdomios medžiagos apie žmonių

kultūrinę savimonę. *Albert*, karalienės Viktorijos vyro vardas, buvo paplitęs tik Anglijoje ir dažniau tose Velso srityse, kuriose buvo vartojama anglų kalba. Tautinę savivoką gerai iliustruoja ir vardai *Mark* (vartotas anglų), *Evan* (velsiečių), *Alexander* (škotų), *David* (velsiečių ir škotų). Regioniniai skirtumai išryškėja tiriant vardus *Marmaduke* (Jorkšyras) ir *Eric* (šiaurės Škotija). Skirtingus vardų suteikimo modelius išryškina dviejų moterų vardų, buvusių gana populiarių XVII a. tarp protestantų, bet beišnykstančių apie 1881 m., pasiskirstymas. *Bathsheba* geografiškai buvo plačiai paplitęs, nors duodamas retokai, o *Philadelphia*, taip pat gana neįprastas vardas, daugiau vartotas vienoje srityje. *Peter* buvo daug populiaresnis Škotijoje nei Anglijoje, o pastarojoje šis vardas dažniausiai buvo sutinkamas tose srityse, kur gausiai gyventa Romos katalikų. Naujas mergaitės vardas *Daisy* išpopuliarėjo aštuntame XIX a. dešimtmetyje ir pirmiausia paplito aplink bendrą visų trijų šalių sostinę Londoną. Asmenvardžių tyrimas remiantis šios duomenų bazės teikiama medžiaga yra svarbus būdas XIX a. Didžiosios Britanijos gyventojų kultūrinio identiteto įvairovei ir kaitai išsiaiškinti.

Pavel Štěpán
Institute of the Czech Language of the ASCR, v. v. i., Prague

Colour Terms and Their Oppositions in Czech Toponymy

Colours belong to the elementary visual sensations. The colour of the individual objects, both natural ones and those created by men, is therefore often reflected in toponyms. When analysing the toponyms including the individual colour terms, it is, however, necessary to take into account the fact that not all "colour" toponyms really reflect the actual colour of the named object. Many colour terms are used in their secondary, often symbolical meaning in toponymy.

The analysed material, from which my paper departs, consists of 3 448 toponyms (3 314 non-settlement names, including names of fields, meadows, woods and forests, hills and mountains, waters and roads, and 134 settlement names) from the territory of Bohemia. The results of the quantitative analysis of the non-settlement names (these names, represented by a greater number of items than the settlement names, constitute a more representative material) are as follows:

Names including the adjective *černý* 'black' – 1 087 items.
Names including the adjective *bílý* 'white' – 585 items.
Names including the adjective *červený* 'red' – 542 items.
Names including the adjective *zelený* 'green' – 339 items.

The remaining colour terms are rather rare in the toponymy of Bohemia (*modrý* 'blue' – 42; *šedý / šedivý* 'gray' – 12; *žlutý* 'yellow' – 6). The other terms, classified also as "basic color terms" by Berlin & Kay (*hnědý* – 'brown', *růžový* – 'pink', *oranžový* 'orange', *fialový* 'violet') do not occur here at all

(Berlin, Kay 1969). It can be concluded that the high occurrence of black and white colours corresponds with the fact that these two colours are, according to B. Berlin & P. Kay, considered to be the elementary colours that are conceptualised in every language of the world and are anchored most deeply in every language. Also the sequence of red and green colours corresponds with Berlin & Kay's universal hierarchy of colour terms. Thus it can be seen that the non-settlement names most often reflect those colours that are most deeply anchored in the consciousness of speakers, the colours that are considered to be "most elementary" by Berlin & Kay.

The fact that the terms for some colours which are frequently found in toponymical objects (e.g. brown colour in muddy or peat water or orange colour in soil and water containing iron), is reflected in replacing of the terms for these colours by terms for other, similar colours, which are more deeply anchored in the language.

This phenomenon has been described by J. Pohl for Belgian toponyms (and especially hydronyms) (Pohl 1966). He observes that in hydronyms the adjective *rouge* 'red' (and the corresponding terms in other languages) usually refers to waters containing iron. In his opinion, this term is not accurate. A more appropriate term, that would describe the colour of water containing iron more exactly, would be *orange*, but the use of a more general and less accurate term *rouge* 'red' implies, according to J. Pohl, an economy of the language (cf. also Maas 1990).

The use of the term *červený* 'red' in Czech toponymy corresponds with the findings of Pohl very well. Moreover, we can find another similar example among Czech toponyms, which is connected with the (already mentioned) absence of the term *hnědý* 'brown' in Czech toponymy. In many other European languages – like English, German or French – the

term for brown colour occurs very frequently in proper names (not only toponyms, but also anthroponyms). In toponyms it is often used for objects displaying dark colour. In Czech toponyms this term must be replaced by another colour term – *černý* 'black', which in often less accurate, but it is anchored more deeply in the system of Czech colour terms. This is also the reason why the term for black colour is so frequent in Czech toponymy (toponyms containing the term for black colour exceed those containing the term for white colour almost two times).

Let's now concentrate on oppositions created by colour terms in toponyms. As Pohl says, it is not difficult to find pairs of geographic names in which it can be supposed that one was given by opposition to the other, while the difference between the object may be negligible (here Pohl gives an example of two streams – *Eau Blanch* 'white water' and *Eau Noire* 'black water', whose colour of the water does not differ at all) (Pohl 1966).

These findings of Pohl correspond with the already mentioned fact that many colour terms are used in some transferred, often symbolical meanings in toponyms. Pohl also mentions the example of the affluents of the Bulgarian river Iskar, called *Beli-Iskar* (white) and *Černi-Iskar* (black). The interpretation of such colour attributes in numerous river names is not easy. According to some theories, colours were in many cultures used symbolically for expressing the space orientation, namely the four points of the compass. It can be generally stated that in the Eurasian area, the North is symbolised by black, the West by white, the South by red and the East by blue or yellow colour. According to the usually accepted opinions, the original Chinese space symbolism of colours was transferred to Europe by Huns, Arabians, Turks and Mongolians during

the migration of nations. For example, names of seas have been often interpreted in terms of the space symbolism of colours. J. Knobloch explains them as corresponding to the cardinal points of compass of the Old Persian Empire, which had the Black Sea in the North, White Sea (today's Mediterranean Sea) in the West, and the Red Sea (this name originally referred to the Persian Gulf) in the South (Knobloch 1979). Many other names of rivers, seas and nations are interpreted in this way. However, this system of the space symbolism could undergo some changes in certain areas. For example, the white colour could sometimes symbolise the North. According to A. V. Superanskaja, two seas in the North of Europe contain the term for white colour: the White Sea (near the city of Archangelsk) and the Baltic Sea (one of the interpretations of this name explains it from the Lithuanian adjective *báltas* 'white') (Superanskaja 1970: 120–127).

A similar system of the space symbolism of colours can be found also in the Slavonic territory. For example, the ethnonym *White Croatians* is interpreted as the name of the most western Croatian tribe by O. N. Trubačev (Trubačev 1974: 51), the colour adjectives in the names *White Russia*, *Red Russia* and *Black Russia* probably meant 'western', 'southern' and 'northern' respectively (Mańczak 1975: 19). Several attempts have been made to explain the meanings and functions of the colour attributes meaning 'black' and 'white' in river names. S. Rajčevski supposes that these attributes refer to the right and left affluents of rivers in Bulgarian hydronymy (Rajčevski 1991). Also Superanskaja deals with this problem; she concludes, however, that no general regularity can be proved in the territory of the East-Slavonic languages, because the situation is very variable in different regions (Superanskaja 1970: 120–127).

For this reason, it is also extremely difficult to provide an interpretation of Czech hydronyms with the opposition of the terms *černý* 'black' and *bílý* 'white'. Moreover, the interpretation of these attributes is made even more difficult by the fact that these oppositions are not as numerous in the Czech Republic as in some other Slavonic territories. We can find five pairs of black and white rivers here: *Černá Nisa* × *Bílá Nisa*, *Černá Desná* × *Bílá Desná*[1], *Černá Smědá* × *Bílá Smědá*[2], *Černá Opava* × *Bílá Opava*, and *Černá Ostravice* × *Bílá Ostravice*. In all these cases the names containing the colour attribute refer

[1] If we accepted the hypothesis of S. Rajčevski to be valid also for the Czech territory, we would encounter a problem in case of the river *Desná* (Rajčevski 1991). The name *Desná* itself is generally interpreted as 'the right affluent' (if viewed from the position up the river) – it is connected with the Old Church Slavonic adjective *desnъ* 'right'. Could the name of this meaning be complemented by the attributes meaning 'right' and 'left'?

[2] The name *Smědá* itself is derived from a colour term. The obsolete Czech adjective *smědý* 'means dark brown' (it refers most often to human complexion); the combination of this colour term with other two colour terms in the names of the sources of the river may therefore seem to be very surprising. However, *Smědá* is a new, artificially created name, given to the river by Czech tourists as late as in 1930s. This new name is usually explained as reflecting the dark colour of the water. By this time, this river had only a German name *Wittig* (Antoš 1990: 37). It is interesting that not only two, but even three sources of this river had names complemented by colour adjectives: *Weisse Wittig* ('white'), *Schwarze Wittig* ('black'), and *Braune Wittig* ('brown'). The colour attributes were translated into Czech and connected with the new name *Smědá*. This lead to rise of a paradoxical name *Bílá Smědá*, in which we find two adjectives with almost opposite meanings (*bílý* 'white' complementing *smědý* 'dark brown') and almost tautological name *Hnědá Smědá* containing two adjectives with almost identical meanings (*hnědý* 'brown' complementing *smědý* 'dark brown').

to the sources of the individual rivers (Nisa, Desná, Smědá, Opava and Ostravice).

It seems to be evident that the attributes meaning 'black' and 'white' do not have their primary "colour" meaning in these hydronyms. It is, however, almost impossible to arrive at any indisputable conclusion here and the question whether the colour adjectives had some space-symbolical meaning (connected either with the points of the compass, or with the opposition right × left) in Czech river names will have to remain unresolved.

One more hypothesis may be added to the issue of the black and white rivers. It is possible that these colour adjectives could have some symbolical meanings of another kind. According to I. Honl the rivers *Tichá Orlice* (the attribute *Tichá* meaning 'quiet, mild') and *Divoká Orlice* (the attribute *Divoká* meaning 'wild') used to be called also *Bílá* ('white') *Orlice* and *Černá* ('black') *Orlice* respectively (Honl 1966: 87). Thus it can be assumed that the two colour adjectives symbolically expressed the opposition of 'quietness, mildness' × 'wildness' in this case. This kind of symbolism may occur, perhaps, also in some other pairs of black and white rivers.

The symbolical meaning 'dangerous', which is semantically close to the meaning 'wild', can be found also in a number of other Czech toponyms, in some of which the 'danger' is also connected with water. There are several pieces of land, located at various localities in Bohemia, called *Černý vír* 'black cataracts'. All of these pieces of land are located near rivers that probably threatened with frequent floods. Also the place names *Černovír* and *Černvír* refer to villages near "black" i.e. dangerous cataracts, where frequent floods occurred. It is interesting that near one of the localities called *Černý vír* there is also a piece of land called *Bílý vír*. This name was probably created analogically, as an opposition to *Černý vír*.

The colour oppositions can be found also in toponyms that were motivated by the colour of the named object. The most frequent opposition in Czech non-settlement names is *černý* 'black' × *bílý* 'white' – for example: *Bílý rybník* 'white pond' × *Černý rybník* 'black pond', or *Bílý kříž* 'white cross' × *Černý kříž* 'black cross' (names of two wooden crosses, the first of which is made of fresh, light wood, whereas the wood of the second one is older, and therefore darker).

The colour oppositions in settlement names are of different character, which is caused by the absence of black colour in (primary) settlement names. This absence can be logically explained, though it could be argued that dark or black colour used to be typical of a majority of village houses made of wood. The very fact that the dark colour was typical here is actually the cause of the absence of the black colour in settlement names, because toponyms were usually motivated by some extraordinary, marked traits, not by the qualities that were common, usual and unmarked. This is why red and white colours are most frequent in names of towns and villages. The opposition between the adjectives *červený* 'red' and *bílý* 'white' is most frequent in names of towns and villages (e.g. *Červené Poličany* × *Bílé Poličany*, *Červená Třemešná* × *Bílá Třemešná*). The adjective *červený* 'red' refers to roofs made of red roofing tiles, occurring on some prominent building (often a chateau) in the village; the adjective *bílý* 'white' is always connected with the white coating of masonry buildings.

The adjective *černý* 'black' is present usually only in those place names that developed from the original hydronyms or oronyms (e.g. *Černá Voda* 'black water' – the original hydronym became a name of the village). We can find three exceptions from this rule among Czech place names. The village of *Černé Voděrady* is found in the complex of woods called in the past

Černé lesy 'black woods'. The distinctive attribute *černý* 'black' refers to the location of the village in black, i.e. coniferous woods.[3] Some twenty kilometres from *Černé Voděrady* we can find a village called *Polní Voděrady*. The distinctive attribute *polní* 'field', referring to the location of the village in the middle of the fields, is obviously in opposition to the adjective *černý* 'black' in the name of *Černé Voděrady*. Thus it seems to be evident that the adjective *černý* in *Černé Voděrady* is used in a transferred meaning 'wood, located in the woods'. The same meaning is found in the name of *Černé Budy*, part of the town of *Sázava*, and in the older name of the town of *Černý Kostelec*, whose contemporary name is *Kostelec nad Černými lesy* ('in Black Woods'). All these localities are found in the same forest complex, formerly called *Černé lesy* 'black woods'.

References

Antoš L. 1990: Jména vodních toků Jizerských hor. – *Zprávy České Besedy* 68, 37.

Berlin B., Kay P. 1969: *Basic Color Terms*, Berkeley–Los Angeles: University of California Press.

Herne G. 1954: *Die slavischen Farbenbenennungen. Eine semasiologisch-etymologische Untersuchung*, Uppsala: Almqvist & Wiksells.

Honl I. 1966: Přehled místopisného názvosloví Choceňska. – *Listy Orlického muzea* 1, 77–94.

Knobloch J. 1979: Farbenbezeichnungen in geographishen Namen. – *Sprache und Religion*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 9–18.

Maas L. 1990: Colours as Place-Name Elements, with Special Reference to Instances of Analogy. – *Proceedings of the XVIIth*

[3] The word combination *černé lesy* refers to 'coniferous woods', which are usually darker. In the older Czech, deciduous woods were called, by contrast, *bílé lesy* 'white woods'. This opposition no longer exists in the contemporary Czech, but it can be traced in some toponyms.

International Congress of Onomastic Sciences 2, Helsinki: The University of Helsinki and The Finnish Research Centre for Domestic Languages, 134–140.

Mańczak W. 1975: Biała, Czarna i Czerwona Rus. – *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 19, 17–22.

Pohl J. 1966: Couleurs, oppositions et onomastique. – *Proceedings of the Eighth International Congress of Onomastic Sciences in Amsterdam, 1963*, Hague–Paris: Mouton.

Rajčevski S. 1991: *Cvetovata simvolika v chidronimijata po bălgarskite zemi.* – *Bălgarskata etnografija*, 24–30.

Superanskaja A. V. 1970: Суперанская А. В. Терминологичны ли цветовые названия рек? – *Местные географические термины*, Москва: Мысль, 120–127.

Trubačev O. N. 1974: Трубачев О. Н. Ранние славянские этнонимы – свидетели миграции славян. – *Вопросы языкознания* 6, 48–67.

PRIEŠINGŲ SPALVŲ RAIŠKA ČEKŲ KALBOS TOPONIMIJOJE

Santrauka

Straipsnyje detaliai nagrinėjami spalvas įvardijantys Bohemijos pavadinimai ir skiriama daug dėmesio priešingų spalvų raiškai pavadinant tiek gyvenamąsias, tiek ir neapgyvendintas vietoves. Tirtoje medžiagoje dažniausia *černý* 'juodas' × *bílý* 'baltas' opozicija. Akivaizdu, kad šie būdvardžiai dažnai vartojami perkeltine reikšme ir įgauna net simbolinę prasmę. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys ir į spalvų simbolikos klausimą, kuris susijęs su daugelio tautų senovės mitais.

Anta Trumpa
LU Latviešu valodas institūts

Daži vērojumi par krāsu adjektīvu izmantojumu latviešu toponīmijā

Deadjektīvie toponīmi jeb adjektīvtoponīmi līdz šim latviešu onomastikā nav īpaši daudz pētīti, kā izņēmums jāmin L. Balodes raksti par deadjektīvajiem Latvijas hidronīmiem (Balode 1983; 1993 u. c.).

Rakstā tiks aplūkoti tie Latvijas vietvārdi, kas, iespējams, darināti no latviešu valodas krāsu apzīmējumiem *degls*, *mēļš*, *ruds*, *sārts*, *sirms*, *zils* un *raibs* (ko par tipisku krāsu apzīmējumu uzskatīt nevar, bet kas krāsu tomēr raksturo). Materiāls ir savākts, pamatojoties uz J. Endzelīna vārdnīcas *Latvijas PSR vietvārdi* (Lvv), topošās vārdnīcas *Latvijas vietvārdu vārdnīca* manuskripta (LVVM), Latvijas vietvārdu kartotēkas (LVK) un Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Kartogrāfijas departamenta Toponīmikas laboratorijas sagatavotās un uzturētās Latvijas vietvārdu datubāzes (TLVD) datiem. Tieši šie krāsu apzīmējumi ir pētīti tādēļ, ka tiem vērojamas kaut nelielas semantiskas atšķirības no atbilstošajiem adjektīviem lietuviešu valodā – atšķiras vai nu pamatnozīme, vai arī kāda no atvasinātajām nozīmēm. Līdz ar to gadījumos, kad latviešu valodas īpašības vārds salīdzinājumā ar atbilstošo lietuviešu valodas īpašības vārdu ir mainījis nozīmi, iespējams, ka toponīmi ir saglabājuši kādas senākas īpašības vārdu nozīmes. Rakstā tiks aplūkota arī analizētajiem deadjektīvajiem toponīmiem raksturīgā struktūra un motivācija.

1. NO KRĀSU ADJEKTĪVIEM DARINĀTO TOPONĪMU STRUKTŪRAS ĪPATNĪBAS

Protams, katras krāsas, respektīvi, tās apzīmējuma, izmantojums toponīmijā ir atšķirīgs, līdz ar to arī šeit analizētajām grupām ir katrai savas toponīmu struktūras īpatnības. Tomēr, apkopojot 638 Latvijas vietvārdus, kuru pamatā, iespējams, ir attiecīgie krāsu adjektīvi, deadjektīvo toponīmu struktūrā var saskatīt arī atsevišķas kopīgas iezīmes.

Ļoti nedaudz Latvijas toponīmijā ir pārstāvēti vietvārdi, kuru pamatā ir krāsu adjektīvs ar nenoteikto galotni (2%), piemēram, *Dęgla* pļ Mežotnē (E II 31; Lvv I 204), *Raibi* z Mērī (E I 81; LVK 1964, 1969), *Ruda* u Kuldīgā (LVK 1963; Padurē U IV 137), *Sirmi* js Rendā (LVK 1962), *Zili* (// *Ziļi*) c tag. Zaļesjes pagastā (TLVD). Turklāt dažkārt (iespējams, arī daļā iepriekšminēto piemēru) pastāv iespēja, ka šāda veida toponīmi darināti nevis no adjektīva ar nenoteikto galotni, bet substantīva, piemēram, *Sārti* vs Dundagā (LVK 1963 < latv. substantīvs *sārts* 'liels, augsti sakrauts ugunskurs').

Apmēram tikpat daudz (2%) ir tādu toponīmu, kam tieši atbilst adjektīvs ar noteikto galotni – piemēram, *Raîbie* z Cērē (E II 109), *Sirmie* z Zalvē (E II 70), *Zilie* vs Palsmanē (TLVD). Kā redzams, pārsvarā šīs grupas vietvārdi ir sastopami daudzskaitlī, taču ir fiksētas arī vienskaitļa formas, piemēram, *Raibais* z Zālītē 1858. g. (U V 240).

Vislielāko grupu (kopā 36%) veido tādi toponīmi, kas darināti kā sufiksāli atvasinājumi no kāda krāsu adjektīva, piemēram, *Rudīte* u Aizupē (E II 162), *Sàrtene* me Beļavā (LVK 1965), *Sirmęni* js Ropažos (LVK 1950), *Raîbīte* pļ Sēmē (LVK 1959), *Zilums* ka Taurupē (LVK 1971), vai arī kā vārdkopnosaukumi, kurus veido atvasinājums ģenitīvā un cits substantīvs nominatīvā, piemēram, *Raibenes pļava* pļ Džūkstē (LVK 1973).

Tomēr arī šāds vietvārds palaikam vai pat samērā bieži var būt radies, nevis darinot atvasinājumu no adjektīva, bet izmantojot jau esošu apelatīvu, piemēram, vietvārda *Ràibaļas* js Laucesā (LVK 1960) pamatā, iespējams, ir latv. sugasvārds *raibaļa* 'raiba govs' (protams, arī šajos gadījumos ir norāde uz krāsu, taču tā ir nevis tieša, bet pastarpināta). Tomēr ir arī tādi atvasinājumi, kas, visticamāk, tiešām norāda uz attiecīgās vietas krāsu, piemēram, *Sārtene* pļ Smiltenē (E I 84), iespējams, ir pļava, kurā aug sārtas puķes.

Vēl vienu lielu grupu (24%) veido toponīmi, kuru pamatā ir salikteņi, kuriem viens no komponentiem ir krāsu adjektīvs, piemēram, *Mẽļupe* u Padurē (E II 163), *Raibpļava* pļ Ancē (LVK 1964), *Rudmatis* ez Sāvienā (LVK 1960), *Sārtupe* u Jumurdā (E I 117), *Sìrmgalvis* tī Mēmelē (LVK 1961), *Zilvalcis* pļ Alsungā (LVK 1979), kā arī vārdkopnosaukumi ar šādu salikteni ģenitīvā un citu substantīvu nominatīvā, piemēram, *Zìlpuķīšu grava* gr Alūksnē (LVK 1961). Samērā bieži ir sastopami gadījumi, kad salikteņi izmantoti mājvārdu darināšanā un to otrais komponents ir kaut kā saistīts nevis ar māju vai tās apkārtni, bet drīzāk ar cilvēku, piemēram, *Raibači* z Sāvienā (LVK [p]), *Rudači* js Korvā (LVK 1961), *Rudbārži* js Strutelē (LVK 1959), *Rudgaĺvji* z Jaunpiebalgā (E I 23), *Sirmàuši* z Aiviekstē (LVK 1960), *Ziĺdẹguņi* z Glūdā (LVK 1959), *Ziĺgaĺvji* z Kurmenē (LVK 1961). Iespējams, ka šādi mājvārdi rāda nevis oriģinālu darinājumu, bet māju saimnieka uzvārdu vai iesauku, kā to dažkārt vietvārdu vācējiem ir motivējuši arī informanti, piemēram, par zemnieku saimniecību *Raibači* Sāvienā teikts: "Par Raibačiem esot iesaukuši tāpēc, ka ģimene, kas te atnākusi dzīvot, bijusi krogā dzimusi un augusi." (LVK [p]). Par cilvēka ārējā izskata motivētiem uzvārdiem ir rakstījis P. Balodis, minēdams arī daļai šeit minēto mājvārdu atbilstošus uzvārdus (Balodis 2007: 85).

Viens no izplatītākajiem (35%) šeit analizēto vietvārdu darināšanas veidiem ir t. s. kvalitatīvās vārdkopas jeb adjektīvs nominatīvā + substantīvs nominatīvā, piemēram, *Mẽļais purvs* pu Gudeniekos (Lvv I_2 430), *Raîbais purvs* pu Cērē (LVK 1962), *Rudã pļaviņa* pļ Penkulē (LVK 1958), *Sàrtais siliņš* me Bebrenē (LVK 1961), *Sìrmàis akminis* akmens Višķos (LVK 1978), un adjektīvs ģenitīvā + substantīvs ģenitīvā + substantīvs nominatīvā, piemēram, *Raibās Kazas kalns* ka Lubānā (LVK 1960). Šķiet, ka tieši šī deadjektīvo toponīmu grupa ir visdrošākā no etimoloģiskās semantikas viedokļa, proti, šo vietvārdu pamatā patiesi ir attiecīgais krāsu adjektīvs. Līdz ar to galvenokārt kvalitatīvajās vārdkopās (bet ne tikai), var pamanīt kādas senākas īpašības vārdu nozīmes. Lai gan lielākoties deadjektīvie toponīmi rāda tradicionālas, arī mūsdienās lietotas nozīmes, tomēr uzmanību piesaista tie vietvārdi, kuros ir sastopams attiecīgajam krāsu adjektīvam neparasts, neraksturīgs nomenklatūras vārds vai vārdkopas otrais komponents, piemēram, *Zilais ozols*, *Zilā ābele*, *Zilā zirga kalns*. Šādos gadījumos, analizējot vietvārdu cilmi dažkārt var konstatēt vai vismaz nojaust īpašības vārdu senākās nozīmes.

2. SENAS NOZĪMES NO ADJEKTĪVIEM DARINĀTAJOS TOPONĪMOS

Starp aplūkotajiem vietvārdiem senas adjektīvu nozīmes gan pamanāmas maz un galvenokārt divās grupās – toponīmiem, kuru pamatā ir adjektīvs *zils* (kas atsevišķās izloksnēs agrāk ticis lietots ar nozīmi 'sirms') un *ruds* (kam agrāk ir piemitusi lielāka nozīmju dažādība).

Nepārprotami sena vārda *zils* nozīme ir redzama kalna nosaukumā *Zilā zirga kalns*, kas fiksēts 1939. gadā Bikstos (LVK 1939). Vietvārdu vācējs ir pierakstījis komentāru, ka par zilu

zirgu šajā pusē sauc tumši sirmu. Tik tiešām šāds lietojums (runājot par dzīvniekiem), gluži tāpat kā lietuviešu valodā, ir bijis pazīstams Kurzemē, kuršu substrāta areālā, tas ir fiksēts dažās vārdnīcās – Mīlenbaha-Endzelīna vārdnīcā (ME IV 720), K. Ulmaņa vārdnīcā (Ulmann I 235), sastopams tautasdziesmu pierakstos (*zilas govis*, *zilas kazas*, *zili zirgi*), taču, izņemot šo vienu gadījumu, tikpat kā neatspoguļojas vietvārdos, kuros galvenokārt redzama mūsdienās pazīstamā vārda *zils* nozīme un dažādas pārnestās nozīmes.

Iespējams gan, ka nozīme 'sirms' ir redzama arī tādos mājvārdos kā *Zilgalvji*, piemēram, *Zilgalvji* Bauskā (E II 24), Codē (Folkl. mat.), *Zìlgalvji* js Lauberē (LVK 1965), Kurmenē (E II 60), Mēdzūlā (E I 22), *Zìlgalvji* z Mārupē (LVK 1964), *Zìlga°ļvi* mā Sērenē (U V 361), *Zìlgaļvi* z Suntažos (E I 62). Arī Balodis pieļauj, ka uzvārds *Zilgalvis* raksturo cilvēka sirmos matus, tādējādi acīmredzot saskatīdams šajos uzvārdos vārda *zils* nozīmi 'sirms' (Balodis 2007: 94). Tomēr tautasdziesmas, kurās *zils* ir lietots ar nozīmi 'sirms', ir no Kurzemes, kuršu substrāta areāla vai arī ļoti tuvas Lietuvas pierobežas, savukārt iepriekš minētā mājvārda *Zilgalvji* izplatība ir nedaudz citāda – daļa mājvārdu tiešām fiksēta Zemgalē, salīdzinoši netālu no Lietuvas robežas (Bauskā, Codē, Kurmenē, Sērenē), taču daļa – Vidzemē (Laubērē, Mārupē, Mēdzūlā, Suntažos). Protams, mājvārdi ir cieši saistīti arī ar uzvārdu izplatību, līdz ar to, iespējams, ka Lietuvas pierobežā sastopams uzvārds varēja izplatīties arī citur Latvijā, dodams šo nosaukumu vairākām mājām. Tomēr, ņemot vērā arī to, ka Lietuvā atbilstošais uzvārds *Žilgalvis* nav zināms, vismaz tas nav fiksēts *Lietuviešu uzvārdu vārdnīcā* (LPŽ), tikpat labi gan minēto mājvārdu, gan uzvārda pamatā varētu būt arī Mīlenbaha-Endzelīna vārdnīcā minētais *zìlgalvis* 'jem. mit blauem Kopf (= mit blauer Kopfbedeckung?) (kāds, kam ir zila galva (= zila galvassega?))' (ME IV 719).

Dažos vietvārdos atspoguļojas arī senas vārda *ruds* nozīmes. Šīs saknes vārdi baltu valodās apzīmē gan brūnganu, gan sārtu krāsu. Šķiet, ka arī ar latviešu valodas vārdu *ruds* agrāk izloksnēs ir raksturotas diezgan dažādas krāsu nianses no tumši sārtas līdz brūnai un pat pelēkai. Tā, piemēram, K. Fīrekera latviešu valodas vārdnīcas manuskriptos vārds *ruds* skaidrots kā 'tumši sarkans' un 'brūns' (Fennell II 111), bet Mīlenbaha-Endzelīna vārdnīcā kā viena no nozīmēm ir sniegta nozīme 'pelēks' (ME III 554). Tā kā mūsdienu literārajā valodā vārda *ruds* pamatnozīme ir 'sārti brūns, oranžīgs' (pārsvarā runājot par cilvēka matiem vai dzīvnieku [vāveru, lapsu] spalvu), tad nozīmi 'sārts' varētu uzskatīt par dialektālu, arī senāku šī vārda nozīmi. Iespējams, ka šī nozīme atspoguļojas nosaukumā *Rude* †pusmu Sakā (LVK 1958), jo šīs muižas paralēlnosaukumi ir *Saŕkanâ muiža* un *Saŕkanmuiža*; muižas nosaukuma pamatā gan, visticamāk, ir hidronīms, jo turpat netālu plūst Rudes upe (LVK 1958). Savukārt senā nozīme 'brūns' pastarpināti parādās vairākos zemnieku saimniecību nosaukumos, piemēram, *Rudaci* z Gaujienā (E I 72), *Rudači* js Karvā (LVK 1961), kuru pamatā, domājams, ir iesaukas. Katrā ziņā folklorā minētie *rudači* ir cilvēki ar brūnām, nevis ar rudām acīm.

3. NO KRĀSU ADJEKTĪVIEM DARINĀTO TOPONĪMU MOTIVĀCIJAS ĪPATNĪBAS

Lai gan pētītajos avotos vietvārdu motivācija minēta samērā reti, tomēr var saskatīt arī vairākas tieši šai deadjektīvo toponīmu grupai raksturīgas motivācijas iezīmes un īpatnības.

3.1. Purvu, mežu, kalnu un pļavu nosaukumos nereti atspoguļojas tiem raksturīgo augu krāsa. Tā, piemēram, purvu un mežu nosaukumu pamatā bieži vien ir attiecīgajam topoobjektam raksturīgo ogu krāsa – *Sárta purvs* pu Mēdzūlā ("pur-

vā bijis daudz dzērveņu") (LVK 1960) vai arī augu krāsa kopumā, piemēram, *Mẽļais purvs* pu Gudeniekos (Lvv I_2 430) un Padurē (U IV 137), *Raîbais mežs* me Pūrē (LVK 1973), *Raibais mežs* me Cērē (U IV 180), *Ràibais purîts* pu Vaivē (LVK 1950), *Rudaîs puors* pu Kalvenē, "tam tāda savāda krāsa, brūngana sūna, varbūt tāpēc tā sauc" (LVK 1970), *Sàrtais siliņš* me Bebrenē (LVK 1961), *S'ęrmais pùrs* pļ Dagdā (LVK 1962), *S'ìerm'ìs' pùrs* 2 × pu Sakstagalā (LVK 1956), *Siřmáis tīrelis* tī Vecumniekos (U V 271), *Zilàis mežs* me Krimuldā (Pag. apr. 33) un Ogrē (LVK [p]), *Zylỳs' pùrs* pu Ciblā, "izskatās zils, tumšs" (LVK 1957). Tas pats attiecas arī uz kalniem, kuriem noteiktu nokrāsu piedod uz tiem augošie koki un citi augi, piemēram, *Sieřmîs kòlls* la Beļavā, "agrāk ar paegļiem apaudzis, no kā sirmums" (LVK 1963); šķiet, ka arī Latvijā ārkārtīgi populārais kalnu nosaukums *Zilais kalns*, kurš Latvijas vietvārdu kartotēkā gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī, gan kā vārdkopa, gan kā saliktenis fiksēts vairāk nekā 60 vietās, visticamāk, raksturo tieši krāsu, kādu var saskatīt, raugoties uz mežiem apaugušu kalnu no lielāka attāluma, piemēram, *Zilais kaî(n)s* ka Birzgalē, "augstāks par apkārtni, meži no attāluma kalnā zili" (LVK 1970), *Zìlàis kolnc* ka Sunākstē, "kalns apaudzis priedēm un no tālienes tiešām izskatās zils" (LVK 1961). Par Latvijas Zilo kalnu nosaukumu mitoloģiskā aspektā ir rakstījusi J. Kursīte, kura gan pieļauj: "Nosaukumā, iespējams, ir norāde uz šo kalnu saistību ar pārejas rituāliem, kur zilā (jeb zili melnā) krāsa ir upura ugunskura dūmu krāsa, vai arī miglas, dūmakas kā šķēršļa, kas jāpārvar, krāsa" (Kursīte 2008: 52, skat. arī 48–53). Dažkārt blakus iepriekšminētajai motivācijai (kalna zilganajai nokrāsai no tālienes koku vai / un miglas dēļ) tiek minētas zilas krāsas ogas vai puķes, piemēram, *Zilaîs kalns* ka Turaidā, "kalns.. ir apaudzis ar priedītēm; no tālienes kalns izskatās zilgans" (LVK 1965) un "..to sauc par Zilo kalnu, jo augušas daudz mellenes"

(LVK 1977), *Zilie kalni* ka Ogrē, "teika stāsta, ka zilie kalni savu nosaukumu ieguvuši no zilajiem viršu ziediem. Cita: no pīpes dūmiem, kurus kūpinājis pats velns" (Sakss 1957: 12), *Zilàis kalnìņš* ka Jaunraunā, "par Zilo kalniņu iesaukts zilo vizbulīšu dēļ, kas tur bagātīgi zied pavasaros" (LVK 1972), *Zilumkalns* ka Mārcienā, "agrāk bijis apaudzis ar zilenēm jeb galvenēm" (LVK 1940).

Arī pļavu nosaukumu pamatā nereti ir tajās augošo puķu vai citu augu krāsa, piemēram, *Raîbīte* pļ Sēmē (LVK 1959), *Raîbpļava* pļ Ancē (LVK 1964), *Rudã pļaviņa* pļ Penkulē (LVK 1958), *Sàrtene* pļ Beļavā (LVK 1965), *Sìermòa pļava* pļ Ritē (LVK 1961), *Sìrmà pļava* pļ Maltā (LVK 1956), *Zilā pļaviņa* pļ Annā (LVK 1957), *Zìlais grîslis* pļ Adulienā (LVK 1972), *Zìlpuķîšu grava* gr Alūksnē (LVK 1961), *Zilumkalns* la Bērzaunē, "senāk tur bijis daudz nārbuļu" (LVK 1970), *Zilâs puķes vieta* pļ Apriķos, "laukumiņš mežā, kur aug zilas puķes" (LVK 1958), kā arī *Dęgla* pļ Mežotnē (E II 31), kuras nosaukums varētu būt saistīts ar izdegušu vietu, bet tikpat labi varētu raksturot pļavai raksturīgo krāsu, jo *degls* latviešu izloksnēs nozīmē 'sārti brūns; tāds, kas ir uguns krāsā'.

3.2. Hidronīmu nosaukumos izmantotais krāsas apzīmējums raksturo vai nu upes grunts krāsu, piemēram, *Rude* u Sakā, kuras nosaukums varētu arī nebūt atvasināts no adjektīva, taču vietvārda teicējs ir paskaidrojis, ka upē ir sarkanīgas smiltis (LVK 1958), *Rudupe* u Griķos (E II 159), vai arī ūdenstecei vai ūdenstilpei raksturīgo ūdens krāsu, piemēram, *Rudīte* u Aizupē (E II 263, šajā pagastā minēta arī *Rude* pļ, "rāvaina" (LVK [p]), *Sārte* u Aizvīķos (E II 161), *Sârtupe* u Jumurdā, "ūdens dūņains, sārts" (LVK 1963), *Zilais atvars* Drabešos (LVK 1972), *Zilais avots* av Dzērvē (U IV 29), *Zilaîs dīķis* †dī Krimuldā (LVK 1968) un *Zilaîs dīķis* dī Zvārtavā (LVK [skv.]), *Zilais straũts* str Zālītē (LVK 1974), *Zilupe* u Pasienē (LVK

1962), kuras etimoģija gan ir sarežģīta: tiek uzskatīts, ka tas ir tulkojums no kr. *Синяя*, kas savukārt ir krieviskots latviešu *Sienupe* vai *Synupe* variants (Bušs 2003: 197–198, par to skat. arī Karulis II 561). Taču ir arī citas Zilupes, kuru nosaukuma pamatā, visticamāk, tiešām ir atsauce uz upes ūdens zilo krāsu: *Zilupe* Mērdzenē (E II 190), Rubā (LVK 1958), Stendē (E II 162). Te gan jāpiebilst, ka Latvijas hidronīmu nosaukumos zilā krāsa ir daudz mazāk izplatīta nekā, piemēram, kalnu nosaukumos. Tas varētu būt skaidrojams ar to, ka gan ūdenstilpes, gan ūdensteces pārsvarā asociējas tieši ar zilo krāsu un hidronīma nosaukums darināts, izvēloties kādu īpašu pazīmi, kas objektu izceļ starp pārējām upēm, ezeriem vai dīķiem. Tomēr, balstoties uz LVK, jāatzīst, ka Latvijā, piemēram, ir ļoti liels daudzums mežu ar nosaukumu *Zaļais mežs* un samērā daudz pļavu ar nosaukumu *Zaļā pļava*.

3.3. Īpatnēja grupa ir toponīmi, kuru pirmais komponents ir krāsu nosaukums, bet otrais – mājdzīvnieka nosaukums, piemēram, *Raîbâ guôve* dziļums, zv Sēļos (LVK 1952), *Raibā Maška* la Stāmerienā, "pēc ķēves Maškas vārda" (LVK 1964), *Raibās Kazas kalns* ka Lubānā (LVK 1960), *Sìrmà ķève* (*// Belaja kabyla*) akmens Brigos (te, iespējams, ka akmens ir gaiši pelēkā krāsā, un ar to arī saistīts nosaukums) (LVK 1962), jau iepriekš minētais *Zilâ zirga kaĺns* ka, me Bikstos (LVK 1939). Lai gan šiem vietvārdiem nav īsti skaidra motivācija, iespējams, ka raksturīgas krāsas dzīvnieks šajās vietās vai arī pretī šīm vietām (kā zvejvietas gadījumā) ir ganījies.

3.4. Interesanta grupa, kurai dažkārt diezgan grūti noteikt motivāciju, ir koku nosaukumi – vārdkopas vai salikteņi, – kuru pirmais komponents ir neparasti lietots krāsu adjektīvs, piemēram, *Zilà ábele* koks Koknesē (LVK 1961), *Zìlàis uôzuôls* koks Kosā (LVK 1971), te salīdzinājumam var minēt arī mežsaimniecības nosaukumu *Zilbẽrzi* Ainažos (LVK 1975). Minētie koki

(ozols, ābele, bērzs) nav gluži tie, kuru lapām parasti būtu zilgani zaļa nokrāsa, bet laikam gan konkrētie eksemplāri ir izcēlušies ar acīmredzami tumšāku, no tālienes nedaudz zilganu lapu krāsu. Biežāk zilā krāsa ir attiecināta uz lielāku koku kopumu, bez jau minētajiem Zilajiem kalniem, kuriem zilā krāsa visticamāk piedēvēta koku un miglas dēļ, ir samērā daudz arī Zilo mežu un Zilo purvu, arī dažas Zilās birzes, piemēram, *Zilâ bir̃ze* me Sērmūkšos (LVK 1950), *Zilaĩs mežs* me Vandzenē, "tur augušas lielas egles, vienmēr tā kā dūmakā tītas" (LVK 1976) vai arī *Zilaĩs purs* pu pie Ainažiem, "vienmēr izskatās kā zilā dūmakā" (LVK 1975), *Zilie krūmi* krū Jaungulbenē (LVK [skv.]). Samērā labi saprotama motivācija ir koku nosaukumiem *Sir̃màis bę̃rs* †koks Kosā (LVK 1971), *Sir̃mâ liẽpa* (// *Vęcâ*) koks Raunā (LVK 1974), *S'ẽrmàis v'èitùls* koks Līksnā (LVK 1983). Pirmajos divos gadījumos vārds *sirms*, visticamāk, lietots pārnestā nozīmē, par ko liecina arī liepas nosaukuma paralēlais nosaukums *Vęcâ liepa*. Trešajā gadījumā vārds *sirms* varētu būt lietots arī tiešajā nozīmē, jo vītolu lapu otrās puses ir bāli pelēcīgas.

3.5. Nereti pēc toponīmiem var spriest par agrāko gadu materiālo kultūru, piemēram, acīmredzot agrāk populāri ir bijuši melnbalti stabiņi ceļmalās, un tie ir kļuvuši par raksturīgu pazīmi un nosaukuma motivētāju gan krustcelēm, gan blakus esošiem laukiem, mežiem vai pļavām, piemēram, *Ràibā kārts* la Kalncempjos, "ceļmalā tur bijusi melni balta "aizsarga kārts" (LVK [p]), *Ràibais stabiņš* krustceles Zalvē, "senāk bijis raibs stabiņš, kur Zalves–Daudzevas lielceļu krustojuši vairāki meža ceļi" (LVK 1961), *Ràibais stabiņš* me Birzgalē (LVK 1970), *Raĩbais stabiņš* stabiņš Lādē (LVK 1958), *Raìbais staburiņš* me Ābeļos (LVK 1961), *Ràibìs stùlps* la Šķaunē (LVK 1963), *Ràibìs stùlps* pļ Kaunatā (LVK 1956). Interesanti, ka, piemēram, ne zilie, ne sārtie stabiņi Latvijas vietvārdu kartotēkā nav piefiksēti.

3.6. Dažkārt toponīmos parādās adjektīvu pārnestās nozīmes, piemēram – *Raibais krogs* †kr Nīgrandē, "a·viên[u] dikti ʒẽruši, raîbi gājis" (LVK [p]), *Ràibais tìltiņš* vieta uz ceļa Biržos, "tiltiņa tur nav, te spokojoties un notiekot citas raibas lietas" (LVK 1961); te atgādināms arī jau iepriekšējā grupā minētais vārda *sirms* lietojums attiecībā uz kokiem, piemēram, *Sirmā liepa*, nosaukums, kas, domājams, norāda nevis uz koka krāsu, bet uz vecumu.

Nobeigumā varētu teikt, ka, lai arī izpētītais materiāls ļoti maz rāda senas īpašības vārdu nozīmes, tomēr tas atklāj interesantas tendences vietvārdu motivācijā. Kopumā ņemot, krāsa vietvārdos izmantota, vai nu izceļot pašam objektam raksturīgo krāsu vai arī norādot uz raksturīgas krāsas priekšmetu vai dzīvu būtni, kas saistīta ar šo objektu (*Raibās kazas kalns* ka, *Ràibais stabiņš* me). Turpinot pētījumu, būtu jāizanalizē arī no pārējām pamatkrāsām atvasinātie toponīmi, īpaši pievēršot uzmanību motivācijas noskaidrošanai.

Saīsinājumi

av – avots
c – ciems
dī – dīķis
ez – ezers
gr – grava
js – jaunsaimniecība
ka – kalns
kr – krogs
krū – krūmi
la – lauks
latv. – latviešu
mā – māja
me – mežs
mu – muiža
p – dažādi papildinājumi
pļ – pļava
pu – purvs
pusmu – pusmuiža
skv. – skolēnu vākums (20. gs. trīsdesmitie gadi)
str – strauts
tag. – tagadējs
tī – tīrums
t. s. – tā saucamais
u – up(īt)e
vs – viensēta, atsevišķa zemniekmāja sādžā
z – zemniekmāja
zv – zvejvieta

Literatūra un avoti

BALODE L. 1983: Īpašības vārds Latvijas PSR ezeru nosaukumu darināšanā. – *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis* 1(426), 25–34.

BALODE L. 1993: Skonio semantikos hidronimai Latvijoje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 32, 7–14.

BALODIS P. 2007: Cilvēka ārējā izskata motivēti uzvārdi. – *Onomastica Lettica* 3, 80–116.

BUŠS O. 2003: Dažu Latvijas vietvārdu cilmes īpatnības (*Pasiene, Pauna, Pazlauka, Pepītis*). – *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

E I – ENDZELĪNS J. *Latvijas vietu vārdi* 1. *Vidzemes vārdi*, Rīga: Izdevis A. Gulbis, 1922.

E II – ENDZELĪNS J. *Latvijas vietu vārdi* 2. *Kurzemes un Latgales vārdi*, Rīga: Kultūras fonds, 1925.

FENNELL T. G. I–II 2000: *Fürecker's dictionary. A concordance* [*Fīrekera vārdnīca. Vārdu rādītājs*] 1–2, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.

Folkl. mat. – *Folkloras materiāli*, kas glabājas LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Folkloras krātuvē.

KARULIS K. 1992: *Latvijas etimoloģijas vārdnīca* 1–2, Rīga: Avots.

KURSĪTE J. 2008: *Sfumato nesfumato*, Rīga: Madris.

LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2, Vilnius: Mokslas, 1985–1989.

LVK – *Latvijas vietvārdu kartotēka*, kas glabājas LU Latviešu valodas institūtā.

Lvv I–II – ENDZELĪNS J. *Latvijas PSR vietvārdi* 1–2, Rīga: Latvijas PSR zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1956–1961.

LVVM – *Latvijas vietvārdu vārdnīcas manuskripts*, kas glabājas LU Latviešu valodas institūtā.

ME – MŪLENBACHS K. *Latviešu valodas vārdnīca*, rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, 1, Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1925; 2–4, Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1925–1932.

Pag. apr. – SALNAIS V., MALDUPS A. *Pagastu apraksti*, Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1935.

SAKSS G. 1957: *Ogre un tās apkārtne*, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

TLVD – *Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Kartogrāfijas departamenta Toponīmikas laboratorijas sagatavotā un uzturētā Latvijas vietvārdu datubāze*, 2008.

U IV – PLĀĶIS J. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi 1. Kurzemes vārdi. – *Latvijas Ūniversitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes serija* (4)1, 1936, 1–305.

U V – PLĀĶIS J. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi 2. Zemgales

vārdi. – *Latvijas Ūniversitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes serija* (5)5, 1939, 213–538.

ULMANN C. 1972: *Lettisches Wörterbuch* 1. *Lettisch-deutsches Wörterbuch*, Riga.

A FEW NOTES ON COLOUR-DENOTING ADJECTIVE USE IN LATVIAN TOPONYMICS

Summary

The article presents a study of place names which, if viewed hypothetically, are likely to have derived from Latvian adjectives denoting colour: *degls*, *mēļš*, *ruds*, *sārts*, *sirms*, *zils*, *raibs*. The place names were selected from several sources: J. Endzelīns dictionary of place names „Latvijas PSR vietvārdi", the draft version of the dictionary of Latvian place names (not yet completed), and from the Card Index of Latvian place names. The present study explores the structure, semantics, and motivation of the place names.

In terms of their structure, within the group of 638 identified place names that hypothetically derived from colour-denoting adjectives, it is possible to establish some common regularities. For instance, among many Latvian place names, there are very few place names that are adequate in form to the pronominal adjective (~ 2%) or non-pronominal adjective (~ 2%). Quite a number of place names are derivatives from colour-denoting adjectives (~ 36%). Still another group of place names were formed from compounds (~ 24%).

The largest group is constituted by the so-called qualitative collocations of the type *adjective in the nominative case* + *noun in the nominative case*. In terms of their semantic etymology, this particular group of adjective-type place names is easiest-identified for the simple reason that it is the adjective that lies at the basis of the word-building pattern.

The old meaning of the adjective can be traced only in a few cases of the place names under discussion, namely, in the two groups

of place names that can be traced back to the adjective *zils* (Latv. *zils* 'blue' also had the meanings of 'grey' (of hair) and *ruds* (*ruds* 'brownish' used to have even more meanings in the past) in some dialects earlier.

In terms of their motivation, the explored adjective-based place names can be characterized by the following motivational features: the names of swamps are generally related to the colour of berries found around the location; the names of meadows are related to the colour of flowers; the names of rivers tend to bear similarity to the specific body of water or colour of the bottom of the river-bed, and the like. The name of the object can also signal its relationship to objects or living-beings, and an adjective in the transferred meaning fairly often lies at the basis of the place name.

Zigmas Zinkevičius
Vilnius

Svarbiausi lietuvių asmenvardžių tyrimo principai

Šie principai atsirado iš patirties, įgytos tiriant lietuvių asmenvardžius, kurių dabar vartojama apie 50 tūkst. (vardų ir pavardžių) ir dar maždaug antra tiek turime istorijos šaltiniuose. Svarbu susigaudyti šiose vardyno „džiunglėse". Asmenvardžiai yra nuėję labai ilgą raidos kelią nuo pirmykščių žmonių vartotų vardų iki dabartinės *vardas* + *pavardė* sistemos, tad tikslingiausia juos tirti istoriškai, t. y. atliekant ne sinchroninę, bet diachroninę analizę.

Pagal kilmę išskirtini trys lietuvių antroponimų klodai. Seniausias iš jų – tautiškasis vardynas, turėtas dar iki krikšto. Šio vardyno branduolį sudarė senoviniai dvikamieniai asmenvardžiai ir jų trumpiniai. Svarbu išryškinti tų asmenvardžių dėmenis. Dalis jų savo kilme siekia labai senus baltų ir net indoeuropiečių laikus. Reikia ištirti desemantizacijos procesą, virtimą tam tikrais vardo sudedamųjų dalių ženklais, neišleidžiant iš akių galimybės dėmenims tapti priesagomis ar jų dalimis (plg. *Dárgelas* → *Darg-ẽlis*). Dvikamienių asmenvardžių trumpiniai kilo iš pirmojo ir antrojo dėmenų, taip pat iš pirmojo dėmens ir antrojo pradžios (*Giñ-tautas* → *Gìn-as*, *Giñt-as*, *Tautỹs*). Tuos dėmenis išskirti ypač svarbu (iš jų atsirado daugybė dabartinių vardų ir pavardžių). Tik po to galima imtis visų šios rūšies asmenvardžių vedinių nagrinėjimo (*Gìntautas* : *Gintaũtis*, *Gintautáitis...*, *Gìnas* : *Gináitis*, *Ginẽvičius...*, *Giñtas* : *Gintáitis*, *Gintãvičius...*, *Tautỹs* : *Tautãvičius...*).

Antrąjį lietuvių asmenvardžių klodą sudaro krikščioniškasis vardynas. Jį reikia nagrinėti pagal vardus, kilusius iš hebrajų, graikų, lotynų, germanų, slavų ir kitų kalbų (tik šia eile!), stengiantis išsiaiškinti kalbas tarpininkes, perdavusias juos lietuviams (pvz., *Sìmonas* atėjo iš rytų per Bizantiją, o *Šìmonas*, dėl š-, iš vakarų per lenkus).

Trečiąjį klodą sudaro pravardinės kilmės (plačiąja prasme) asmenvardžiai, kilę iš bendrinių žodžių, kuriais reiškiamos žmogaus fizinės (spalva, ūgis, storumas ir pan.) ir dvasinės (dora, linksmumas, stiprumas ir pan.) ypatybės. Šiam klodui taip pat priklauso gyvūninės (*Kìškis*, *Vilkas*...), augmeninės (*Ąžuolas*, *Rugỹs*...), tautovardinės (*Lãtvis*, *Vókietis*...), vietovardinės (*Vilnìškis*, *Taurãgis*..., taip pat padaryti iš žodžių *balà*, *kálnas*, *raĩstas*, *šìlas*...) kilmės asmenvardžiai ir žmonių šeiminius santykius (padaryti iš žodžių *tėvas*, *mótina*, *sūnùs*, *našlỹs*, *žéntas*...), užsiėmimą (*Dailýdė*, *Dãktaras*, *Muzikañtas*...), šiaip įvairius daiktus (asmenvardžiai, padaryti iš žodžių *akìs*, *nósis*, *rãgas*, *geležìs*, *lángas*, *šiáudas*...), mitologines (*Láima*...) sąvokas ir kt. reiškiantys antroponimai.

Visus tris asmenvardžių klodus patartina tirti nurodyta eile. Neišleistini iš akių šių klodų tarpusavio sąveikos bei jų mišimo reiškiniai (pvz., *Vìlius* – *Vìlmanto* ir *Vìlhelmo* trumpinys).

Kadangi pavardės kilo iš vardų (plg. *Skìrmantas*, *Ambraziẽjus* – dabar vardai ir pavardės), todėl vienus nuo kitų atriboti tiriant neparanku, išskyrus atvejus, kai specialiai gilinamasi į vardų pavardėjimo procesą.

Reikia neišleisti iš akių senosios Lietuvos valstybės svetimkalbės raštinės padarinių (pvz., *Výtautas* → *Vitovt*...). Šaltiniuose esamų iškraipytų lietuviškų vardų (neatkūrus jų originalių formų) negalima imti kaip pagrindo asmenvardžių genezės paieškoms, nes tai veda prie didelių klaidų (prisiminkime Aleksejaus Šachmatovo tokio elgesio su vietovardžiais skaudžią nesėkmę, privedusią jį prie keltų pėdsakų „atradimo“ Baltijos

šalyse). Kadangi lietuvių pavardės tebėra nesunormintos, turi gausių tarminės tarties elementų (plg. *Úžuolas*, *Žũsinas*...) ir svetimkalbės raštinės iškraipymų, tai atkuriant originalias jų formas naudotini asmenvardinės kilmės oikonimai, daug geriau sunorminti negu pavardės, ypač vertingi nustatant asmenvardžių kirčiavimą ir priegaides (pvz., *Eĩšis* iš *Eĩšiškės*).

Būtina pirma gerai ištirti pačius lietuviškus asmenvardžius, tik po to galima dairytis kitur, juos lyginti su atitinkamais kitų kalbų duomenimis. Priešingas kelias – pradėti nuo lyginimo su kitų tautų asmenvardžiais – tai didelių klaidų šaltinis.

Niekuomet negalima išleisti iš akių fakto, kad antroponimika, kaip ir apskritai onomastika, yra savotiška kalbos archeologija, duodanti nemaža peno tautos istorijai. Tai savotiškas kultūros vertybių draustinis. Antroponimijoje palieka pėdsaką ir istorijos įvykiai (pasaulėžiūros ir idėjų kaita).

Tyrimo procese tikriniai vardai pirmiausia turi būti lyginami su tikriniais vardais (tai beveik prieš šimtmetį pabrėžė Kazimieras Būga), ir tik tada, kai bus surinkti ir sugretinti analogiški vardai (kuriuos galima laikyti ir tos pačios kilmės žodžiais), kai bus nustatytas jų paplitimas, galima ieškoti etimologijos, ryšio su apeliatyvais.

THE KEY PRINCIPLES FOR THE STUDY OF LITHUANIAN ANTHROPONYMS

Summary

The article presents the principles that have readily been shaped in the long years of experience acquired while exploring Lithuanian personal names and writing the study *Lietuvių asmenvardžiai* („Lithuanian Anthroponyms". Vilnius, 2008). The main issues under discussion can be formulated in the following way.

Personal names have had a long history of development which started with the names used by our ancestors – up to the present-day system manifested by the pattern *first name + family name*. Owing to this fact, the historical method in investigating personal names should be primarily applied.

Three layers of Lithuanian anthroponyms can be identified. The oldest one is that of native-type onomastics, having existed long before the christening of Lithuanians. Its kernel consists of two-stem names and their clippings that had originated a long time ago, at the time of the Indoeuropeans and the Balts. Priority should be given to the investigation of the system of constituents in the two-stem names, and only then should a research into their derivatives follow.

Another layer is constituted by the onomastics of Christian names. It involves the names, which originated from the Hebrew, Greek, Latin, German, and other languages (the listed order of studying should be strictly observed!). The relay languages, through which the names have been imparted to Lithuanian, should be detected wherever possible.

Family names had been derived from the first names, and attempts to separate those two are not really grounded, except for the cases when the process of family-naming is being investigated.

The after-effects of foreign language office in the ancient Lithuanian state should never escape the attention of the researcher as well. Lithuanian names in their distorted form, when found in foreign language sources, should never be taken as the basis while searching for the genesis of personal names unless their original forms are established.

Anthroponymics, as well as onomastics in general, may be equated to language archeology, which is a reservoir for the research into national history, and this fact should never be ignored.

Christian Zschieschang
Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte
und Kultur Ostmitteleuropas an der Universität Leipzig

Namenkundliche Forschungen im interdisziplinären Rahmen zur Germania Slavica

Die Leipziger Namenforschung ist am Beginn des 21. Jahrhunderts an zwei Institutionen beheimatet: Neben der Abteilung Deutsch-Slawische Namenforschung des Instituts für Slavistik der Leipziger Universität ist sie integraler Bestandteil interdisziplinärer Forschungen am *Geisteswissenschaftlichen Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas* (GWZO). In der internen namenkundlichen Alltagskommunikation werden beide Einrichtungen oft und leicht verwechselt, was durch den Umstand begünstigt wird, dass das Institut für Slavistik seit dem Jahr 2002 im Gebäudekomplex *Geisteswissenschaftliches Zentrum* (GWZ) in der Beethovenstraße untergebracht ist, was einen unmittelbaren Zusammenhang mit dem GWZO suggeriert, der aber nicht vorliegt. Bei der zuletzt genannten Einrichtung handelt es sich um ein An-Institut der Universität, also um eine nur locker mit der Universität verbundene Forschungseinrichtung, die diesen Status[1] seit 2003 innehat, aber bereits seit 1995 in Leipzig existiert.

Ihre Wurzeln hat diese Einrichtung in der Zeit unmittelbar nach der Wende des Jahres 1989. Mit der Vereinigung der

[1] Eine prägnante, verständliche und leicht zugängliche Definition der Organisationsform "An-Institut" siehe unter <http://de.wikipedia.org/wiki/An-Institut>, 13.11.2008.

DDR mit der BRD bestand neben der Vielzahl der daraus entstandenen wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Schwierigkeiten auch die Frage, was mit den wissenschaftlichen Einrichtungen Ostdeutschlands geschehen soll (Lübke 1998: 13). Zur gleichen Zeit wurden für ganz Deutschland "Defizite insbesondere in innovativen und fächerübergreifenden kulturwissenschaftlichen Fragestellungen"[2] erkannt. Beide Probleme wurden dahingehend gelöst, dass bestimmte Forschergruppen der früheren Akademie der Wissenschaften der DDR zunächst zu *Forschungsschwerpunkten* und später zu einer gewissen Zahl von *Geisteswissenschaftlichen Zentren* umstrukturiert wurden. Diese sollten bisher vernachlässigte fächerübergreifende bzw. interdisziplinäre Forschungsarbeit leisten. Eines dieser Zentren ist das *GWZ Ostmitteleuropa*, abgekürzt GWZO, das am 30. Oktober 1995 aus der Taufe gehoben wurde.

Der Forschungsbereich dieses Instituts umfasst die Vielfalt der historischen und kulturellen Prozesse, die in der östlichen Hälfte Mitteleuropas wirkten, in ihrer ganzen zeitlichen und geographischen Breite. Dazu werden jeweils drittmittelfinanzierte Forschungsprojekte ins Leben gerufen, deren Merkmal es ist, dass in ihnen Wissenschaftler verschiedener Disziplinen unmittelbar zusammenarbeiten. Die Onomastik spielt in dieser Projektstruktur insbesondere in der Abteilung eine Rolle, die die deutsch-slavische Kontaktzone des Mittelalters bearbeitet. Diese bildete von 1995 bis 2007 das Arbeitsgebiet I: "Die *Germania Slavica* als westlicher Rand Ostmitteleuropas" bzw. "Früh und Hochmittelalter Ostmitteleuropas mit besonderer Berücksichtigung der *Germania Slavica*". Für die Zeit ab 2008 erfolgte eine tief greifende Umstrukturierung. Nun-

[2] Vgl. <http://www.uni-leipzig.de/gwzo/wissziel.htm>, 12.10.2008.

mehr sind alle Projekte jeweils einer von drei *Forschungsleitenden Perspektiven* untergeordnet, die den vernetzten und übergreifenden Charakter der betriebenen Forschungen besser verdeutlichen sollen[3].

Als *Germania Slavica* werden die Gebiete bezeichnet, die im Frühmittelalter von einer slavisch sprechenden Bevölkerung besiedelt worden waren (Abb. 1). Mit der Einbeziehung dieser Regionen in das ostfränkische bzw. das deutsche Reich seit dem 10. Jahrhundert kam es zu vielfältigen Prozessen von Akkulturationen und Transformationen, die ab dem 12. Jahrhundert im hochmittelalterlichen Landesausbau kulminierten. Auch wenn die geographische Darstellung anderes suggerieren mag, handelt es sich hierbei eher um einen einen vielschichtigen historischen Prozeß als um einen exakt umrissenen geographischen Raum (Fritze 1980: 11 f.; Lübke 1998: 9 f., 14 f.; 2006: 136–138).

Zur Erforschung dieser Landschaften und der genannten Prozesse wurde im GWZO ein Konzept angewendet, das zuvor an der Freien Universität in Westberlin unter Wolfgang H. Fritze entwickelt wurden war (Fritze 1980; Lübke 1998: 10 f.; 2006: 138 f.). Um die eingeschränkte Sicht der einzelnen Wissenschaftsdisziplinen zu erweitern, sollten ein Archäologe, ein Historiker und ein Namenforscher sowie ein Kunsthistoriker gemeinsam eine Region im Hinblick auf diese Prozesse beforschen, weil alle diese Disziplinen einen großen Beitrag zur Thematik erbringen können und ihre fachspezifischen Stärken sich in der interdisziplinären Betrachtungsweise ergänzen. Daraus resultiert ein Erkenntnisfortschritt gegenüber monodisziplinären Untersuchungen.

[3] Vgl. dazu genauer die Homepage des GWZO <http://www.uni-leipzig.de/gwzo/wissziel.htm>, 12.10.2008.

Damit wurde aber die Zusammenarbeit über die Fächergrenzen hinaus in Bezug auf die genannte Forschungsthematik nicht zum ersten Mal erfunden. Für die Leipziger Namenforschung war es seit Jahrzehnten, von Anfang an, eine Selbstverständlichkeit, in siedlungsgeschichtlichen Fragen den engen Kontakt zu Vertretern der Archäologie und der Mediävistik zu suchen und zu pflegen. Hiervon zeugen die siedlungsgeschichtlichen Abschnitte regionaler Ortsnamenlexika, die teils von Archäologen oder Historikern verfasst wurden oder aber in enger Kooperation mit ihnen entstanden. Von den engen gegenseitigen Kontakten zeugen weiterhin auch viele Aufsätze, in denen neue Erkenntnisse der einen den Angehörigen der anderen Forschungsdisziplin in deren eigenen Publikationen nahe gebracht wurden (exemplarisch Brachmann 1979; Walther 1968). Die fächerübergreifende Sichtweise war begründet in der Tradition der Kulturraumforschung von Hermann Aubin, Rudolf Kötzschke, Theodor Frings und Anderen (Ebert, Frings, Gleissner, Kötzschke, Streitberg 1936 als damals entstandenes, wegweisendes Werk), die breite Resonanz fand, wobei nach 1945 die teilweise nationalistischen Untertöne überwunden wurden (zur Forschungsgeschichte aus Sicht der Namenkunde Walther 2003: 369–419).

Neu an der Konzeption von Fritze war der institutionalisierte Rahmen des gleichberechtigten Zusammenwirkens in paritätisch besetzten Forschergruppen zu einer gemeinsamen historischen Fragestellung. Dies wurde zum ersten mal in den siebziger und achtziger Jahren mit einer konsequent interdisziplinären Studie für das Havelland vollzogen, die in einem Forschungsprojekt an der Westberliner Freien Universität entstand (Ribbe 1987; zum Projekt Fritze 1980). Die Namenkunde war nicht daran beteiligt, was wohl darin begründet war,

dass erst kurz zuvor für die untersuchte Region in der DDR ein Ortsnamenbuch entstanden war, wodurch der aktuelle Forschungsstand leicht zu rezipieren war (Ribbe 1987: 18).

Bei der Konzipierung und Gründung des GWZO wurde dieses Konzept aufgegriffen, indem zwei Regionen in Mecklenburg-Vorpommern in analoger Weise bearbeitet werden sollten. Damit wurde gleichzeitig das Erbe der Berliner Namenforschung angetreten, die sich der Erforschung der Ortsnamen der heutigen Bundesländer Brandenburg und Mecklenburg-Vorpommern verschrieben hatte. Im Laufe der Zeit entstanden hierbei das zwölfbändige Brandenburgische Namenbuch (vgl. Wauer 2005: 242 f. und 271) und weitere Arbeiten (wie z. B. Witkowski 1965; 1978). Nun sollte zum einen die Region um die spätere Hansestadt Wismar an der Ostseeküste im Mittelpunkt stehen, und zum anderen das Gebiet im Umfeld der hochmittelalterlichen zisterziensischen Klostergründung Dargun im Grenzbereich zwischen Mecklenburg und Pommern (Lübke 1998: 13 f.).

In jahrelanger Arbeit wurden für beide Gebiete die Ortsnamen lexikographisch bearbeitet, die archäologischen Funde ausgewertet und die historischen Quellen analysiert. Im Ergebnis dieser Forschungen liegen zwei Monographien vor (Donat, Reimann, Willich 1999; Brachmann, Foster, Kratzke, Reimann 2003; vgl. Abb. 2 und 3). Beide setzen sich jeweils aus drei bzw. vier Abhandlungen von annähernd gleichem Umfang zusammen, in denen die Region aus der Sicht der jeweiligen Disziplin beleuchtet wird. Eine Zusammenfassung führt die Ergebnisse der Einzelstudien zusammen. Kennzeichnend ist, daß keines der beteiligten Fächer dominierend ist und die Abhandlungen konsequent auf die siedlungsgeschichtliche Fragestellung hin ausgerichtet sind. Die Art der Gliederung mag

suggerieren, dass diese Textblöcke der einzelnen Disziplinen weitgehend unabhängig voneinander entstanden wären und nebeneinander gestellt seien. In Wirklichkeit gab es jedoch eine sehr unmittelbare und intensive Zusammenarbeit, im gleichen Bürozimmer, Schreibtisch an Schreibtisch.

Bei einer so gestalteten fächerübergreifenden Zusammenarbeit ergeben sich ohne Zweifel erweiterte Perspektiven und Erfahrungen, es entstehen aber durchaus auch Schwierigkeiten. Die Art der Fragestellung, die dem Projekt zugrunde liegt, kann dazu führen, dass gewohnte Denkmuster und Arbeitsweisen zur Disposition stehen, dass selbstverständliche Termini des einen Faches im anderen erklärungsbedürftig sind und dass es zur Konfrontation mit schwer zu beantwortenden Fragen kommt. So sind beispielsweise für den Archäologen absolut datierte Keramikchronologien eine Selbstverständlichkeit, und derartiges erwartet er auch für die Ortsnamen. Im Bereich der slavischen Sprachen östlichen Mitteleuropa ist zwar eine relative chronologische Schichtung bestimmter Ortsnamentypen immerhin möglich, steht aber unter bestimmten methodischen Prämissen und Einschränkungen. Vor allem absolute Datierungen sind damit in der Regel nicht zuverlässig zu leisten[4]. Bedingt durch die Beschränkung im Umfang dieses Beitrags, kann diese Thematik hier nicht näher dargestellt werden (vgl. aber Zschieschang, Sohr, Kotková 2006).

Bei der interdisziplinären Forschung nach dem beschriebenen Muster handelt es sich im Grunde um eine Dienstbarma-

[4] Wegweisend: Šmilauer 1960; Eichler, Walther 1967: 167–200; 1970; Walther 1968; Lutterer 1969.

Beispielhafte Folgearbeiten z. B. Walther 1993; Bily 1996: 45–58; Hengst 2003; Donat, Reimann, Willich 1999: 62–112; Brachmann, Foster, Kratzke, Reimann 2003: 101–141.

chung der Onomastik wie auch der übrigen beteiligten Disziplinen für geschichtliche Themen. Der Namenforscher ist einer historischen Fragestellung ausgesetzt und muss vorrangig auf diese Antworten finden. Dies fällt nicht immer leicht und beinhaltet zwangsläufig auch Kompromisse.

In der Regel steht am Ende einer jeden toponomastischen Bearbeitung ein Ortsnamenlexikon, in dem die Entwicklung der Namen durch historische Belege gezeigt und ihre Etymologie dargelegt wird. Ein auswertender Teil beinhaltet neben linguistisch orientierten Analysen zu Phonetik / Phonologie, Morphologie, Semantik usw. auch eine mehr oder weniger ausführliche Darstellung der Siedlungsgeschichte, vgl. beispielsweise an neueren Werken Hengst 2003; Bily 1996 sowie die Bände des Brandenburgischen Namenbuchs. Bei den interdisziplinären Projekten ist es dagegen umgekehrt: Die siedlungsgeschichtliche Analyse steht hier im Mittelpunkt, und zwar als Gemeinschaftswerk aller beteiligten Disziplinen. Das Namenbuch ist dabei im Grunde genommen nur die Datenbasis, eine notwendigerweise zu leistende Grundlagenforschung ähnlich den Fundkatalogen der Archäologie. In einer auf die Siedlungsentwicklung hin ausgerichteten Monographie ist aber für eine umfassende lexikographische Darstellung aller Namen ebenso wenig Platz wie für andere Untersuchungen spezieller Probleme einzelner Disziplinen. Somit wird in den beiden genannten interdisziplinär ausgerichteten Bänden nur das für die Siedlungsgeschichte besonders relevante Material präsentiert. Daneben entstanden weitere Publikationen (z. B. Kratzke 2003), unter anderem auch ein Ortsnamenlexikon, das die Toponyme beider Arbeitsgebiete und des dazwischen liegenden Streifen Landes in gewohnter Gründlichkeit präsentiert (Foster, Willich 2006).

Nach dieser ersten Welle der paritätischen interdisziplinären Untersuchungen wurde eine gleich geartete Bearbeitung der Insel bzw. des Fürstentums Rügen in Angriff genommen (Abb. 1). In dem Manuskript, das aus dieser Bearbeitung hervor ging (Reimann, Ruchhöft, Willich im Druck, vgl. Abb. 4) stehen nicht mehr Textblöcke der einzelnen Disziplinen nebeneinander. Vielmehr ist die Gliederung im Hinblick auf die Siedlungsentwicklung thematisch aufgebaut. Am Anfang werden der Naturraum und der Beginn der slavischen Besiedlung betrachtet, danach als grundlegende Aspekte die Christianisierung, die Herrschaft und die Siedlungs- und Bevölkerungsentwicklung. Im Anschluß daran werden die einzelnen Vogteien (die damaligen administrativen Einheiten) abgehandelt und dabei die jeweiligen Spezialprobleme thematisiert. Die beteiligten Forschungsrichtungen – Archäologie, Onomastik und Mediävistik – gehen aus dem Inhaltsverzeichnis nicht mehr unmittelbar hervor; sie tragen aber zu allen Aspekten jeweils das bei, was sie aus ihrer fachspezifischen Sicht mitzuteilen haben. In den Abschnitten 3.4., 4.3. und 5.4. mit dem Titel *Verzeichnis der mittelalterlichen Siedlungen in der Vogtei...* finden sich auch die Belegsammlungen und Etymologien für die untersuchten Ortsnamen, so dass das Ortsnamenbuch in diese interdisziplinäre Abhandlung integriert ist. Dieses Manuskript befindet sich derzeit in Druckvorbereitung[5].

In dieser Traditionslinie steht die derzeit laufende Bearbeitung des Elbtals im heutigen Grenzgebiet zwischen Tschechien und Sachsen unter der Überschrift "Siedlung und Wirtschaft entlang der Elbe zwischen Leitmeritz und Pirna. Un-

[5] Für die Möglichkeit der Einsichtnahme danke ich den Autoren, insbesondere Dr. Fred Ruchhöft, Schwerin.

tersuchungen zu frühstädtischer Entwicklung, Handel und Landesausbau im böhmisch-meißnischen Übergangsgebiet" (Abb. 1). Auch hier ist eine interdisziplinär arbeitende Gruppe am Werk, deren Ziel es ist, an das für Rügen methodisch Erreichte anzuknüpfen[6].

Kennzeichnend für die Region ist ihr Charakter als Verbindungskorridor zwischen dem böhmischen Kessel und den nördlich daran angrenzenden Gebieten. Sie erhält dadurch an Bedeutung, dass sie von Böhmen aus in Richtung Norden die einzige naturgegebene Verbindung darstellt. Verkehr, Handel und Kommunikation waren für diese Region schon seit langem prägend (Kaiserová 1993: 301–406) und führten zu engen sprachlichen Kontakten. Davon wurde auch die Namenlandschaft geprägt, wie dichte strukturelle Parallelen zwischen der alttschechischen und der altsorbischen Toponymie zeigen (Eichler 1985; 2008).

Außerdem zeigen die Ortsnamen wechselseitige sprachliche Beeinflussungen, die sich im so genannten Elbkessel um Dresden, der früheren Siedlungslandschaft Nisane, konzentrieren. Einerseits finden sich im nördlichen Böhmen einige Toponyme, deren Form durch eine sorbische Lautentwicklung geprägt ist und sich dadurch vom Tschechischen abhebt. Beispielsweise entstanden die deutschen Namenformen *Kulm* und *Kolmen* der heutigen Orte *Chlumec* nordwestlich von Ústí nad Labem bzw. *Dolní* und *Horní Chlum* bei Děčín nicht aus tsch. *chlm* 'Hügel', sondern aus dem aso. Pendant **chołm*, das sich laut-

[6] Mitarbeiter: Martina Kotková (seit 2005), Torsten Riese (bis 2004), Nadine Sohr und der Autor dieses Beitrags; Projektleitung: Prof. Dr. Christian Lübke, Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, jetzt GWZO Leipzig. Bis zur Fertigstellung einer in Arbeit befindlichen Monographie siehe einstweilen Zschieschang, Sohr, Kotková 2006.

gesetzlich zu *Kulm* oder *Kolm* entwickelte (Eichler 1965: 162; Profous II 15, 19 f.; Schwarz 1961: 258 f.; 1987: 203). Allerdings könnten beide Namenformen durchaus auch von deutschen Schreibern als Ersatz der tschechischen Form *chlm* notiert worden sein (so Eichler 1965: 162), so dass hier nicht zwingend sorbischer Einfluss vorliegen muss. Weiterhin liegen einige Namen *Modla*, *Modlany* u. ä. vor, die auf ursl. **mъdlъ* 'schwach, matt' zurückgehen. Hier ist die Vertretung des reduzierten Vokals mit *-o-* als Sorabismus zu werten, sofern die Namen nicht auf eine ganz andere Weise zu erklären sind (Vondrová, Blažek 2001: 312 f.).

Umgekehrt lassen einige Ortsnamen nördlich des Elbsandsteingebirges tschechische Beeinflussung erkennen. So geht beispielsweise der Name eines an der Elbe zwischen Königstein und Rathen gelegenen Ortes *Strand* auf die Grundform **Stranišče* zurück. Im sprachlichen Kontext des Sorbischen wäre eine Lautung **strona* zu erwarten, während jedoch mit *strana* tatsächlich eine tschechische Form auftritt (Eichler, Walther 2001: 471).

Die hier exemplarisch genannten Namen ließen sich jeweils noch um nicht wenige ähnlich gelagerte Fälle ergänzen[7]. Dennoch ist ihre Zahl, verglichen mit der Fülle der rein tschechisch (südlich des Elbsandsteingebirges) bzw. sorbisch (nördlich desselben) geprägten Namenformen, letztlich sehr gering. Damit ist die Annahme direkter Besiedlungseinflüsse unwahrscheinlich. Vielmehr bilden sie wohl Relikte einer sprachlichen Übergangslandschaft, die sich weder als rein tschechisch noch als

[7] Nach Vorarbeiten, insbesondere von Ernst Schwarz, grundlegend Eichler 1965 mit Auflistung älterer Literatur; weiterhin Šmilauer 1965: 21; Eichler 1985a; 2008; Malenínská 2000; Vondrová, Blažek 2001: 333 und 341.

rein sorbisch charakterisieren lässt, sondern in der sich Merkmale der beiden slavischen Sprachausprägungen nördlich (altsorbisch) und südlich (alttschechisch) des Erzgebirges überlappen, wie es die genannten Beispiele zeigen (Šmilauer 1965: 21; Malenínská 2000; Vondrová, Blažek 2001: 333).

Weiterhin sind einige Siedlungsnamen, wie die Semantik ihrer Basislexeme deutlich erkennen lässt, im Zusammenhang mit Verkehrsverbindungen entstanden:

Brozánky (*Prosanken*): *Brozany* < *brod* 'Furt' (Profous I 209)[8];

Brozany nad Ohří: *Brozany* < *brod* 'Furt' (Profous I 209);

Hřensko (*Herrnskretschen*): PN *Hornis* + *Kretzscham* 'Gasthaus' (Profous I 771 f.; Schwarz 1961: 108);

Strážiště (*Straschnitz*): **Stražiště* < **stražiště* 'Wachstelle' (Profous IV 192);

Strážky (*Troschig*): **Stráž* < **stráž* 'Wache' (Profous IV 193; Schwarz 1961: 326);

Wendischfähre: mhd. *windischver(e)* 'wendische Fähre' (Eichler, Walther 2001: 577; weiterhin Schwarz 1954: 257; Eichler 1985: 54; 2008: 22; Simon, Hauswald 1995: 25);

Zehista: **Zajezd* < **zajezd* 'Ein-, Zu-, Umfahrt' (Eichler, Walther 2001: 631);

Zeichen: mhd. *zeichen* 'Schiffahrtszeichen' (Eichler, Walther 2001: 633).

Die Kartierung dieser Namen (Abb. 5)[9] zeigt, dass sie sich häufig im Verlauf oder in der Nähe des Kulm-Nollendorfer

[8] Der erste Band der Místní jmén v Čechách (Ortsnamen in Böhmen) von Antonín Profous erschien 1954 in einer überarbeiteten zweiten Auflage, aus dem hier zitiert wird.

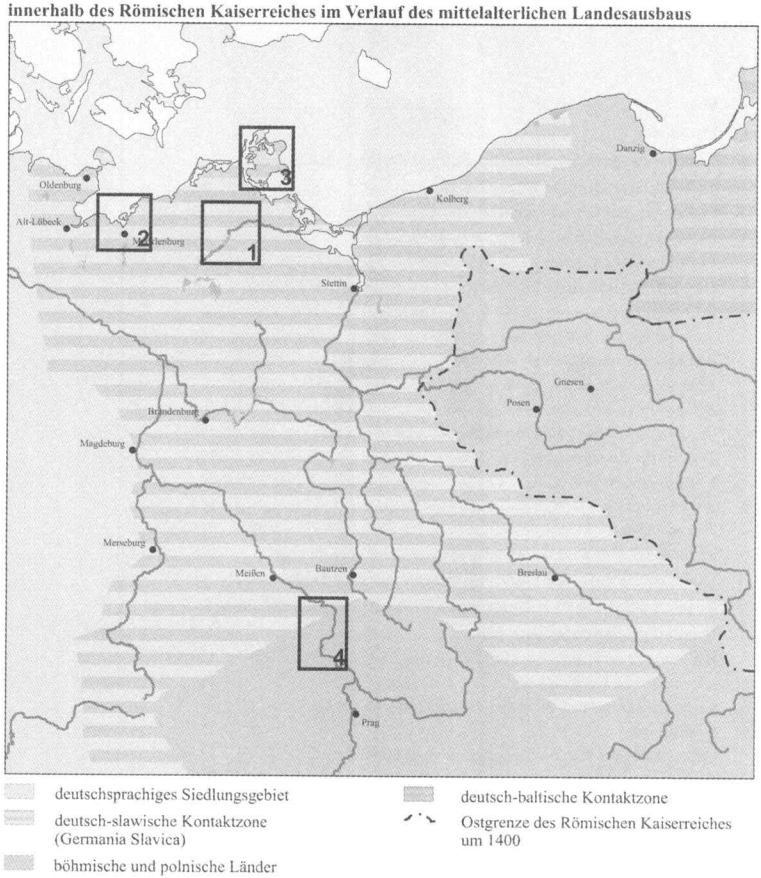
[9] Ausführlicher zu diesen und einigen weiteren Namenbildungen Zschieschang 2007 und Zschieschang, im Druck.

Passes (srbská stezka, Kulmer Steig) und seiner Fortsetzung nach Süden, in Richtung Prag, befinden. Dieser Verbindungsweg überquerte die östlichen Ausläufer des Erzgebirges in relativ kräfteschonender Weise, ergänzte den Flusslauf der Elbe als Verkehrsweg, und seine Existenz ist schon für die Jungsteinzeit durch archäologische Funde bezeugt (Vavrá 1978; Simon, Hauswald 1995: 98 mit weiterer Literatur). Die aufgelisteten Toponyme bilden eine Kette, die erheblich enger ist als eine ähnliche, von Rudolf Krajčovič herausgearbeitete Salzstraße in der östlichen ungarischen Tiefebene, wo sich vier Ortsnamen auf *sol'* und einige weitere Belege auf 150 Kilometern Länge verteilen (Krajčovič 2006: 325).

Mittels der beiden dargestellten Aspekte – wechselseitige Überlappungen sorbischer und tschechischer Sprachmerkmale sowie Ortsnamen, deren Semantik auf Verkehrsverbindungen verweist – erweist sich die Region im Elbtal zwischen Litoměřice (Leitmeritz) und Pirna als Kommunikationsraum im Verkehr zwischen Norden und Süden. Auch die Archäologie kann zeigen, dass die Verbreitung frühmittelalterlicher Keramikarten nicht ausschließlich nördlich oder südlich des Elbsandsteingebirges verbreitet sind, sondern auf beiden Seiten (Kotková 2008; Kotková, Lange 2010; weiterhin für Keramik böhmischer Provinienz auf dem Burgberg Meißen Schmid-Hecklau 2004; dazu kritisch Kotková 2007).

In diesem Beitrag konnte aus Platzgründen nur ein kurzer Einblick in die Thematik gegeben werden. Die umfassende Darstellung aller Fakten in interdisziplinärer Perspektive bleibt einer größeren Abhandlung vorbehalten, die sich in Vorbereitung befindet. Sie wird an die Tradition der am GWZO entstandenen, hier vorgestellten interdisziplinären Studien anknüpfen.

Abb. 1: *Die Germania Slavica im Kontext interdisziplinärer Forschungen am GWZO*

Arbeitsgebiete abgeschlossener und laufender interdisziplinärer Studien:

1 – Wismarer Bucht (Donat / Reimann / Willich 1999)
2 – Kloster Dargun (Brachmann / Foster / Kratzke / Reimann 2003)
3 – Insel Rügen (Reimann / Ruchhöft / Willich im Druck)
4 – Elbtal im tschechisch-sächsischen Grenzgebiet (Kotková / Sohr / Zschieschang in Vorbereitung)

Abb. 2: *Donat / Reimann / Willich 1999, Inhaltsverzeichnis (S. 5f.)*

Inhalt

Vorwort ... 7
Einleitung ... 9
Die Siedlungsentwicklung im Spiegel archäologischer und urkundlicher Quellen *(Peter Donat)* ... 13
Grenzen slawischer Siedlungsgebiete im 12. Jahrhundert ... 15
Gebiete mit Landesausbau durch Rodung ... 24
Zur Siedlungsentwicklung in Altsiedelgebieten ... 36
Die mittelalterlichen Siedlungsnamen *(Cornelia Willich)* ... 59
Ursprüngliche Ortsnamen: possessivische Ortsnamen ... 63
Bildungen mit dem Suffix -j- (ursl. -jь, -ja, -je) ... 64
Bildungen mit dem Suffix -ov- (ursl. -ovъ, -ova, -ovo) ... 72
Bildungen mit dem Suffix -in- (ursl. -inъ, -ina, -ino) ... 95
Bildungen mit dem Suffix -yn'- (ursl. -ynj-) ... 101
Ursprüngliche Bezeichnungen von Menschengruppen ... 102
Zweigliedrige Bewohnernamen ... 102
Patronymische Namen ... 105
Personennamen im Plural ... 109
Slawisch-deutsche Mischnamen ... 113
Siedlungsgeschichtliche Auswertung ... 123
Die Entwicklung des Siedlungswesens zur Zeit beginnender deutschrechtlicher Veränderungen im Licht der schriftlichen Quellen *(Heike Reimann)* ... 129
Die historischen Bedingungen beim Einsetzen schriftlicher Nachrichten ... 130
Die schriftliche Überlieferung ... 131
Rechtsverhältnisse und Ethnikum der am Landesausbau beteiligten Bevölkerung ... 134
Der Aufbau einer Pfarrkirchenorganisation als Mittel der Siedlungsstrukturierung im nordwestlichen Mecklenburg ... 139
Die Umgestaltung und der Ausbau des Siedlungswesens ... 148
Die am Landesausbau beteiligten Bevölkerungsgruppen ... 157
Zusammenfassung ... 161
Anhang ... 169
Literatur- und Quellenverzeichnis ... 171
Abkürzungen ... 181
Verzeichnis der mittelalterlichen Siedlungsnamen ... 185
Verzeichnis der archäologischen Fundstellen ... 197
Ortsregister ... 237
Personenregister ... 245
Karten ... 247

Abb. 3: *Brachmann / Foster / Kratzke / Reimann 2003, Inhaltsverzeichnis (S. 7)*

Inhalt

Vorwort (*Christian Lübke*) 11

Einleitung 13

Forschungsstand, Quellenlage und Untersuchungsmethoden der beteiligten Disziplinen 21

1. Archäologischer Forschungsstand und Quellen (*Hansjürgen Brachmann*) .. 23
2. Das Namenmaterial des untersuchten Gebietes und der Forschungsstand (*Elżbieta Foster*) 28
3. Forschungsstand und Quellen der Historiker (*Heike Reimann*) 32
4. Kloster-Schloß-Anlage Dargun: Baubestand und kunsthistorischer Forschungsstand (*Christine Kratzke*) 38

Die Siedlungsentwicklung in slawisch-frühdeutscher Zeit im Spiegel archäologischer Quellen unter Berücksichtigung der urkundlichen Überlieferung (*Hansjürgen Brachmann*) 45

1. Siedlungsvorgänge im Darguner Gebiet 47
   - Altslawische Zeit 47
   - Jungslawische Zeit 52
   - Frühdeutsche Zeit 56
   - Der Burgvorort Dargun 60
   - Analyse des archäologischen Befundes 73
2. Kontinuität und Veränderung des Siedlungswesens: Der Übergang zu deutschrechtlichen Verhältnissen 78
   - Zur Bedeutung der *villae* und *solitudines* im slawischen Siedlungsgebiet 80
   - Zur Erweiterung des Klosterbesitzes im Raum Malchin 86
   - Die Siedlungsentwicklung im Gebiet zwischen Augraben und Tollense 91
   - Die Klosterbesitzungen bei Teterow 93
   - Vergleich archäologischer und geschichtswissenschaftlicher Ergebnisse 95

Die Siedlungsentwicklung in slawisch-frühdeutscher Zeit aus namenkundlicher Sicht (*Elżbieta Foster*) 99

1. Die slawische Besiedlung des Darguner Gebietes 101
   - Auf der Grundlage von Appellativen gebildete Ortsnamen 103
   - Auf der Grundlage von anderen Toponymen gebildete Ortsnamen 109
   - Auf der Grundlage von Personennamen bzw. von Personenbezeichnungen gebildete Ortsnamen 111
   - Possessivische Namen (mit den Suffixen: -ov-, -in-, -j-), Personennamen im Plural in slaw.-dt. Kontaktgebieten, Patronymische Ortsnamen 113
   - Unklare Namen 139

Abb. 3: *Brachmann / Foster / Kratzke / Reimann 2003, Inhaltsverzeichnis (S. 8)*

Flur- und Gewässernamen 141
Die Erschließung des slawischen Siedlungszentrums auf der Grundlage des Namenmaterials 144

2. Weitere Siedlungsvorgänge im Darguner Gebiet 147
Slawisch-deutsche Mischnamen 149
Deutsche Namen 151

3. Die Siedlungsentwicklung südöstlich von Dargun 154
Erklärung der mittelalterlichen Ortsnamen des untersuchten Gebietes 154
Siedlungsgeschichtliche Auswertung der Namen (im Vergleich mit dem Namenbild des Zentrums des zirzipanischen Siedlungsgebietes) 170

4. Die slawischen Personennamen: Spiegel ethnisch-sozialen Wandels 173

5. Erklärung weiterer historisch-diplomatisch hervorgetretener Ortsnamen 181

Die Rolle des Klosters Dargun im Siedlungsgebiet der Zirzipanen (*Heike Reimann*) 193

1. Christianisierung und Gründung des Klosters Dargun 195
Anfänge der Christianisierung in Zirzipanien 195
Die Klostergründung in Dargun 198
Die Gründungsausstattung des Klosters im alten Burgbezirk Dargun 201
Die Anfänge eines zirzipanischen Pfarrkirchensystems 206

2. Veränderungen der Siedlungsstrukturen in den Darguner Grundbesitzungen bis zur Mitte des 13. Jh. 214
Die ersten Besitzerweiterungen und Umstrukturierungen 214
Darguner Grangien 220
Die Vergrößerung des Grundbesitzes durch Kauf und Tausch 221

3. Landesausbau nach deutschem Recht in der zweiten Hälfte des 13. Jh. 231
Der Lokationsvertrag von 1262 231
Der Besitzkomplex nahe Teterow 233
Die Belege für Verhufungen 235
Die Besitzbestätigung Barnims I. von 1266 237
Der weitere Ausbau des Klosterbesitzes in der zweiten Hälfte des 13. Jh. 240

4. Ergebnisse der Untersuchungen zum deutschrechtlichen Landesausbau im Einflußbereich des Klosters 243
Der Erwerb von Zehntrechten durch das Kloster Dargun 243
Veränderungen der Siedlungsstrukturen durch das Kloster Dargun und den ansässigen Adel 244
Erkenntnisse über Veränderungen der Siedlungsstrukturen in den Darguner Grundbesitzungen 248

5. Aussagen zu rechtlichen und sozialen Verhältnissen in Darguner Urkunden 250
Lehnrecht und slawisches Recht 250
Dorfverfassungen und dörfliche Bevölkerung 254
Sozialstruktur der Bevölkerung 259

Abb. 3: *Brachmann / Foster / Kratzke / Reimann 2003, Inhaltsverzeichnis (S. 9)*

6. Die Wirtschaft des Klosters Dargun 263
Mittel zur Verwaltung des Grundbesitzes 263
Landwirtschaft und Viehzucht 265
Mühlenrechte 266
Fischfang und Fischzucht 269
Gewinnung von Salz 271

7. Handel und Finanzen des Klosters 274
Zollprivilegien 274
Die via regia 275
Kontakte zu städtischen Märkten 276
Darguner Finanzgeschäfte 281

Rezeption und Impulse: Baugeschichte des Klosters Dargun und Architektur der Pfarrkirchen in Zirzipanien (*Christine Kratzke*) 285

1. Kulturlandschaft 287

2. Architektur des Darguner Klosters 292
Klosterkirche und Klausur 292
Klösterliche Nebengebäude 313
Hydrologisches System der Abtei 316

3. Gebäude auf klostereigenen Ländereien 319

4. Architektur der Pfarrkirchen in Zirzipanien sowie Patronatskirchen und -kapellen der Zisterze 324
Kirchenbauten in Zirzipanien 324
Darguner Patronatsbauten 332

Zusammenfassung 351

Anhang 363

Verzeichnis der Fundstellen im Umfeld des Klosters Dargun 365
Konkordanz der Urkunden 411
Quellen- und Literaturverzeichnis 415
Abkürzungen 443
Abbildungsnachweis 445
Ortsnamenregister 449

Abb. 4: *Reimann / Ruchhöft / Willich im Druck, Inhaltsverzeichnis (Layout gegenüber der Vorlage leicht geändert)*

Vorwort

1. Einleitung

1.1. Quellenlage und Forschungsstand

1.1.1. Die Quellen

1.1.2. Der Forschungsstand

1.2. Der Naturraum

1.2.1. Beschreibung der Insel Rügen

1.2.2. Geomorphologie der Insel

1.2.3. Die Ostsee

1.2.4. Küstenveränderungen

1.3. Der Siedlungsraum

1.3.1. Die verkehrsgeographische Anbindung

1.3.2. Die natürlichen Standortfaktoren der slawischen Besiedlung

1.4. Die Anfänge der slawischen Besiedlung auf Rügen und die ältesten Überlieferungen des Namens der Rügenslawen

1.4.1. Die Anfänge der slawischen Besiedlung auf Rügen

1.4.2. Die Ersterwähnung und der Name der Rügenslawen

2. Rügen im Mittelalter

2.1. Von paganen Heiligtümern zu christlichen Kirchen

2.1.1. Vorgeschichte: Die Rügener Heiligtümer

2.1.2. Der Anspruch des Klosters Corvey auf die Insel Rügen

2.1.3. Die Christianisierung der Rügenslawen

2.1.4. Die frühen Kirchengründungen

2.1.5. Die Entstehung und Entwicklung der kirchlichen Struktur auf Rügen

2.2. Das Fürstentum Rügen

2.2.1. Der Wandel der Zentralörtlichkeit

2.2.2. Die Fürsten und die Insel Rügen

2.2.3. Die festländischen Territorien des Fürstentums Rügen

2.2.4. Die Vogteistruktur

2.3. Die Siedlungs- und Bevölkerungsentwicklung auf Rügen

2.3.1. Die Siedlungsentwicklung – der Ausnahmefall Rügen

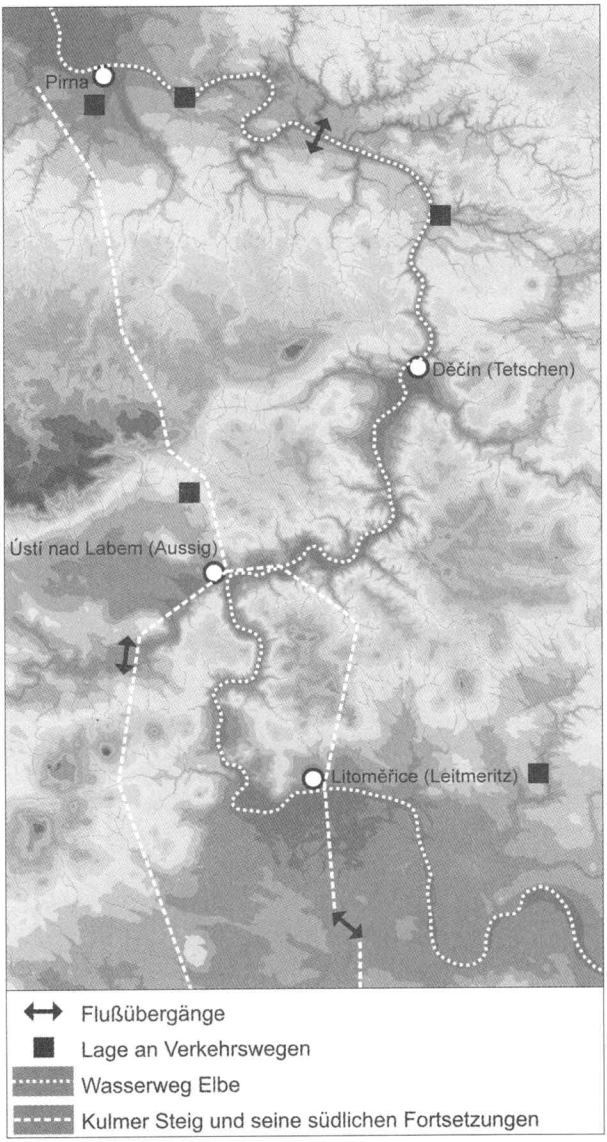
2.3.2. Hinweise auf Landesausbau und Siedlungsgründungen

2.3.3. Rügens Wüstungen

2.3.4. Die Bevölkerungsentwicklung

3. Die Vogtei Garz
3.1. Karenz und Garz
3.2. Rugendal und Garz
3.3. Der Landesausbau in der Vogtei Garz
3.4. Verzeichnis der mittelalterlichen Siedlungen in der Vogtei Garz
4. Die Vogtei Schaprode
4.1. Westrügen – Drehscheibe des Verkehrs von Dänemark nach Pommern
4.1.1. Die Rügenslawen als Seefahrernation
4.1.2. Der Hafen Schaprode
4.2. Die ländlichen Siedlungen
4.2.1. Die Besitzungen des niederen Adels
4.2.2. Die Entwicklung der ländlichen Siedlungsstruktur an ausgewählten Beispielen
4.3. Verzeichnis der mittelalterlichen Siedlungen in der Vogtei Schaprode
5. Die Vogtei Jasmund
5.1. Ländliche Siedlungen
5.2. Die Burgen der Halbinsel Jasmund
5.3. Die Herrschaft des Adels
5.4. Verzeichnis der mittelalterlichen Siedlungen in der Vogtei Jasmund
6. Zusammenfassung
7. Abbildungsverzeichnis
8. Quellen und Literatur
8.1. Quellen
8.2. Literatur
9. Abkürzungen

Abb. 5: *Spuren von Verkehr in der Toponymie der nordböhmischen Elbtallandschaft*

Literatur

Bily I. 1996: *Ortsnamenbuch des Mittelelbegebietes*, Berlin: Akademie Verlag. (Deutsch-Slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte 38).

Brachmann H. 1979: Serimunt–Zitice: Rekonstruktion einer frühgeschichtlichen Altlandschaft. Mit Hilfe archäologischer, namenkundlicher und historischer Quellen. – *Onomastica Slavogermanica* 12, 75–88.

Brachmann H., Foster E., Kratzke CH., Reimann H. 2003: *Das Zisterzienserkloster Dargun im Stammesgebiet der Zirzipanen. Ein interdisziplinärer Beitrag zur Erforschung mittelalterlicher Siedlungsprozesse in der Germania Slavica*, Stuttgart: Franz Steiner. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 17).

Donat P., Reimann H., Willich C. 1999: *Slawische Siedlung und Landesausbau im nordwestlichen Mecklenburg*, Stuttgart: Franz Steiner. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 8).

Ebert W., Frings Th., Gleissner K., Kötzschke R., Streitberg G. 1936: *Kulturräume und Kulturströmungen im mitteldeutschen Osten*, Halle: Max Niemeyer.

Eichler E. 1965: Sorbisch-tschechische Beziehungen in eingedeutschten Ortsnamen. – Havránek B., Fischer R., hg., *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur. Aufsätze und Studien*, Berlin: Akademie–Verlag, 159–175. (Abhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse 57(2)).

Eichler E. 1985: Über tschechisch-sorbische Sprachbeziehungen im Lichte der Toponomastik. – *Linguistische Arbeitsberichte* 47, 49–56.

Eichler E. 2008: Die Toponymie Sachsens und Nordböhmens im Vergleich. – *Onomastica Slavogermanica* 25, 17–23.

Eichler E., Walther H. 1967: *Die Ortsnamen im Gau Daleminze 2: Namen- und Siedlungskunde*, Berlin: Akademie–Verlag. (Deutsch-Slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte 21).

Eichler E., Walther, H. 1970: Ortsnamen und Besiedlungsgang in der Altlandschaft Nisane im frühen Mittelalter. – Fischer R., Eichler E., hg., *Beiträge zum Slawischen Onomastischen Atlas. Theodor Frings zum Gedächtnis*, Berlin: Akademie Verlag, 75–90.

EICHLER E., WALTHER H. 2001: *Historisches Ortsnamenbuch von Sachsen*, Berlin: Akademie–Verlag. (Quellen und Forschungen zur sächsischen Geschichte 21).

FOSTER E., WILLICH C. 2006: *Ortsnamen und Siedlungsentwicklung. Das nördliche Mecklenburg im Früh- und Hochmittelalter*, Stuttgart: Franz Steiner. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 31).

FRITZE W. H. 1980: Germania Slavica. Zielsetzung und Programm einer interdisziplinären Arbeitsgruppe. – Fritze W. H. hg., *Germania Slavica* 1, Berlin: Duncker & Humblot, 11–40.

HENGST K. 2003: Beobachtungen zu slawischen Siedlungsnamen westlich von Altenburg. Formale Quellen und ihre Aussagen zu Sprache und Geschichte in Ostthüringen. – Sachenbacher P., Einicke R., Beier H. J., hg., *Tegkwitz und das Altenburger Land im Mittelalter. 976/2001–1025 Ersterwähnung von Altenburg und Orten im Altenburger Land*, Langenweißbach: Beier& Beran, 30–34. (Beiträge zur Frühgeschichte und zum Mittelalter Ostthüringens 1).

KAISEROVÁ K. 1993: *Čechy a Sasko v proměnách dějin / Böhmen und Sachsen im Wandel der Geschichte. Sborník příspěvků konference, která se konala 10.–11.11.1993 v Ústí nad Labem / Sammelband von Beiträgen der Konferenz, die den 10.–11.11. 1993 in Aussig a. Elbe stattfand*, Ústí nad Labem: Universita J. E. Purkyně.

KOTKOVÁ M. 2007: Rezension zu Arne Schmid-Hecklau, Die archäologischen Ausgrabungen auf dem Burgberg in Meißen, Dresden 2004. – *Offa* 61/62, 471–476.

KOTKOVÁ M. 2008: Keramik des Zabru aner Kreises als Quelle für die Kontakte zwischen Sachsen und Nordwestböhmen im Frühmittelalter. – *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 48/49, 139–153.

KOTKOVÁ M., LANGE J.-M. 2010: Beziehungen zwischen Nordwestböhmen und dem sächsischen Elbtal im frühen Mittelalter anhand der Keramik des Zabrušaner Kreises. – *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 38, 43–83.

KRAJČOVIČ R. 2006: Vel'komoravská sol'ná cesta v potisí zdokumentovaná historickou toponymiou. – *Acta Onomastica* 47, 320–325.

KRATZKE CH. 2003: *Das Zisterzienserkloster Dargun in Mecklenburg-Vorpommern. Studien zur Bau- und Kunstgeschichte*, Petersberg: Michael Imhof.

LÜBKE CH. 1998: Germania-Slavica-Forschungen im geisteswissen-

schaftlichen Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas e. V.: Die Germania-Slavica als Bestandteil Ostmitteleuropas. – Lübke Ch., hg., *Struktur und Wandel im Früh- und Hochmittelalter. Eine Bestandsaufnahme aktueller Forschungen zur Germania Slavica*, Stuttgart: Franz Steiner, 9–16. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 5).

Lübke Ch. 2006: Namenlandschaften als Zeugnisse der Vergangenheit – Historische Strukturen im Spiegel der Toponymie des östlichen Mitteleuropa. – Spieß K. H., hg., *Landschaften im Mittelalter*, Stuttgart: Franz Steiner, 135–152.

Lutterer I. 1969: *Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic. Studie toponomastická*, Choceň: Orlické muzeum.

Malenínská J. 2000: K lužickůsrbským jazykovým vlivům a jihoslovanským paralelám v oronymii Českého Středohoří. – Krško J., Majtán M., hg., *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. 14. slovenská onomastická konferencia, Banská Bystrica 6.–8. Júla 2000, zborník referatów*, Bratislava–Banská Bystrica: Jazykovedný Ústav Ľudovíta Štúra SAV, 135–140.

Profous A. I–V: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*, Svoboda J., Šmilauer V., hg., Praha: Československá akademie věd., 1947–1960.

Reimann H., Ruchhöft F., Willich C. Im Druck: Garz, Schaprode und Jasmund. Eine Geschichte der mittelalterlichen Siedlung auf Rügen an ausgewählten Beispielen. – *Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa*, Stuttgart: Franz Steiner.

Ribbe W. 1987: *Das Havelland im Mittelalter. Untersuchungen zur Strukturgeschichte einer ostelbischen Landschaft in slawischer und deutscher Zeit*, Berlin: Dunker & Humblot. (Berliner historische Studien 13. Germania Slavica 5).

Schmid-Hecklau A. 2004: *Die archäologischen Ausgrabungen auf dem Burgberg in Meißen. Die Grabungen 1959–1963*, Dresden: Landesamt für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte. (Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte 43).

Schwarz E. 1954: Die volksgeschichtlichen Grundlagen des Kreises Pirna. – *Zeitschrift für slavische Philologie* 22, 58–87, 243–271.

Schwarz E. 1961: *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*, München: Robert Lerche.

(Handbuch der Sudetendeutschen Kulturgeschichte 1).

SCHWARZ E. 1987: *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer* 1: *Böhmen*, München: R. Oldenbourg. (Handbuch der sudetendeutschen Kulturgeschichte 3).

SIMON K., HAUSWALD K. 1995: Der Kulmer Steig vor dem Mittelalter. Zu den ältesten sächsisch-böhmischen Verkehrswegen über das Osterzgebirge. – *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 37, 9–98.

ŠMILAUER V. 1960: *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha: Československé akademie věd.

ŠMILAUER V. 1965: Jména osad na Děčínsku. – *Z minulosti Děčínska* 1, 19–32.

VÁVRA I. 1978: Srbská cesta. – *Historická geografie* 17, 369–432.

VONDROVÁ M., BLAŽEK V. 2001: Slovanské archaismy a dialektismy v toponymii Čech. – Hladká Z., Karlik B., hg., *Čeština – univerzália a specifika* 3. *Sborník konference v Brně 22.–24. 11. 2000*, Brno: Masarykova Univerzita, 311–342.

WALTHER H. 1968: Zur Problematik der Chronologie slawischer Ortsnamentypen. – *Zeitschrift für Archäologie* 2, 126–138.

WALTHER H. 1993: Zur Chronologie und Stratigraphie der frühmittelalterlichen Siedlungsnamentypen im Unteren Pleißenland. – *Onomastica Slavogermanica* 15 (1986), 37–53; *Zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte Sachsens und Thüringens. Ausgewählte Beiträge 1953–1991*, Leipzig: Reprint Verlag, 325–342.

WALTHER H. 2003: *Namenkunde und geschichtliche Landeskunde*, Eichler E., Hengst K., Udolph J., hg., Leipzig: Universitätsverlag.

WAUER S. 2005: *Brandenburgisches Namenbuch* 12: *Die Ortsnamen des Kreises Beeskow-Storkow*, Stuttgart: Franz Steiner.

WITKOWSKI T. 1965: *Die Ortsnamen des Kreises Stralsund*, Berlin: Akademie-Verlag. (Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 36).

WITKOWSKI T. 1978: *Die Ortsnamen des Kreises Greifswald*, Berlin: Hermann Böhlaus Nachfolger. (Berliner Beiträge zur Namenforschung 5).

ZSCHIESCHANG CH. 2007: Namenkundliche Quellen zur Bedeutung der Elbe als Verbindung zwischen der Markgrafschaft Meißen und dem Fürstentum Böhmen im frühen und hohen Mittelalter. – *Siedlungsforschung. Archäologie–Geschichte–Geographie* 25 (2007), 207–227.

ZSCHIESCHANG CH. Im Druck: Zwischen Böhmen und Sachsen –

Mobilität und Wirtschaft im Namenschatz des Früh- und Hochmittelalters. – Stegu M., Kuhn J., Wochele H., hg., *Names in the Economy 2. Where Onomastics goes business: Role and relevance of brand, company and other names in economic contexts. Akten des gleichnamigen Symposiums an der Wirtschaftsuniversität Wien, 14.–16. Juni 2007*, Berlin: Logos.

Zschieschang Ch., Sohr N., Kotková M. 2006: Früh- und Hochmittelalterliche Siedlung und Kommunikation im nordböhmischen Elbtal. – *Acta Onomastica* 47, 497–507.

ONOMASTIC RESEARCH IN AN INTERDISCIPLINARY CONTEXT ABOUT GERMANIA SLAVICA

Summary

For 15 years, onomastic research has been taking place at the Leipzig Centre for the History and Culture of East-Central Europe (GWZO). It is part of the study of interdisciplinary research groups, consisting of an archeologist, a historian, an onomast and sometimes – an art historian. Together they all investigate one selected settlement region in the German-Slavonic contact zone.

These activities focus on the complex processes of transformations in relation to Franconian / German influence onto the Slavic-settled areas and, finally, on the factors of their integration into the Roman / German Empire. This kind of multidisciplinary effort creates a broader picture of processes of early and high medieval settlement development, and the results of the study are evident from the publications that have already appeared. They give special attention to some regions in Mecklenburg-Western Pomerania, and this paper is another proof of this kind of study. A recent project focuses on the border region between Saxony and Bohemia, especially the area along the Elbe river. For onomasts, as well as for researchers of other sciences involved, these interdisciplinary studies provide new challenges in searching for ways of how to analyse the database.

Ba318 **Baltų** onomastikos tyrimai 2 : [straipsnių rinkinys / sudarė Grasilda Blažienė, Alma Ragauskaitė ; redaktorių kolegija: Laimutis Bilkis ... [et al.]. – Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2011. – 253 p.

Str. liet., angl., latv., rus., vok. – Santr. liet., angl. – Bibliogr. str. gale

ISBN 978-609-411-068-9

Knygoje skelbiami 2007 m. spalio 24–27 dienomis vykusioje antrojoje tarptautinėje Aleksandro Vanago konferencijoje skaitytų pranešimų pagrindu parašyti straipsniai. Rinkinį sudaro ne tik žymių Lietuvos onomastų, bet ir kitų Europos šalių – Belgijos, Čekijos, Latvijos, Ukrainos, Vokietijos ir Anglijos – mokslininkų tyrimai, kuriuose nagrinėjamos istorinių ir dabartinių antroponimų ir toponimų, pseudonimų, mitonimų ir kitų onimų kilmės, darybos klausimai ir įvairūs teoriniai aspektai.

UDK 811.172'373.2+811.17'373.2

Baltų
onomastikos
tyrimai 2

Dailininkas
Alfonsas Žvilius

Redaktorė
Loreta Rogienė

Maketuotojas
Saulius Juozapaitis

SL 655. Tiražas 250 egz.
Išleido Lietuvių kalbos institutas,
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
Spausdino UAB *Petro ofsetas*,
Žalgirio g. 90, LT-09303 Vilnius